

SPØR

-fortidsnytt
fra midt-norge

Nr 2 1996

11. Årgang

22. Hefte

– IDEOLOGI OG KULTUR –

redaktøren

Kjære leser

De fleste av oss tilhører en eller annen form for ideologisk fellesskap. For dagens individ kan dette dreie seg om aktuelle tema som miljøpolitikk, innvandringspolitikk og rettigheter for de svakere grupper i samfunnet?

Ideologi kan også være en felles tro et bestemt politisk system som kan holde sammen et lederskap over en lengre tidsperiode. Derfor må også ideologien være appellerende, den må kunne forføre og tilføre oss ideer om vitenskap, politikk, religion og den moral som rår en bestemt tid i et samfunn og som er forskjellig fra andre samtidige samfunn.

Ideologi blir brukt om forskjellige idésystemer som er bestemt av eller virker bestemmende for sosiale strukturer. Opp gjennom tidene har ideologi vært et redskap for makten, og ideologien i et gitt samfunn har legitimert en verdslig overbygning i maktstrukturer som har understøttet blant annet økonomisk ulikhet. Vi kan nok regne med at det også i førhistoriske samfunn har eksistert slike skiller.

Det er lett å betrakte ideologi som en normativ idé som autoriserer en eksisterende samfunnsorden, og en slik legitimering vil man ofte kunne begrunne i religionen. Man begrunner systemets rettmessighet i et påbud fra makter utenfor samfunnet – for eksempel i et krav fra en guddommelig

makt om at det bestående skal bestå. I dag får den som er politisk bevisst sine meninger fra for eksempel foreldre, kirken, skole og media, – våre forfedre fikk sin oppfatning blant annet gjennom de regjerende makthavere.

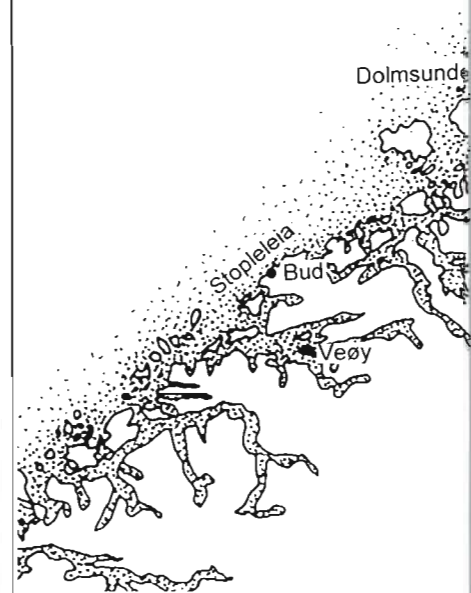
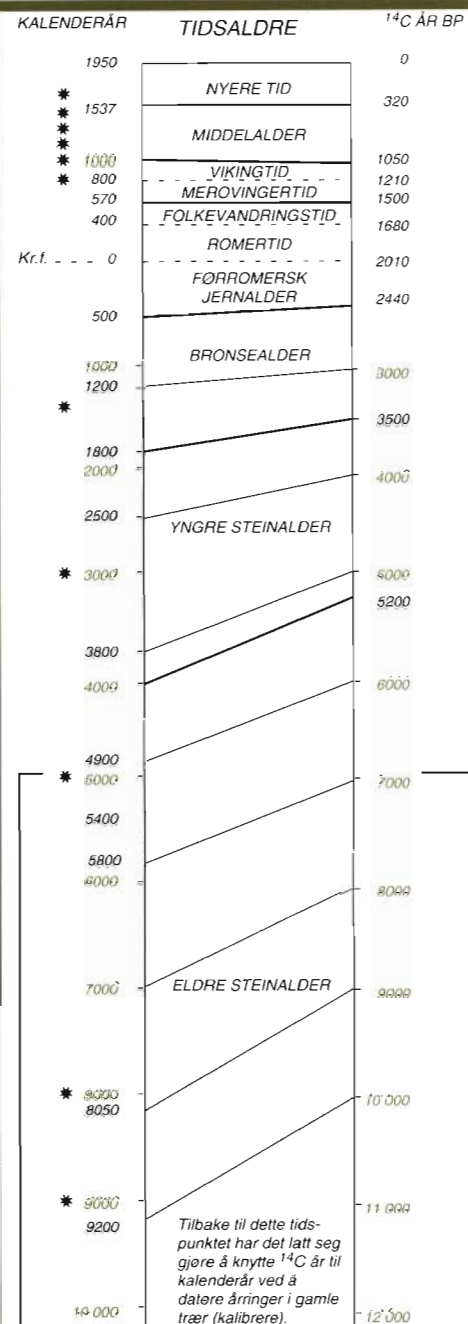
Det arkeologiske materialet gjenspeiler noen av de ideologiske skiftningene i det lange tidsrommet menneskene har vært i vår del av verden. Men jo lenger tilbake i tid vi går, jo mer sparsomt blir det tilfanget vi bygger våre tolkninger på. I et arkeologisk perspektiv er gravskikken en av våre viktigste kilder til innsikt i religion – og derfor også i ideologien. Men en bestemt ideologi består ikke evig – den endres i pakt med nye impulser og ideer som overføres i tid og rom.

I historisk tid har vi skriftlige kilder som sammen med arkeologiske kilder kan fortelle mye om de endringene som kom til i overgangen fra jernalder til middelalder. Går vi tilbake til steinalder og bronsealder mangler vi den første av disse kildene, og de omveltninger som skjer på det ideologiske og religiøse plan, kan stort sett bare leses ut fra de ytringer man speiler i den måten man har behandlet samfunnets døde på. Begravelsesmåter, gjenstander og helleristninger gir oss bildet av våre forfedres forhold til blant annet politikk, religion og moral – og når det innen disse sfærene kom nye ideer.

André Børup-Jord

Forsidebilde:

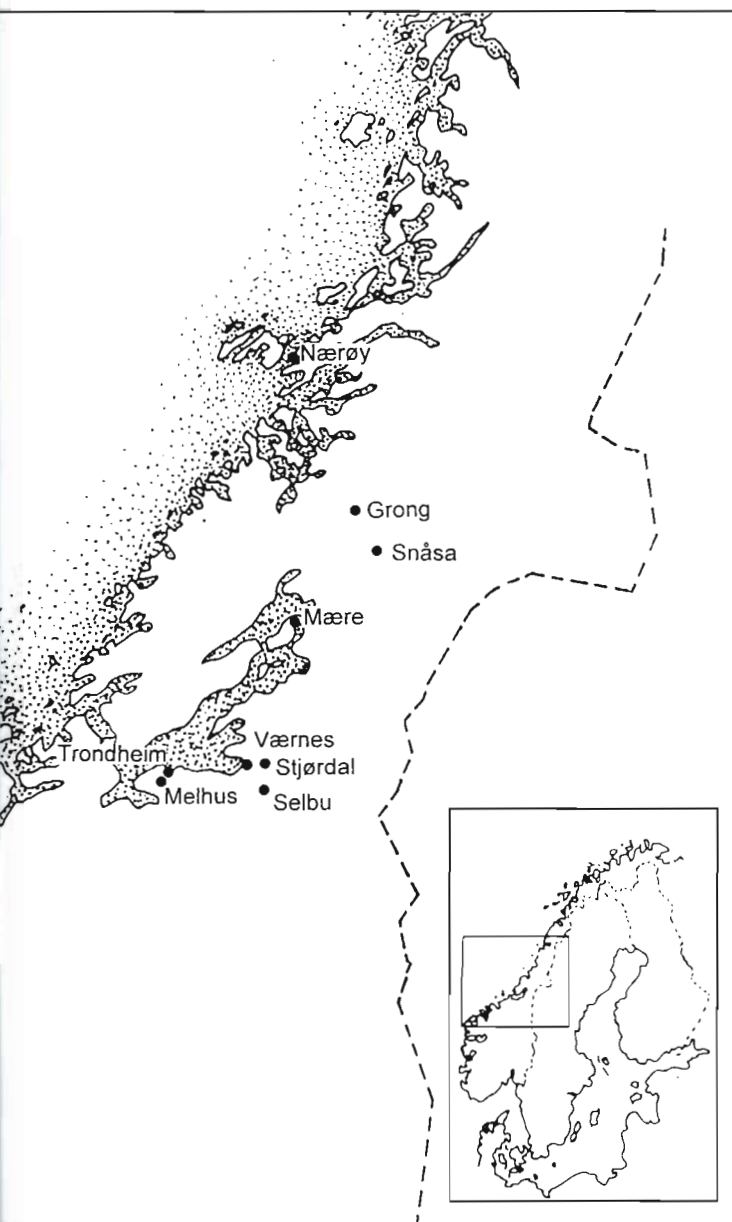
Denne skipsformede steinsetningen, som er siste rest av et stort gravfelt, ligger ved Tingvold Park Hotell – omtrent midt i Steinkjer by. Foto: Ingrid Smedstad

tidstabell

som viser inndeling av tidsaldrer i kaldenderår og ¹⁴C-år, utarbeidet av S. Gulliksen ved Lab. for radiologisk datering, NTH. (* markerer tidsrom som omhandles i dette nummeret).

kart over steder som blir omtalt i bladet

INNHold

Dødekult i steinalderen	
– likheter og motsetninger i nord og sør	
av Kari Støren Binns og Preben Rønne	s 4
Det religiøse landskapet	
– ideologiske skiftninger gjennom 7000 år	
av Kalle Sognnes	s 10
Brevspalten	s 15
Trosskiftet – maktkamp mellom maktene	
av Brit Solli	s 16
Gjennom den gamle til den nye tid	
– Olav Haraldssons fødsel og religionsskiftet i Noreg	
av Gunnhild Røthe	s 20
Arkeologi – og ideologien som falt	
av Anne Stalsberg	s 24
Skipet i skipet – en modellbåt fra et 1700-talls handelsfartøy	
av David Tuddenham	s 28
Om ubehaget ved fortiden	
– Great Zimbabwe og Ayodhya	
av Brit Solli	s 32
Nytt på bokmarkedet	s 35
Naturvitenskapelige dateringer av steinkirker i Trøndelag	
av Audun Dybdahl	s 36
Byggekunsten i Værnes kirke	
av Ingunn Øren	s 39
Nye funn	
av Ingrid Smedstad	s 41
100 år siden	
av Anne Haug	s 42
Flyvende shamaner	
av Kalle Sognnes	s 44
Gravfeltet på Dragseidet – frem i lyset igjen	
av Aud Beverfjord	s 45
Dolmsundet i Hitra	
– et kulturhistorisk perlebånd	
av Kristian Pettersen	s 46
Årets 1000-årsgjensstand	s 51

SPØR

Utgitt av:
 Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet.
 Utkommer to ganger pr år. Abonnement kan tegnes gjennom bestillingsblankett på s 50 eller ved melding til redaksjonen.
 Årskontingent kr 75,-. Enkeltheft kr 40,-.
 Redaksjonens adresse:
 Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet
 Erling Skakkes gt 47, 7004 Trondheim
 Telefon: 73 59 21 70
 Postgirokonto: 0826 09 21917 (Prosj. 710 146)
 Redaktør: Aud Beverfjord
 Fagredaktører: Marek Jasinski
 Ingrid Smedstad
 Kalle Sognnes
 Redaksjonssekretær: Marveit Runde
 Layout: Aud Beverfjord
 Bladet kan bare siteres med tydelig kildeangivelse.
 Redaksjonen avsluttet 25. november 1996.
 Sats og trykk: Wennbergs Trykkeri AS, Trondheim

DØDEKULT I STEINALDEREN

av Kari Støren Binns og Preben Rønne

Steinalderen ligger fjernt fra vår tid. Livssituasjonen var en helt annen, og kildene fra denne tiden er fattige. Det grunnlaget vi har for å kunne si noe om religiøse forestillinger finnes i de sporene som ikke direkte kan knyttes til livberging og næringstilpasning. Slike spor finner vi først og fremst i gravfunnene, og det vi kan tolke som offergaver til gudene. Høstetninger er også en uttrykksform som må nevnes i denne sammenhengen.

Avstandene i steinalderen var store og menneskene bodde spredt og i små grupper. Over store områder finner vi likevel mange likheter og fellestrekk i deler av det materialet de har etterlatt seg. Det ligger nær å spørre om de også hadde et felles mentalt tankegods – ligger forskjellene mer på det materielle overskuddsplanet enn på det mentale?

I denne artikkelen vil vi fokusere på materielle og immaterielle spor i Danmark og Midt-Norge, og se om årsak og uttrykk har et felles utspring eller om de snarere signaliserer helt ulike tradisjoner.

Samfunnsendringer avspeilet i graver

Det som umiddelbart springer en i øynene, er de store forskjellene mellom Sør-Skandinavia og Midt-Norge. I Danmark kjenner vi til tusener av gravfunn datert til steinalderen, mens antallet i Norge er usikkert, og uansett ganske lavt. Karl Rygh bemerket forholdet i en liten artikkel i 1913: "Jo større mengden af stenalders fund bliver, som indkommer til museerne, vidnende om en betydelig befolkning her i landet både før og under den tid, da de store stengrave, dysser, ganggrave og hellekister, byggedes i Danmark og Sydsverige, desto mer paafaldende bliver mangelen paa bevarede gravformer fra de samme tider i Norge." – I begge områder er det også stor forskjell i materialet fra eldre og yngre steinalder.

Det er en alminnelig oppfatning at et skifte i gravformer avspeiler endringer i samfunnet. Man kan bare se på skiftet fra hedske begravelser til kristne begravelser. Gravgravene forsvant stort sett helt ved overgangen til kristen tid. Når den døde en sjelden gang fikk noe med seg, var det helst gjenstander som vitnet om den avdødes gode kristne holdning. – Skiftet i religion og avgjørende politiske endringer setter på denne måten sine tydelige spor i gravenes innhold.

Dobbeltgrav fra Vedbæk, Nordøst-Sjælland. De døde var en ung kvinne, ca 18 år og et barn bare 8-9 måneder etter unnfangelsen, kanskje døde begge av fødselskomplikasjoner. Kvinnen var rikt utstyrt. Ved hodet lå en liten klump gjennomborede sneglehus. Det lille barnet var lagt på en svanevinge og hadde fått med seg en liten flintkniv. Begge var dekket av rød oker. Graven er dateret til slutten av jegersteinalderen. Foto: Etter Albrechtsen og Petersen 1976

Fra mesolittikum til neolittikum utenfor Norge

En av de største endringer i menneskehetens historie er overgangen fra jeger-, fisker- og samlerøkonomi til jordbruksøkonomi. Denne overgangen markerer skillet mellom eldre og yngre steinalder, også kalt mesolittisk og neolittisk tid. I Danmark settes dette skillet omkring 4000 f Kr. Om trent samtidig etableres jordbruket i Sørvest-Norge. Men i Midt-Norge fortsetter jakt og fiske ennå i lang tid å være det viktigste livbergingsgrunnlaget.

Spredningen av den nye økonomien skjer ganske langsomt, tildels sporadisk over større områder, men er likevel blitt betegnet som «den neolittiske revolusjon». Når denne overgangen er interessant for vårt tema, skyldes det at en så gjennomgripende endring i økonomi og livsbetingelser også må ha grepet dypt inn i dagliglivet og omformet samfunnsstrukturen.

I eldre steinalder bestod samfunnet av små mobile grupper, som har beveget seg over et større territorium med flere årsbestemte oppholdssteder, kanskje med en mer fast hovedstasjon. Flyttemønsteret var bestemt av den ressurstilgangen som fulgte årstidene. I yngre steinalder ble menneskene i stand til å produsere mat, og vi antar at bosetningen ble mer permanent. Samfunnsstrukturen måtte tilpasse

– likheter og motsetninger i sør og nord

seg dette nye bosetningsmønsteret. Jordbruket medførte en mulighet for over-skuddsproduksjon og dermed en vekst i befolkningstettheten, noe som igjen kan ha bidratt til at det har oppstått stamme-samfunn med en mer åpen struktur.

Det er naturlig å forestille seg at en så gjennomgripende endring i samfunnsøkonomien og samfunnsstrukturen også gjenspeiles i gravene. Derfor er det grunn til å se på hvordan gravskikken og omsorgen for de døde endrer seg i Europa, her spesielt i Sør-Skandinavia.

Graver fra eldre steinalder

Inntil for bare 20 år siden var funn av graver fra eldre steinalder en sensasjon over hele Europa. Noen ganske få var kjent fra spesielt Frankrike, Portugal, Tyskland og Polen. Fra Sør-Skandinavia kjentes kun enkelte graver som noe usikkert var datert til mesolitikum.

I 1975 fant man ved Vedbæk, ca 25 km nord for København, en mesolittisk gravplass med 21 graver. Siden da er det funnet adskillige mesolittiske gravanlegg i Sør-Skandinavia. Ved Strøbyegede, på Sjælland er det funnet én stor grav med åtte gravlagte – kvinner, menn og barn. På Djursland og Skateholm i Sør-Skåne er det også gjort viktige mesolittiske gravfunn.

Et fellestrekk ved gravene er at de hittil er funnet i sammenheng med boplasser, ofte midt i boplassen, og at de ligger i enkle nedgravninger under flat mark. Normalt ligger de døde utstrakt på ryggen eller i noen få tilfelle på magen. Av og til finner man den døde liggende sammenbøyd. Den døde kan også være satt ned i graven sittende med utstrakte bein. Vanligvis ligger det oker over hele eller deler av graven, noe som gir den døde et rødlig skjær.

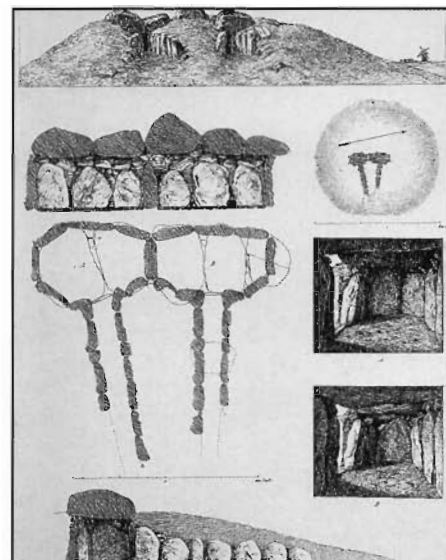
Tilsynelatende har noen av gravene vært markert over jorden med stein. Bruk av rød oker er svært karakteristisk for de mesolittiske gravene. Generelt er det brukt mer oker i rike graver enn i fattig utstyrte

graver, og ofte er det mer oker i barnegravene enn i graver med voksne. Vi vet ikke sikkert hva som ligger bak denne bruken av oker. Kanskje har man strødd den ut over graven som et ledd i gravritualet, eller okeren kan ha sittet på klærne. – Vi kjenner også noen tilfeller med branngraver hvor brente bein er lagt i en liten nedgravning.

I dag kjenner vi ca 50 mesolittiske graver i det nåværende Danmark. I Skåne ble det for få år siden undersøkt ikke mindre enn 87 graver på Skateholm fra tiden mellom 5700 og 4800 f Kr.

Langhauger uten steinkammer

Ved overgangen til yngre steinalder endres gravskikken markant over en årrekke. De aller tidligste gravene var ganske enkelt utformet, og minner om gravene i eldre steinalder. De kalles også «enkle jordgraver». I dag kjenner vi i alt 82 slike graver i Danmark. Denne gravtypen har vært kjent siden 1917 i Sør-Skandinavia, men man har inntil ganske nylig diskutert om det har vært haug over dem. I Sør-Skandinavia var langhauger uten steinkammer ikke sikkert påvist før i slutten av 1970-årene. Slike langhauger uten steinkammer var tidligere kjent fra andre områder (særlig i Sør-England og Polen). Langhaugene i Danmark og Skåne er fåtallige, men de ligger midt mellom disse viktige områdene, og er av stor betydning for vår forståelse for utviklingen av gravskikken i Sør-Skandinavia.

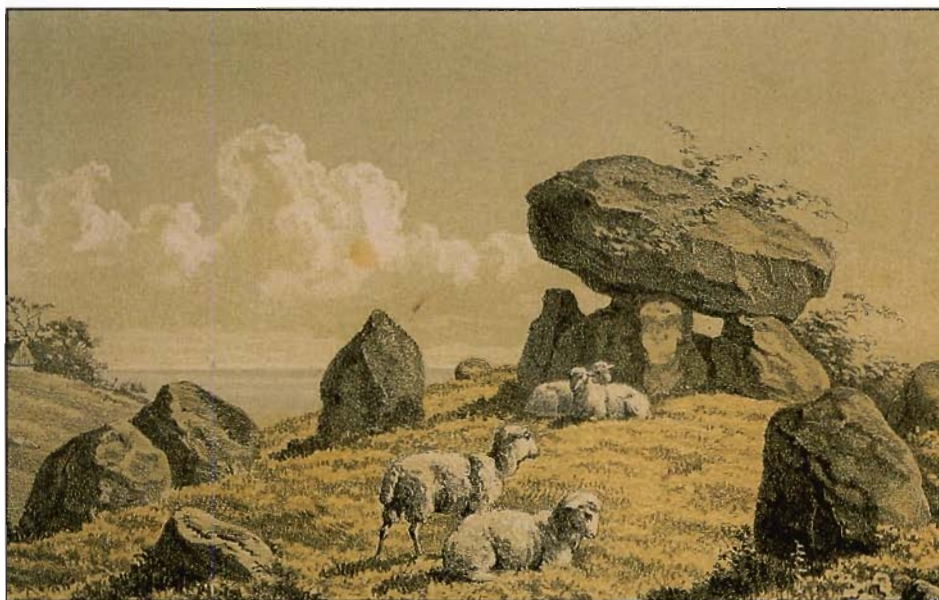

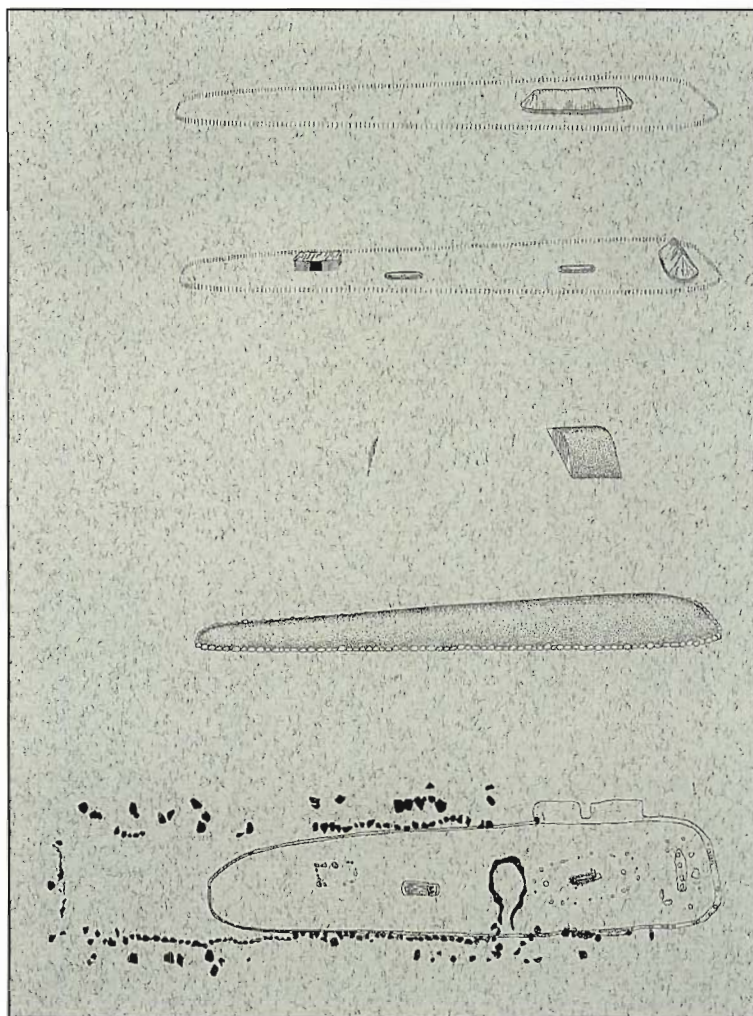
Denne jettestuen er dobbel. Den ligger ved Gundsøllille nær Roskilde på Midt-Sjælland. Kamrene kan være så høye at de fleste mennesker kan stå opreist i dem. Funn fra jettestuer kan være meget rikholdige med hundrevis av leirkar og flintredskaper, vi har også et stort knokkelmateriale fra denne perioden. Tegning: Etter A.P. Madsen 1896

Grav og hus

En utgravning i 1976-77 på Bygholm Nørremark ved Horsens, viste et nytt bilde av denne tidlig-neolittiske gravskikken. Her ble det avdekket en stor trapesformet

Til høyre: Runddysse fra halvøya Røsnæs i Nord-vest-Sjælland. Randsteinene og litt av haugen er bevart, men dyr har skubbet steinene ut av den opprinnelige plasseringen. Slike dyssekamre har vært yndede lesteder for sauer. Tegning: A.P. Madsen ca 1898, Nationalmuseet

Rekonstruksjonstegning av utviklingen av en langhaug fra tidlig bondesteinalder, Bygholm Nørremark ved Horsens i Østjylland. Innenfor en trapesformet innhegning har det stått tre bygninger før det ble reist en haug. Inni huset øverst er det anlagt en grav etter at huset ble revet ned. Under ser vi tegning av to andre hus og mellom disse ligger gravene. Haugen dekker to graver med i alt fem personer. Anlegget vitner om sammensatte begravelsesritualer allerede i begynnelsen av bondesteinalderen. Nederst en plantegning av gravhaugene. Det eldste anlegget er angitt med lys strek. Det mørke viser steinene etter en jettestue, også i en langhaug, men omgitt av store steiner som noen hundre år senere ble bygget inn over den eldste langhaugen. Tegning: Etter tegning til utstilling om 25 års arkeologi i Danmark 1993

langhaug som dekket over både graver og spor etter bygninger. Den ene graven bestod av et steinkammer som hadde støttet en trekiste. I kisten var det gravlagt et ca 13 år gammelt barn – kun tennene og et mørkt omriss av hodet var bevart. Den døde hadde fått med seg en stor timeglassformet ravperle, og ved barnets bryst lå det dessuten en pilespiss av flint, kanskje selve dødsårsaken? Graven var anlagt nøyaktig i midtaksen til et lite ovalt hus på omkring 13 x 5 m. Den andre graven var enklere, bare en nedgravning med en firkantet treramme, men her lå det fire personer. I den brede østenden ble det funnet en grop med fire store stolpehull omgitt av en oval ring av stolpehull og med en bred åpning mot vest. Lengst mot vest hadde det stått en liten firkantet bygning med åpning mot sør. Hele begravelsesplassen hadde vært inngjerdet. Over alt dette hadde det så, etter at gravritualene var avslut-

tet, blitt bygget en stor trapesformet langhaug. Høy og bred i øst og lav og smal i vest. Slike hauger er uhyre sjelden bevart i Sør-Skandinavia. Hellet her var at haugen senere inngikk i byggingen av en stor steingrav som har ligget beskyttende over den eldre graven.

Markering av territorium

Etter innføringen av jordbruket forandret landskapet seg i Danmark – skogen ble endret til marker og gressganger. Det ble et åpent landskap. Dette gav rom for store monumentale gravanlegg – helt ulikt det man hadde i mesolitikum. Nettopp det monumentale preget som nå oppstod i begravelsesskikken, gjorde at graven ikke bare var et hvilested for de døde, gravene må oppfattes som symboler i seg selv. De dominerte landskapet, og det kan synes som om gravene markerte territorier, og at

de viste hvilket område ens forfedre levde i, og som man derfor hadde vunnet hevd på.

I eldre steinalder var gravene tydelig knyttet til boplassene. Gravene fra yngre steinalder er ikke på samme måte knyttet direkte til bebyggelsen. Men kanskje er ikke husene på Bygholm Nørremark dødehus, men beboelseshus – brukt inntil stedet ble en gravplass? Ennå vet vi ikke nok om forholdet mellom boplass og gravplass. Det kan nok finnes boplassmateriale, men vi finner ingen egentlige graver i større antall på boplasser fra yngre steinalder.

Storsteinsgraver

Samtidig med at man fortsatte å benytte langhaugene uten steinkammer, begynte man også å bygge store steinkonstruerte graver og andre anleggstyper over store deler av Vest-Europa. Disse kaller vi dysser og jettestuer.

Omkring 3500 ble de første dyssene i Sør-Skandinavia bygget. ¹⁴C-dateringer har vist at byggingen strakte seg over høyst 300 år – likevel regner man med at det ble reist ca 25 000 dysser bare i Danmark. Av disse er kun 2-3000 er bevart. Dyssene er mindre gravkamre bygget av store steiner. De eldste dyssekamrene består av fire steiner og er beregnet til kun å romme en enkelt begravelse. Steinkamrene kan være lagt i runde eller avlange, firesidete jordhauger omgitt av store randsteiner. De største dekksteinene kan veie omkring 20 tonn. De er bygget ca 1000 år før de eldste pyramidene, og at så mange står ennå i dag, vitner om en meget gjennomtenkt og velutført konstruksjon.

Som monumentalgrav avløses dyssene av jettestuer. Bare i Danmark kjenner vi nå til ca 700, men dette er kun en tiendedel av det som det har vært. Byggingen av jettestuene synes å strekke seg over en meget kort årrekke, kanskje ikke mer enn hundre år. Jettestuene er betydelig større enn dyssene. De er bygget som fellesgraver beregnet til mange begravelser, og de brukes gjennom mange år.

Steinalderens katedraler!

Vi har nevnt at det skjer et skifte i gravskikken ved overgangen fra hedensk til kristen tid. De store, monumentale megalittmonumentene som ble reist over store deler av Europa i begynnelsen av neolitisk tid, er å ligne med middelalderens omfattende kirkebygging. I Norge ble det bygget trekirker, men i Sør-Skandinavia ble kirkene bygget i stein. I løpet av bare et par hundre år omkring 1200-tallet, ble Sør-Skandinavia dekket av steinkirker. I Danmark ble det reist mer enn 1700 slike. Storsteinsgravene har på samme måte som kirkene fungert som helligdommer over en lang periode. Begravelser i jettestuer er alminnelige gjennom størstedelen av yngre steinalder og i en periode på 500 år ble det ofret leirkar og flintøkser ved inn-gangene.

I Europa er endringene fra mesolitikum og til neolitikum tydelige, både med hensyn til økonomi og bosetning, og endringene gjenspeiles i gravformene. Det er et rikt materiale som belyser forskjellene; men hva vet vi om norske graver i denne overgangstiden, og hvordan var forholdene i Midt-Norge? Kan vi skimte noen særlig innflytelse her?

Steinaldergraver i Norge

Innen norsk steinalderforskning er graver et forholdsvis lite utredet tema. Logisk nok henger det sammen med at dette er et lite synlig fenomen i det arkeologiske materialet, både hva angår gravenes ytre utforming og innholdet i dem. Særlig dårlig stilt er vi når det gjelder den aller eldste perioden i vår forhistorie, eldre steinalder. Fra denne tiden har vi knapt noen funn som med sikkerhet kan sies å skrive seg fra graver. Det har vi tross alt fra yngre steinalder, og slik sett kan vi trekke en parallell med forholdene i Sør-Skandinavia, nemlig at det skjer en forandring i tidsskillet eldre/ynge steinalder – fra intet til noe!

Vi mangler således et materiale for å belyse overgangen mellom eldre og yngre steinalder i Norge. Årsaken til dette kan fortsatt ligge i samfunnsforholdene. Overgangen til jordbruket var langt mindre omfattende enn i Danmark på dette tidspunktet, og senere utover i yngre steinalder opptrådte endringene spredt og sporadisk.

Storsteinsgraver og flatmarksgraver

De storsteingravene som det er så mange av i Danmark, har vi svært få spor av her i Norge. I Midt-Norge kjenner vi foreløpig ingen, i østlandsområdet finner vi et lite innslag. På gården Skjeltorp i Skjeberg kommune i Østfold lå det inntil forrige århundre en slik storsteinsgrav eller dysse. Den bestod av store steiner satt i en tett ring rundt et gravkammer som var dekket av en stor steinblokk. Alt var godt nedgravd i bakken, og det hele trolig dekket av en stor jordkappe. En etterundersøkelse på stedet viste at de gravlagte hadde fått med seg keramikk-kar samt tangepiler og skrapere av flint. Senere er det også funnet lignende gravanlegg i Vestfold, på Holtenes i Hurum på østsiden av Drammensfjorden. Her er det funnet fire graver som kan ha vært enkle megalittgraver. Den ene av disse ble undersøkt, og den viste seg å være bygget av fem store veggsteiner med en dekkhelle til tak.

Disse gravene er like gamle som de eldste av tilsvarende type i Sør-Skandinavia (omkring 2500 f Kr), og sannsynligvis ble de anlagt av innvandrende jorddyrkende grupper søfra – tilknyttet den eldste jordbrukskulturen i Danmark, den såkalte *traktbegerkulturen* (oppkalt etter formen på keramikken de produserte). Det er ikke funnet mange spor etter denne keramikken i Norge, hos oss er påvirkningene fra

Båtøksgraven fra Sem østre, Snåsa. I forgrunnen til høyre ligger restene av leirkaret. Personen viser hvordan øksen har ligget. Den stiplede linjen til høyre markerer indre side av den nedskårne gropen. Foto: Vitenskapsmuseet

denne kulturen mest synlig i form av store slipte, oftest tynn-nakkede flintøkser.

Innenfor denne kulturen var det vanligste likevel å legge den døde i en enkel grav under bakken, kanskje markert med et lite steinkammer og/eller en dekkhelle eller flat steinpakning over graven – slik det også var vanlig i Danmark: «simple nedgravninger under flad mark». Noe senere i yngre steinalder, i den fasen arkeologene kaller for mellomneolitikum, blir denne gravformen enda mer tydelig. Vi får et nytt kulturelt innslag, muligens i form av en innvandring, kalt *enkeltgravskulturen*, (også kalt *stridsøkskulturen* eller *båtøkskulturen* ut fra en meget karakteristisk økseform de hadde utviklet). Gravformen var enkel: jordgrav under flat mark der avdøde var plassert omkring 1 m under markoverflaten, sammen med beskjedent gravgods i form av en steinøkse og/eller et leirkar med

litt mat eller drikke på reisen til dødsriket. Fra den seneste delen av yngre steinalder har vi hellekister av vanlig sørskandinaviske form i det sørøstlige Norge, og det finnes også gravhauger med eller uten kammer fra denne tiden.

Helt utilsiktet kan denne beskjedne gravformen ha skapt et generelt inntrykk av at det var få graver i steinalderen, og at gravlegging i stor grad var å betrakte som et praktisk anliggende der man fant liten grunn til å knytte gjenstander, strukturer eller ritualer til avdøde.

Løsfunn eller gravfunn?

Man kan derfor stille spørsmål om i hvilken grad tilsynelatende tilfeldige løsfunn fra yngre steinalder egentlig kan vise seg å være gravgods, og at det kanskje kan finnes mer på funnstedet – rester av gravan-

Båtøksen som ble funnet på Sem østre i Snåsa til høyre i bildet. Denne fint forseggjorte øksetypen var lite praktisk, men likevel et praktistykke – en gjenstandstype velegnet som gravgave og verdighetsymbol. Foto: Per E. Fredriksen

Rekonstruksjon av funnsituasjonen for Snåsagraven, slik den også kan ha artet seg for mangt en enkeltfunnet øks fra steinalderen. Øksen hentes opp med plogen, mens resten av graven blir liggende urørt. Tegning: K. Støren Binns

legget, keramikk og i beste fall bevarte skjelettrestene? Kanskje antallet gravanlegg egentlig burde kunne økes betraktelig?

En nærmere analyse av funnforholdene for en del enkeltfunn kan vise at de mer må være å oppfatte som gravfunn enn som tilfeldig etterlatte gjenstander.

Arkeologen Th. Petersen ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskaps Museum i Trondheim bestemte seg for å gå nærmere etter i sømmene de mange løsfunn fra Midt-Norge som er gjort under ulike slags jordarbeid, for å se om en del av disse egentlig heller burde vært klassifisert som gravfunn. Han satte opp følgende kriterier for de funn som han mente kunne forsvares å bli betegnet som gravgaver, nemlig at gjenstandene var - funnet dypere ned enn matjordlaget, omkring 0,5 - 1,5 m under markoverflaten, med andre ord at det var gjenstander som må ha vært bevisst nedgravd i bakken. - funnet på et sted der det også er observert andre slags strukturelle trekk som kan tyde på at funnet skriver seg fra et gravanlegg (forekomst av røys, haug, stor stein, steinhelle mv) - funnet i nærheten av menneskebein.

På dette grunnlaget kom han frem til at i alt 68 jordfunne enkeltgjenstander kunne være knyttet til gravanlegg.

Av oversikten på figuren side 9 ser vi at det ikke bare ble anlagt flatmarksgraver, gravene ble også markert med små røys, hauger og steinsetninger, som ofte har

vært så uanselige at de er blitt lite påaktet. I noen tilfeller er det også lagt gjenstander inntil eller under store steiner, av og til i kombinasjon med en steinkrets eller røys. Helt mot slutten av steinalderen begynner det også å dukke opp fine gravkamre med mannslange kister av stein med dekkheller.

Th. Petersen foretok denne materialgjennomgåelsen antakelig så sent som omkring 1951 og rakk dessverre ikke å fullføre arbeidet før han døde. Siden den tid er det gjort mange nye funn som kan føye seg til rekken av disse. Vi må også gå ut fra at mange funn ikke er medregnet på grunn av mangelfulle funnopplysninger.

Det viser seg at tykknakkede økser, flintdolker og skafthulløkser/-hakker er de tre gjenstandstypene som klart dominerer som gravgaver. De utgjør tilsammen 85 % av Petersens materiale, med en fordeling på henholdsvis 17, 19 og 49 %. I tillegg til disse opptrer ulike typer skifer-gjenstander – spydspisser, dolker kniver og meisler. I klart mindretall er tynn-nakkede flintøkser og båtøkser, med henholdsvis ett og to funn.

Av figuren på side 9 fremgår det hvordan dette materialet fordeler seg i utforming og over tid. Den viser at vi får en klar dominans av gravfunn i den siste fasen av yngre steinalder. Likevel kan man spørre om ikke alle båtøksefunn som er gjort i Midt-Norge for en stor del må kunne regnes som gravfunn, og på denne måten øke antallet gravanlegg fra den mellomneolittiske perioden. Som nevnt ovenfor hadde enkelt-

gravskulturen en beskjeden gravskikk, og båtøksen var hyppig brukt som gravgave.

En steinaldergrav i Snåsa

Her er det nærliggende å nevne et funn som ble gjort ikke mange år etter at Th. Petersen samlet sitt materiale. På gården Sem Østre i Snåsa i Nord-Trøndelag dukket det opp en fint utformet båtøks i et grustak. Arkeologen Fredrik Gaustad fikk gjort en god dokumentasjon av funnforholdene. Det viste seg at øksen var plassert på en oval steinpakning, ca 1 m under grusoverflaten. Oppå steinpakningen kunne det sees spor av organisk materiale, som må ha vært rester av den gravlagte. I tillegg til øksen ble det også funnet rester av et leirkar, knust og kittet sammen til en kake.

Det som er særlig verdt å merke seg her var at båtøksen ikke lå på samme nivå som steinlegningen og leirkaret, men ca 25 cm høyere opp. Dette tolker Gaustad slik at øksen opprinnelig har stått på et skaft som var stukket ned mellom steinene i undergrunnen. Når man pløyer eller graver opp en slik gjenstand, vil det ofte fortone seg slik at den opptrer alene og kan gi inntrykk av å være tilfeldig mistet. Dersom dette var vanlig praksis, kan den i virkeligheten være knyttet til et gravanlegg. Dette kan jo også gjelde andre øksefunn som skafthulløkser og tykknakkede økser. En slik funnsituasjon viser hvor viktig det er å få en best mulig lokalisering av slike funnsteder. Kanskje ligger det en intakt steinaldergrav 30 cm dypere ned!

En ny religion

De funngruppene vi har nevnt her og som er knyttet til de sør-skandinaviske jordbrukskulturene ligger alle i fruktbare løsmasseområder der det er rimelig å tenke seg at de første jordbrukerne slo seg ned. Særlig funnrrike er kyst- og fjordstrøkene på Møre-kysten og områdene sør og øst for Trondheimsfjorden.

En ny religion synes å følge i jordbrukets kjølvann. Det er en soldyrkings- og fruktbarhetskultus, som rimeligvis må sees i sammenheng med ønsket om gode avlinger og stabile kår. I første omgang kommer denne til uttrykk gjennom gjenstander ofret i myrer eller vann. Funn av samlinger med kostbare gjenstander som flintøkser eller flintsigder på slike steder bærer bud om dette. Enda sterkere kommer dette til syne i bronsealderen som vi regner begynnelsen på til omkring 1800 f.kr.

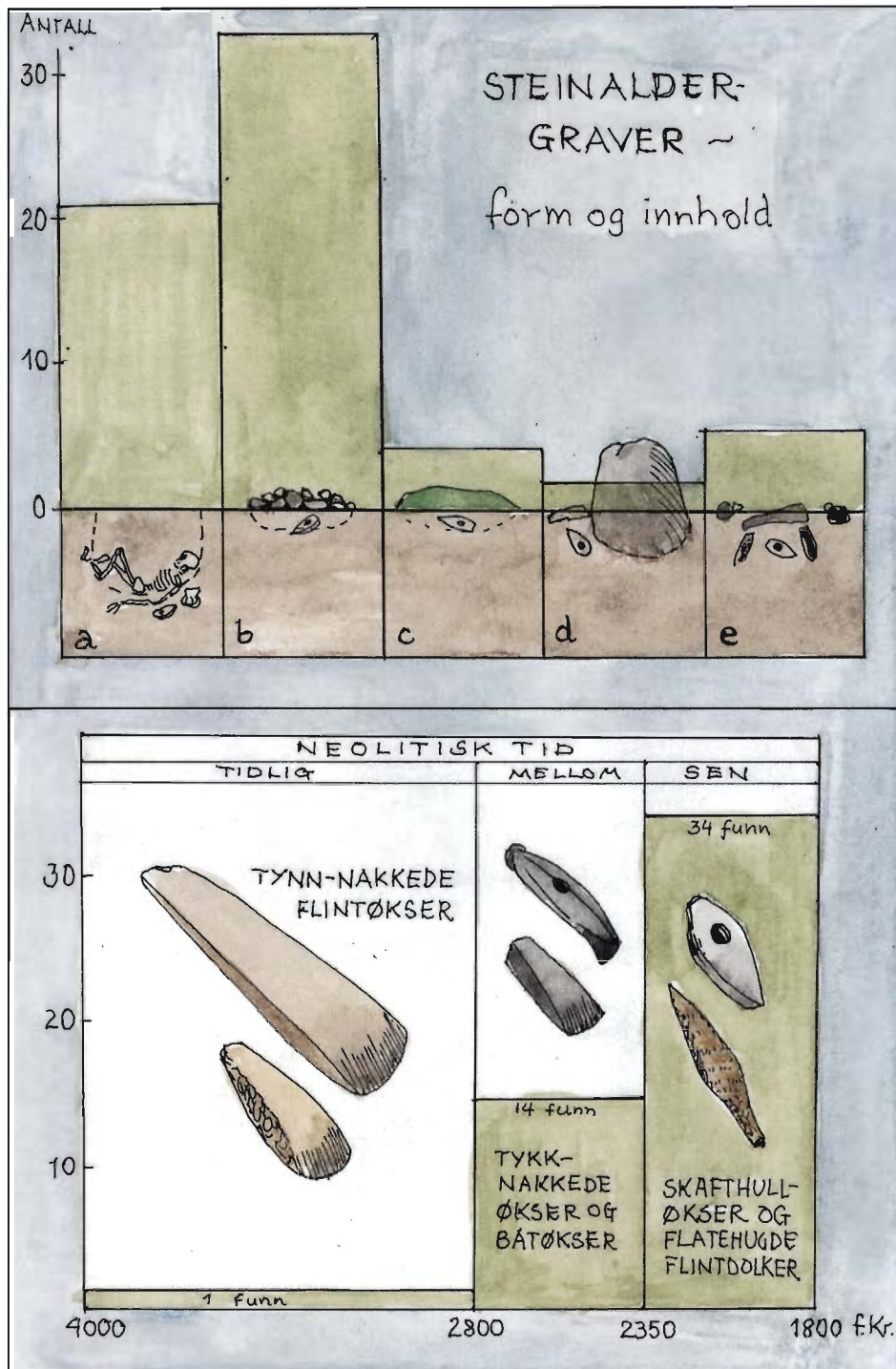
Graver og døde kult

Ved å se dette materialet samlet kan vi spørre om det er noen forskjell i mentale spor knyttet til fangstbosetning i forhold til jordbruksbosetning. Det er nærliggende å tenke seg at etablering av gravsteder og ønske om å markere gravplassene utviklet seg i tråd med en mer bofast og stabil levemåte. Men en slik bosetningsform trenger ikke nødvendigvis å være knyttet til jordbruk, den kan ha eksistert også der hvor ressurstilgangen på boplassen har vært stabil og regelmessig gjennom hele året, slik at det ikke har vært nødvendig å flytte nevneverdig på seg. Dette er en situasjon som langt hyppigere kan ha forekommet blant fangstsamfunn i Danmark enn i Midt-Norge, selv om det også her stedvis kan ha vært betingelser for dette. Dette kan forklare de mange mesolitiske gravfunn som etterhvert er blitt oppdaget i Danmark.

De forholdene som ligger bak forekomsten av gravanleggene både i Danmark og her i de mer nordlige strøk, kan derfor i bunn og grunn ha vært de samme. Der man har sitt faste tilholdssted, og der man ønsker å markere sitt nærvær og sin tilhørighet der blir det også etablert gravanlegg for de avdøde slektninger. Om den religionen man utøver er rettet mot fruktbarhet, fangstlykke eller andre forhold spiller i denne sammenhengen mindre rolle, det er forholdet til den avdøde som er mer avgjørende. Størrelsen, innholdet og sammensetningen av graven blir bestemt av samfunnets materielle overskudd og av den enkelte avdødes posisjon og rolle i samfunnet.

Forfattere:

Kari Støren Binns er forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). **Preben Rønne** er førsteamanuensis ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

Grafisk fremstilling av gravformer og gjenstandsfunn knyttet til gravlegging i yngre steinalder i Midt-Norge, basert på Th. Petersens materialoversikt pr 1951. Figuren øverst viser type og omfang av ulike gravformer: a) Antall funn bevisst nedgravd (funnet 0,5-1,5 m under bakkeniva). b) Antall funn gjort i eller under røyser. c) Antall funn gjort i eller under hauger. d) Antall funn gjort i steinlegninger/steinsetninger eller inntil/under store steiner. e) Antall funn gjort under dekkhellere og i hellekister. Av disse er det funnet kranier/beinrester i tre gravanlegg.

Den nederste figuren gir en oversikt over hvilke gjenstandstyper som hyppigst forekommer i disse gravene, og hvordan disse fordeler seg over tid.

Litteratur
Albrechtsen Svend Erik, Erik Brinch Petersen 1976: De levende og døde ... for 7.000 år siden. Nationalmuseets Arbejdsmark 1976. København.
Larsson, Lars 1988: Ett fångstsamhälle för 7000 år sedan. Kristianstad.
Rønne, Preben 1979: Høj over høj. Skalk 1979, nr. 5. Højbjerg.
Hansen, Svend 1993: Jættestuer i Danmark. Konstruktion og restaurering. København.
Joussaume, Roger 1988: Dolmens for the dead. Megalith-Building throughout the world. New York.

Mohen, Jean-Pierre: The world of Megaliths. Oxford 1990.
Gaustad, Fredrik 1958: Fra båtøkskulturen i Trøndelag. DKNVS, Museet. Årbok for 1958.
Lillehammer, Arvid 1994: Aschehougs norgeseshistorie. Bd I. Det eldste jordbruket. Side 56-67. Oslo.
Marstrand, Sverre 1956: Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie. Viking bd. XX.
Petersen, Theodor 1951: Arkivsamling om steinaldergraver i Midt-Norge. Vitenskapsmuseet.
Rygh, Karl 1913: Grave fra steinalderen. Oldtiden III. Stavanger.

DET RELIGIØSE LANDSKAPET

av Kalle Sognes

Ideologi og ideologiske endringer er vanskelige å etterspore i et arkeologisk kildemateriale. På den annen side kan vi i et langtidsperspektiv påvise en rekke endringer i dette materialet.

De fleste av disse endringene kan trolig tilskrives teknologiske nyvinninger, men enkelte kan henge sammen med skiftninger i ideologi og med sosial organisasjon knyttet til disse ideologiene.

Forfatteren gjør her et forsøk på å nærme seg dette spørsmålet med utgangspunkt i landskapet og det som måtte finnes av fornminner som kan tolkes som vitnemål om fortidens ideologier.

Sett i forhold til det enkelte menneske, synes landskapet fast. Det danner både scene og bakteppe for historiens teater – et kontinuerlig skuespill der menneskene lever ut sine liv. Persongalleriet skifter. Det samme gjør rekvisittene – det vi i dag kaller oldsaker, som jeg her ikke vil beskjeftige meg med. I et langtidsperspektiv finner vi at også scenen forandres. Likevel hender det at noe blir igjen. Studerer vi landskapet ut fra dette perspektivet, kan vi finne elementer, som i dagens situasjon utgjør ubetydelige detaljer i bakteppet, men som for hundrer eller tusener av år siden var viktige elementer i de scener som den gang ble spilt.

Jeg prøver her å kartlegge elementer i landskapet som kan ha hatt betydning for fortidens ideologier. For å kunne si noe om endringer, er det nødvendig med kunnskap om forholdene før og etter. Vi må derfor også sette de elementene vi mener å kunne knytte til fortidens ideologier inn i et kronologisk rammeverk. Når det er gjort, kan vi gå nærmere inn på endringene.

Det store skiftet

Vår tid rommer mange ideologier, både religiøse og sekulære, mens fortidens ideologier først og fremst synes å ha vært knyttet til religion. Det store religiøse skiftet i vår del av verden, som vel alle SPORs lesere er kjent med, fant sted for omkring ett tusen år siden, da Norge ble kristnet. Dette medførte betydelige endringer i det vi kan kalle det religiøse landskapet. Steinkors, som særlig finnes på Vestlandet, synes å være knyttet til kirkens pionerfase i vårt land. Som symboler i landskapet ble de snart avløst av kirker, kapeller og klostre. Ofte ble disse plassert på framtrepende punkter i landskapet. Når så kirkeklokkene ringte, ble dette kristne landskapet også fylt med lyd. Byens og bygdens befolkning ble – både i hverdag og helg – minnet om kirkens tilstedeværelse. Disse tidlige kristne monumentene vitner ikke bare om kontroll over landskapet, men også om ideologisk kontroll over menneskene. Denne kontrollen ble utøvd av en forholdsvis liten gruppe menn, som igjen var underlagt paven i Roma.

Når vi i dag reiser gjennom landskapet, kan vi ikke unngå å legge merke til den storslåtte plasseringen mange av kirkene har fått. Det gjelder ikke bare middealterkirkene, men like mye de som er bygd i løpet av de siste hundreårene. Den som kjører Bratsbergveien sørover fra Trondheim,

kan for eksempel knapt unngå å legge merke til Tiller kirke der den kneiser høyt over dalen på den andre siden av Nidelva. I dag er den soknekirke for en av Trondheims største menigheter, men den er heller liten, og opprinnelig bygd som annekskirke under Klæbu prestegjeld.

Kirke og hov

Fra Trondheim går ferden vel tre mil østover langs fjorden til Stjørdal. Der er den kristne tilstedeværelsen i landskapet like framtrepende, men i tillegg finner vi en rekke minner om tidligere tiders religiøse landskap. Vi befinner oss i et landskap som er enestående i nordisk sammenheng, ved at vi her finner synlige spor etter skiftende trosforestillinger gjennom mer enn 6000 år. I løpet av dette lange tidsrommet har det foregått flere viktige endringer, noe også den varierte fornminnebestanden vitner om.

Værnes kirke ligger på det høyeste punktet på en halvøy omsluttet av et elveleie, som i dag er tørt. Fra Værnes ser vi to andre kirker, Lånke kirke på andre siden av Stjørdalselva og Skatval kirke på brinken der Skatvalplataet begynner å skråne ned mot fjorden. Hegra kirke ligger et stykke lengre oppe i Stjørdalen. Disse tre kirkene er fra nyere tid, men står på gårder som også hadde kirker i middelalderen. På denne tiden fantes det også kirker på Fløan og Auran på Skatval, Voll i Stjørdal og Skjølstad og Ådalen i Hegra sokn.

Værneskirken og de samtidige skriftlige kildene gir oss et glimt av middelalderens religiøse landskap, der kirkene var dominerende og bærende elementer med sterk symbolsk betydning. Alle de hellige sakramentene, med unntak av den siste olje, foregikk i kirkene. Her ble man døpt, viet og begravet og gikk regelmessig til skrifte. Kirkene ble viktige møteplasser i dette livet, og – gjennom gravferden – porten til livet etter døden.

Høvdingsete

Værneskirken ble trolig bygd av lokale stormenn på en gård som i sagatekstene, i siste halvdel av 900-årene, nevnes som sete for høvdingene i Stjørdal-fylket, dvs Stjørdalen pluss Selbu/Tydal. Da kong Håkon Adelsteinsfostre ble tvunget av Inntrøndelagshøvdingene til å blote på Mære, var Torberg fra Værnes blant de fire høvdingene fra Uttrøndelag som dro til Møre

– ideologiske skiftninger gjennom 7000 år

og brente kirker og drepte prester der. Da det samme kravet om bloting ble fremmet overfor Olav Tryggvason, var Asbjørn Torbergson fra Værnes blant dem kongen sa han, i så fall, ville blote. Antakelig var Torberg og Asbjørn far og sønn, og Værnes kan på denne tiden ha blitt et fast høvdingsete, slik gården antakelig også var det vel hundre år seinere, da kirken ble bygd.

Fylkeshøvdingene synes å ha hatt ansvaret for blotene, som i følge sagaene foregikk flere ganger om året. Disse blotene kan ha foregått på Værnes, som de gjorde det på jarlesetet Lade. På den annen side ser det ut til at Mære var et fast blotsted for Sparbu-fylket (enkelte hevder for hele Trøndelag) uten at høvdingene bodde der, og det er vel så sannsynlig at innbyggerne i Stjørdal-fylket hadde sine blot på Hove, som ligger noen kilometer lengre oppover dalen fra Værnes. Dette gårdsnavnet samt Hoven i Skjelstadmarka (kanskje også de to Hofstad-gårdene som ligger like ved Hove og Hoven), gir oss et lite glimt inn i vikingtidens religiøse landskap, der hovene inngikk som viktige elementer.

Båten var et viktig symbol gjennom store deler av førhistorisk tid. Bronsealderens helleristninger domineres av båtfigurer. I Stjørdal finnes mange ristninger som sannsynligvis ble laget så seint som et stykke inn i jernalderen; her et eksemplar fra Stuberg, kanskje det aller yngste, der båten har fått mast og bom.

Foto: K. Sognnes

Gården i sentrum

I så fall behøver ikke hovene og religionsutøvelsen knyttet til dem å ha vært særlig gammel, da de måtte vike for kirkene og kristendommen. Det arkeologiske kildematerialet vitner nemlig om andre trosforestillinger, som må ha hatt langt større

betydning gjennom mange hundre år. Et eksempel på dette finner vi også på Værnes.

Like ved kirken lå Værnesgårdens førkristne gravfelt. Det er uvisst hvor stort dette gravfeltet var, men i begynnelsen av 1900-tallet lå det ennå igjen omkring 20

I Stjørdal finner vi en rekke minner etter fortidens religiøse landskap.

Til høyre i bildet ligger Lånke kirke, bygd i forrige århundre. Allerede i middelalderen ble den første kirken reist på gården. Til venstre stikker Steinmohaugen fram fra Gevingåsen. På denne haugen finnes helleristninger som kan være mer enn 6000 år gamle. Fotografiet er tatt fra Tønsåsen, der det er helleristninger som kan være nesten like gamle. På nabogårdene Gjeving og Stuberg er det funnet helleristninger fra bronsealder og eldre jernalder. Foto: Thorbjørn Foss

Båten var også viktig i jernalderens gravskikk, og i flere av gravhaugene på Værnes var de døde gravlagt i båt. Bildet viser konservator Th. Petersen sammen med representanter for «vernemakten» under utgravningen av haug 13. Fotograf ukjent.

gravhauger. I forbindelse med utvidelser av rullebanen på Værnes flyplass under den annen verdenskrig, ble nesten alle disse haugene fjernet etter at de først var undersøkt av konservator Th. Petersen. De fleste haugene rommet begravelser fra vikingtiden, og Petersen mente det trolig var Torberg og hans slekt som var begravet her.

Det er interessant å merke seg at dette gravfeltet ikke synes å ha vært brukt før vikingtiden. Dette kan tyde på at Værnesgården posisjon som høvdingsete ikke var særlig gammel. En mulig forklaring på det finner vi i Harald Hårfagres saga, der det fortelles at kongen, da han hadde erobret Trøndelag, innsatte sine egne menn som jarler og ledere for hvert sitt av de åtte fylkene. Nokså kort tid etter synes imidlertid disse lederne å ha mistet sin jarlestatus, og jarlen i Strindafylket, med sete på Lade, ble ene-jarl over Trøndelag. Det kan ha vært Torbergs bestefar eller oldefar som ble kong Haralds mann i Stjørdal-fylket. Røttene til høvdingslekten på Værnes kan derfor være å finne andre steder.

Byggingen av kirken på Værnes vitner om et klart brudd med den gamle tiden og dens religion, men samtidig representerer den også kontinuitet ved at den nye gravplassen, som skulle være vigslet jord, ble lagt tett ved siden av den gamle.

Det er likevel en vesentlig forskjell. Mens kirkegården skulle samle alle bygdens og sognets døde, var gravhaugene forbeholdt gårdens egne. Mønsteret gjennom det meste av jernalderen, som vikingtiden arkeologisk sett er en del av, var nemlig at de døde ble begravd hjemme på gårdene, under en haug, som understreket gravens betydning som minnesmerke over de avdøde. Gravfeltet på Værnes var således bare ett av mange tilsvarende gravfelt i Stjørdal. Det ser likevel ut til at bare et lite fåtall ble begravd på denne måten – i gjennomsnitt kanskje så få som en eller to i hver generasjon. Mest trolig var det husbondfolket og deres nærmeste. Hvor og hvordan gårdens øvrige folk ble begravd, vet vi ennå lite om.

Disse gravhaugene er et klart uttrykk for jernalderens dominerende ideologi. I bygdene rundt Trondheimsfjorden kan denne ideologien spores tilbake til midten av romertiden, dvs. et par hundre år etter Kristi fødsel. På kysten synes den å være tatt opp noe seinere.

I jernalderens ideologi synes gården å ha stått i sentrum. Her fantes verken kirkelige eller statlige myndigheter som kontrollerte det enkelte individ – i motsetning til middelalderen. Kontroll var det nok likevel, men den foregikk hjemme på gården. Det var ætten og forfedrene som sto for denne kontrollen. Gjennom generasjoner, kan-

skje så lenge som 700-800 år ble utvalgte medlemmer av ætten gravlagt under haug hjemme på gården, ofte på en høyde eller der veien gjennom bygden ledet inn på tullet. Ikke bare menneskene som levde der, men et stadig voksende antall forfedre (og -mødre) var til stede på gården. Landskapet rundt ble ladet med en fortid, som folk til enhver tid måtte forholde seg til. Det var haug-folkene som hadde grunnlagt gården og samfunnet og som hadde utformet den scenen der samtidens mennesker opptrådte.

Kontakten med fortiden må ha spilt stor rolle gjennom det meste av jernalderen, og vi skimter her konturene av en ane-kult som må ha vært et grunnleggende element i førkristen religion og ideologi – antakelig langt viktigere enn guder som Odin, Tor og Frøy.

Fra helleristninger til runer

Omtrent på den tiden da de første gravhaugene ble bygd på gårdene rundt Trondheimsfjorden, ble også de første runeinnskriftene laget i dette området. Flere av disse er meislet inn i fast fjell, for eksempel på Oksvoll i Bjugn, men også på Veblungsnes i Rauma og Hammeren i Steinkjer – begge de to siste ser ut til at man i dette området ennå så seint fant det riktig å understreke sin tilhørighet til en eldre ideologi.

På denne tiden synes også de siste helleristningene å være laget. Helleristningene synes ellers å tilhøre tiden før Kristi fødsel, men i Stjørdal er det på flere gårder funnet ristninger som med stor sannsynlighet kan dateres til romertid. Ingen andre steder i Norden forekommer det så mange av disse seine ristningene, og det ser ut til at man i dette området ennå så seint fant det riktig å understreke sin tilhørighet til en eldre ideologi.

Som for skiftet mellom hedendom og kristendom, kan vi også for dette tidligere skiftet spore både brudd og kontinuitet. Bruddet markeres gjennom ulik symbolbruk, kontinuiteten gjennom plasseringen i landskapet. Det viser seg nemlig at de aller fleste helleristningene i Stjørdal som tilhører den gruppen som i alminnelighet kalles jordbruksristninger, er plassert i landskapet i et forholdsvis regelmessig mønster. De fleste feltene ligger samlet i klynger, som er spredt fra Bremset i vest til Austkil i øst. Disse klyngene ligger imidlertid med forholdsvis regelmessige avstander seg i mellom – gjennomsnittlig omkring 2000 m fra hverandre.

Dette mønsteret er tolket som vitnemål om at jordbruksristningene i Stjørdal – på samme måte som gravhaugene – var knyttet til bosetningen. Også ristningene ble laget for å vare og representerer fortiden i samtiden – og i framtiden. Nye ristninger synes å være laget med mer eller mindre regelmessige mellomrom, på samme måten som det ble bygd nye gravhauger. Ristninger og gravhauger har det til

felles at de var bindeledd til fortiden og begge kan ha vært knyttet til en anakult. Ristningsberget kan ha vært et bindeledd – et medium – for formidling av kontakt mellom de levendes verden og forfedrenes verden – et vindu mot det underjordiske.

Båten som felles symbol

Det vanligste symbolet på jordbruksristningene er båten. Båtmotivet forekommer i en rekke utforminger og flere ulike båttypene synes å være avbildet. Noen av disse kan ha vært i bruk samtidig, men vi finner også klare indikasjoner på at flere av båttypene må ha vært i bruk til ulik tid. Mens de yngste trolig er fra århundrene nærmest etter Kristi fødsel, er de eldste fra yngre steinalder og omkring 2000 år eldre. Gjennom hele dette tidsrommet må båten ha vært et viktig symbol for menneskene over store deler av Skandinavia og vitner om en mulig felles ideologi innenfor hele dette store området.

Ristningsbergene er ikke de eneste stedene vi møter båten som symbol i denne tiden. Allerede i bronsealderen ble det bygget båtformete gravminner, og i folkevandringstiden begynte man enkelte steder å plassere båter blant gravgavene inne i haugen. Denne skikken ble spesielt vanlig i yngre jernalder og i sin mest ekstreme form møter vi den i de rike gravfunnene fra Oseberg og Gokstad. I Midt-Norge forekommer båtgraver særlig i Namdalen, men også flere av gravene Theodor Petersen undersøkte på Værnes var båtgraver.

Til tross for disse eksemplene, er det likevel vanskelig å påvise en sikker ideologisk sammenheng mellom bronsealderens – og yngre steinalderens – båttristninger og yngre jernalderens båtbegravelser. Sammenhengen båtene opptar i er tilsynelatende forskjellige, men dersom det er rett at også helleristningsbåtene kan knyttes til en anakult, blir denne mulige sammenhengen likevel mer sannsynlig. Men, tør vi virkelig tro at båten som symbol har hatt samme mening i Norden gjennom mer enn 3000 år. Et mulig bindeledd mellom ristningenes båtfigurer og folkevandringstidens/vikingtidens symbolikk finner vi kanskje på Gotland, der det ble reist en rekke billedsteiner både i eldre og yngre jernalder. På mange av disse steinene er båten et framtrædende symbol. Om det virkelig eksisterer en sammenheng, kan kanskje de gotlandske billedsteinene også bidra til å forklare forekomsten av helleristningenes båtfigurer.

Landskapet omformes

Også over enkelte av bronsealderens døde ble det bygd monumenter, men disse skiller seg klart fra dem vi møter i jernalderen. Disse gravminnene ble bygd som steinrøyser og ble som regel plassert utenfor det bebygde området – kanskje som en form for grensemarkeringer. Oftest er de plassert på toppen av berg-

Bronsealderens helleristninger er i Trøndelag konsentrert til noen få bygder – framfor alt i Stjørdal. I motsetning til gravrøysene ligger ristningene slik til at de vanligvis først er synlige på få meters avstand. Her fra Hegre i Stjørdal.

Foto: K. Sognnes

knauser, holmer og små øyer langs leia eller langs fjordene. På denne måten var de godt synlige for menneskene som reiste gjennom landskapet i båt, som i bronsealderen må ha vært det vanligste framkomstmidlet i Midt-Norge.

Ved å anlegge røysene på knauser og toppe, ble landskapet omformet og virkningen av disse naturlig framtrædende terrengdetaljene ble forsterket. Mange av dem har siden fungert som sjømerker. Også når det gjelder disse gravminnene, kan vi ane en bakenforliggende anakult og kontroll over landskapet. Denne var imidlertid ikke knyttet til den enkelte boplassen, men til området som helhet. Fra sine høytliggende røyser hadde forfedrene oversikt over og kunne «kontrollere» all virksomhet som foregikk i området, samtidig som de

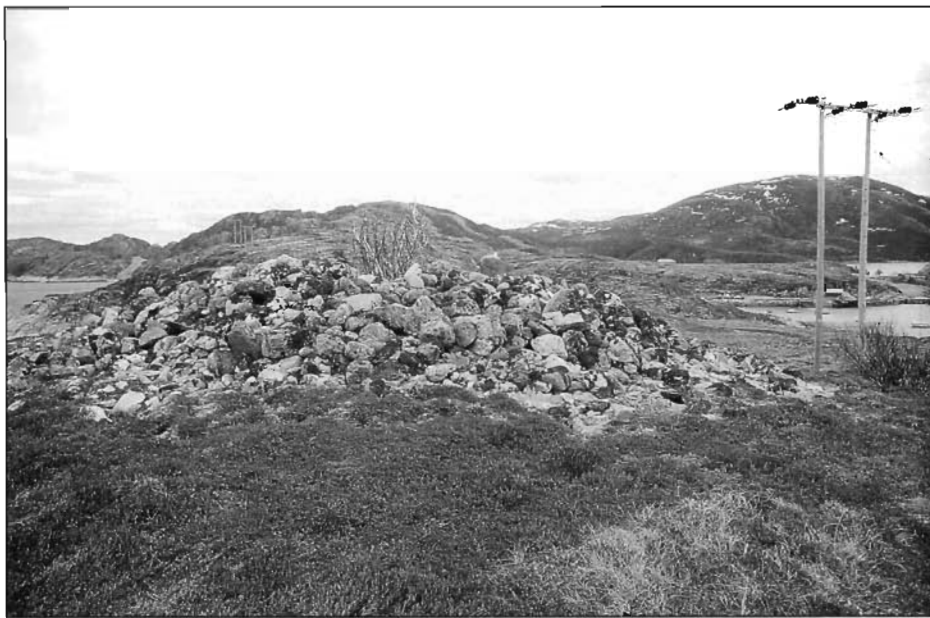
gjennom sin tilstedeværelse markerte overfor reisende at de var kommet til et bebyggt område og at dette området var under deres kontroll og beskyttelse.

I Stjørdal er bronsealderens gravrøyser lite framtrædende. Her dominerer helleristningene, som ellers synes å mangle der vi finner røysene. Men også her har det ligget røyser langs fjorden, blant annet på Røkke der et par bronsealdergraver ble utgravd på slutten av 1800-tallet.

I løpet av bronsealderen synes en stor del av skiftet fra fangstkultur til jordbrukskultur å ha funnet sted i Midt-Norge. Gjennom hele denne perioden på vel ett tusen år, levde fangstfolk og bønder side ved side i bygdene rundt Trondheimsfjorden. Gravrøysene og helleristningene må også ses

Forgylt bronsebeslag fra de britiske øyer funnet i en av gravhaugene på Værnes. Sammen med andre beslag fra samme området, vitner det om at vikingtidens stormannsmiljø i Stjørdal hadde kontakter også i utlandet. Foto: Per E. Fredriksen

Bronsealderens gravminner, røysene, ble ofte plassert på framtrepende steder langs fjorden. Her fra Værnestangen, Agdenes. Foto: K. Sognnes

i dette perspektivet. Mens ristningene er konsentrert til noen få bygder, framfor alt Stjørdal og Beitstad, som trolig var kjerneområdene for de første bøndene, ble gravene plassert på framtrepende punkter langs fjorden som for å understreke at den nye tids representanter hadde tatt kontroll over landskapet. Vi kan her ane en konflikt mellom de bofaste bøndene, som på denne tiden mest baserte seg på husdyrhold, og de fangstfolkene som synes å ha vandret mellom kysten og fjorden og de store skogsområdene i innlandet.

Går vi litt lengre tilbake i tiden, finner vi at også fangstfolkene var opptatt av landskapet. Dette gjenspeiles først og fremst av helleristningene, de såkalte veideristningene, som også finnes i Stjørdal, på Hell og Lånke. På denne tiden lå landet atskillig la-

vere enn i dag, og vi kan med stor sannsynlighet si at ristningene på begge disse gårdene ble laget forholdsvis kort tid etter at bergflatene var kommet opp av havet.

Ved hjelp av kart kan vi rekonstruere landskapet slik det må ha sett ut på den tiden. Det viser seg da at ristningene begge steder ble plassert ved foten av karakteristiske terrengdetaljer, som må ha vært godt synlige for folk som padler i småbåter innover Trondheimsfjorden. Bergknausen Steinmohaugen med ristningene på Hell dannet en liten holme med bratte sider, skilt fra fastlandet av et smalt sund. Ristningene på Lånke fantes på vestsiden av en bratt, halvmåneformet bergrygg som hevet seg bortimot hundre meter opp over landskapet omkring. Også andre steder finner vi at veideristningene er knyttet til

karakteristiske terrengdetaljer. Ristningene på Evenhus i Frosta lå, for eksempel, på en liten øy midt ute i Trondheimsfjorden.

Sammenheng og forandring

Midtre og indre del av området rundt Trondheimsfjorden synes for alvor å ha blitt tatt i bruk for mellom 6000 og 7000 år siden. Menneskenes tilstedeværelse i dette landskapet synes i den første tiden først og fremst å ha blitt manifestert gjennom helleristninger, som bevisst ble knyttet til markerte topografiske trekk. Antakelig lå disse langs viktige vandringsveier, særlig ved overgangen fra sjø til land. Dette synes å ha vært mønsteret gjennom flere tusen år. Ved siden av å markere mulige hellige steder, markerer ristningene også tilstedeværelsen av forfedrene – som jo en gang hadde laget ristningene – i landskapet.

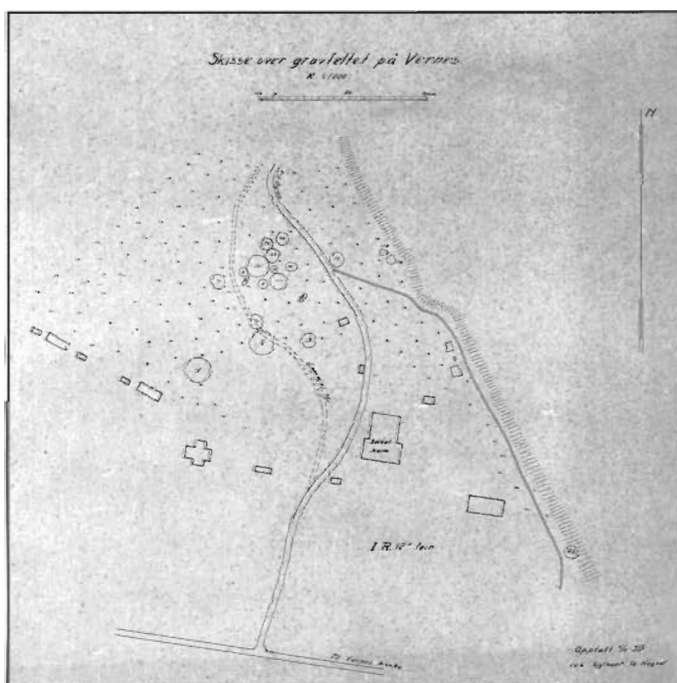
Ved overgangen til bronsealderen – kanskje alt i yngre steinalder – skjedde det flere forandringer. Husdyrhold og åkerbruk begynte å få innpass. Menneskene som sto for dette tidlige jordbruket brukte også spesielle terrengdetaljer til å markere sin tilstedeværelse i landskapet, men for dem var ikke landskapet nok i seg selv. Det var nødvendig å tilføye menneskeskapte monumenter som forsterket, men også omformet naturen. – Fangstfolkene hadde sine hellige berg med ristninger langs vandringsveiene. Bøndene overtok snart skikken med å lage ristninger, men valgte å ha sine ristninger nær boplassene. Her hadde ingen tilfeldige vandrere tilgang til helligstedene. Etter hvert overtok gravene som helligsteder ved boplassene og ristningene ble glemt.

Til tross for disse skiftningene, kan vi også ane sammenhenger, som særlig synes å kunne knyttes til forholdet mellom samtid og fortid. Både ristninger og graver representerer forfedrenes tilstedeværelse i landskapet, og en dyrking av forfedrene – en anakult – synes å ha vært et dominerende religiøst og ideologisk trekk gjennom mange tusen år.

Først ved overgangen til kristendommen får vi et klart brudd med det gamle, men også her finner vi trekk som viser sammenheng med fortiden, først og fremst ved at kirkene og kirkegårdene ofte ble plassert nær jernalderens gravfelt. Dette gjelder likevel bare for et lite mindretall av de gamle gårdsgravfeltene, og i det store og hele representerer overgangen til kristendommen en radikal endring av det religiøse landskapet. Gjennom tusener av år hadde menneskene gradvis føyd nye elementer til den scenen der historiens teater utspilte seg. Med ett slag ble det meste av dette redusert til deler av et bakteppe, der detaljene gradvis ble svakere og mange ble helt borte.

Forfatter:

Kalle Sognnes er professor i arkeologi ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

Værnes omtales i kongesagaene som en stormannsgård på slutten av 900-tallet. Gården hadde sitt eget gravfelt nær kanten av et gammelt elveleie, der også kirken ligger. De fleste av haugene ble utgravd under den andre verdenskrig på grunn av utvidelser av rullebanen ved Værnes flyplass. Gravfeltet ble oppmålt av løytnant Th. Hegseth i 1935.

Brev- spalte

Etter Olaf Magnus

Til Spor

Først: Takk for de mange, tankevekkende impulser. Jeg tror *Spor* må være landets beste populærvitenskapelige tidsskrift.

Jeg har en liten rettelse til Anne Stalsbergs artikkel om Tegetthoffs ekspedisjon til Frans Josef land. Det er en utbredt misforståelse at denne ekspedisjonen oppdaget Frans Josef land (se Helge Ingstad 1949, *Landet Med de Kalde Kyster*).

Julius Payer og hans mannskap visste ikke at skipper Rønnebeck fra Tromsø hadde oppdagat landet noen år før. Jeg tror at misforståelsen i stor grad gjorde at de forliste østerrikerne klarte å holde motet oppe. De trodde de hadde funnet nytt land. Grunnen til at Rønnebeck ikke meldte fra om sine oppdagelser kan ha vært at det var et verdifullt fangstfelt som de helst ikke ville dele med et haleheng av andre fartøyer.

Med vennlig hilsen
Per Johnson

Svar

Ja, der ser man hvor snart det er å la seg lure av bøker dersom man ikke kjenner all spesiallitteraturen og er kjent i området. Takk for beriktigelsen. – Og takk for ros til *Spor*! Det gjør det morsomt å skrive for bladet å vite at leserne setter pris på det. Takk!

Anne Stalsberg

Mer om sverdet, alpebukken og greven

Vi håper flere lesere husker historien om sverdet, alpebukken og polarforskeren grev Wilczek fra forrige nummer av *Spor*! Sverdet som vi ikke fant spor etter i våre arkiver og de to utstoppede alpebukkene som ikke ser ut til å være gaven fra Wilczek. – Vi bad vår kontakt, den norske arkeologen Bente Magnus i Stockholm om å prøve å få vite mer fra Østerrike om saken. Hun fikk svar fra sin kontakt i Tyskland, Herbert Westphal, på det arkeologiske museet i Paderborn, Tyskland. Han kontaktet i sin tur en kollega i Østerrike, greven var jo fra Østerrike. – Svaret fra Østerrike var negativt, grev Wilczeks samling ser ikke ut til å eksistere mer.

Greven hadde håpet å få et vikingsverd i Norge, slik den kjente tyske museums mannen, far eller sønn Lindenschmit fra Mainz hadde fått i Bergen året før, det vil si i 1871. Westphal forteller at på Römisch-Germanisches Zentralmuseum i

Mainz finnes det et vikingtidssverd fra 1000-tallet, som ifølge arkivene skulle skrive seg fra Bergens Museum, under inventarnummeret 1517. Westphal er ikke helt sikker på opplysningene fordi noen oldsaker som skulle være fra Bergen, i virkeligheten er fra Trondheim.

Med andre ord: Grev Wilczeks opplysninger er kanskje ikke helt pålitelige, men en forbindelse til Trondheim ser det ut til å være!

Fra Bergen Museum har vi imidlertid fått opplyst at katalognummeret B 1517 ikke er katalogisert der. Lorange's katalog hopper dessverre over dette nummeret. Derimot fantes det noen opplysninger i kartoteket der, hvor det blir opplyst at sverdet er fra ukjent sted, og at det i 1880 ble oversendt til Mainz.

Lenger er vi ikke kommet. Historien er et godt eksempel på hva forskning kan være: leting i bøker og lesing av mikrofilmer med gamle aviser, kontakt med en kollega gjennom en kollega gjennom en kollega, og til sist en følelse av å ha fått tak i en trå-dende som så oppløser seg i at en polarforsker østerriksk greve gav unøyaktige opplysninger. Men leteprosessen er interessant!

Anne Stalsberg

Til Spor

I et tidligere nummer av *Spor* leste jeg om en torshammer, og selv har jeg en kopi av en slik torshammer. Mitt spørsmål er derfor: Når var torshammere i bruk, og hva var den symbolske betydningen bak en slik gjenstand?

Hilsen Karen Utgaard

Svar

Torshammere i sølv eller annet metall er funnet i graver fra siste halvdel av 900-tallet til noe inn på 1000-tallet, og de knyttes således til slutten av den hedenske nordiske perioden til begynnelsen av kristningstiden. Som navnet tilsier, er hammeren knyttet til den norrøne guden Tor. I opprinnelse og vesen er Tor kanskje en av de mest entydige av de norrøne gudene. Han er tordenguden, og hammeren Mjølner er det fremste våpenet han har mot raser og jotner. Tors mytiske personlighet preges av voldsomme naturfenomen som torden og lyn. Men etter tordenværet følger det befruktende og livgivende regnet, og Tor er derfor også fruktbarhetens gud. Han regnes også som opprettholder av

verdensordenen. Gjennom sitt usammen-satte vesen var guden Tor den enkle bondens religiøse ideal.

Etter hvert som «trusselen» fra kristendommen ble sterkere, ble Tor sett på som menneskenes venn og hjelper i en turbulent tid. Torshammeren ble brukt som motstykke til det kristne korset, og skulle gi vern mot kaosmaktene. De fleste amulettlignende torshammere er funnet i Sverige, Danmark og Sør-Norge, men vi har én torshammer i sølv som er funnet fra Verdal i Nord-Trøndelag, datert til 900-tallet.

Anne Haug

Til Spor

Først vil jeg få takke for et fint blad. – I media har det den siste tiden vært skrevet om villsauene som et satsningsområde i norsk jordbruk. Den er nøysom og kan gå ute hele året, og den gir godt kjøtt og god ull. I tillegg er den fri for en del sykdommer som vanlig sau har. Men jeg undrer litt på når sauen kom til Norge – og hvordan så den ut?

Hilsen Kristian Våge

Svar

De første spor etter sau som man kjenner til i Norge er fra ca 2400 f. Kr, det vil si i yngre steinalder. I en artikkel av Lise Bender Jørgensen i *Spor* nr 1/1994, om «Klede, klima og kultur», tar hun opp spørsmålet om linets, ullens og vevens vandringer fra Midt-Østen til Skandinavia. Spor etter sau i Midt-Østen, viser at det første saueholdet var for kjøttet sin del og ikke for ullen.

Det tok lang tid før man utviklet saueraser med ull slik vi kjenner dem i dag. Steinaldersauene ville sannsynligvis hatt mange likhetstrekk med dagens villsaustamme. Den var mindre enn vanlig sau, men samtidig kraftig, med spinklere bein og kortere hale. Begge kjønn hadde horn. Studier av draktfunn fra bronse- og jernalder viser at ullen hadde en helt annen kvalitet enn den vi får fra vanlig sau i dag, og mange vil si at den har likhetstrekk med moskusull. Tidligere ble ull fra villsau brukt til seilduk og varme votter for fiskerne. Villsaustammer lever fremdeles på avsidesliggende øyer både på Orkenøyene, Gotland og Island. Den norske villsaustammen var nær ved å bli utryddet på 1960-tallet, men ser nå ut til å ha fått sin renessanse. Villsauene er også med på å bevare lyngheiene langs norskekysten, et kulturlandskap som ville forsvinne hvis de ikke ble beitet på.

Anne Haug

TROSSKIFTET – MAKTKAMP GJENNOM

av Brit Solli

Tidligere har forskerne hevdet at ved overgangen fra hedensk til kristen tro ble en utlevd og primitiv religion erstattet med en friskere og mer intellektuell kompleks religion. Dette synet på trosskiftet er i ferd med å endres. Religionshistorikeren Gro Steinsland fremholder at den norrøne religionen var, på slutten av vikingtiden, *en vital og levende skikk som var vevet inn i samfunnsprosessenes mangfoldige fasetter; politikk, kultur, og sosialt liv*. Religion som begrep eksisterte ikke, troen på gudene var siðr, sedvane og skikk, og ikke noe utenfor det liv menneskene levde utover bygdene. De ideologiske forskjellene mellom hedendom og kristendom fikk som konsekvens at forholdet mellom folk, hus og landskap endret seg. Utøvelsen av den norrøne religionen var nært knyttet til gård og ætt – hovet var en av gårdens bygninger, gravplassen lå nær gårdshusene, bonden eller husfruen sto selv for de kultiske handlinger. Kristendommen krevde bygninger som kun skulle brukes som gudshus adskilt fra gårdens bygninger – den krevde en innhegnet og signet gravplass, det var ikke lenger bonden selv som ledet de rituelle handlingene, det var spesialister i form av prester. Kvinnene ble utelukket som ledere av kultiske handlinger.

Religionshistorikerne betegner det norrøne trossystemet som en *etnisk religion* til forskjell fra den kristne som er en *universell religion*. Hedendommen var ikke oppbygd som et trossystem utmeislet i dogmer og læresetninger slik som kristendommen var det. Det norrøne trossystem omfattet et mangfold av forestillinger og makter å forholde seg til. Den var ikke som kristendommen ekskluderende, den tok gjerne inn noen flere guder i sitt «panteon». Hedendommen var en utpreget kultisk religion, det var gjennom handlinger man kontaktet maktene. De symbolske handlinger som fikk materielle uttrykk ble utvilsomt gitt voldsomme dimensjoner i vikingtiden, for eksempel gjennom de store skipsbegravelsene som Oseberg og Gokstad. Det er mulig å tolke disse symbolske handlingene som et uttrykk for kulturelt stress; den norrøne levemåten var presset både av frankisk ekspansjon og den nye religionen som hadde fått godt fotfeste på de britiske øyer – nemlig kristendommen.

Det er døden og skikkene omkring gravleggingen som har gitt mest liv til de *arkeologiske* fortolkninger av trosskiftet. Andre kilder kan være gjenstanders dekor og formgivning, graden av importfunn, skips-

teknologi, de aller tidligste kirkebygninger eller spor etter disse og kirkegårder med eller uten kirke er også viktige kilder.

Veøy – den hellige øya

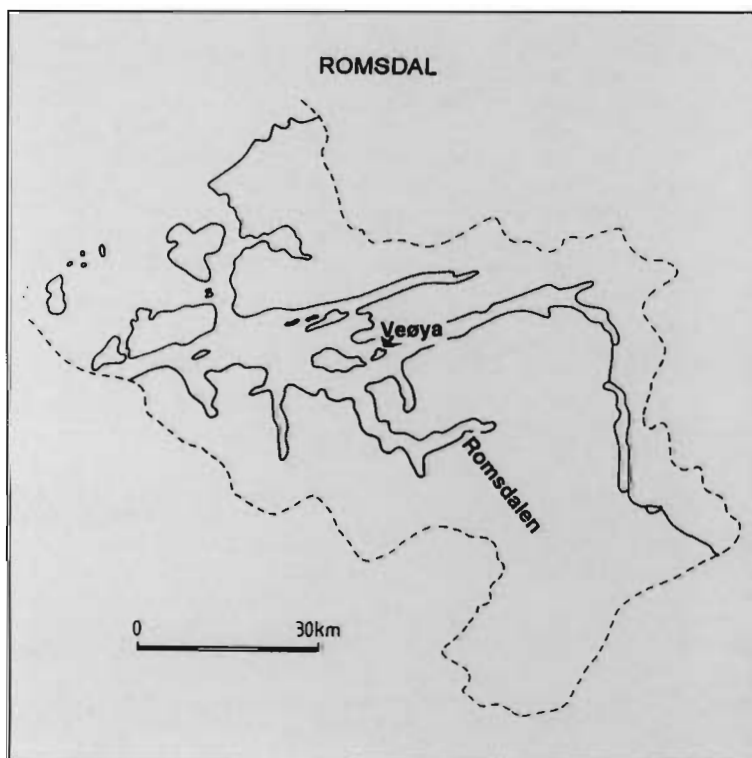
I perioden 1990-1992 ble det foretatt arkeologiske undersøkelser på Veøy i Romsdal. Veøya ligger ved utløpet av flere fjordarmer, for sjøvegs kommunikasjon meget gunstig til, ca en mil i luftlinje sørøst for Molde. Øyas navn betyr «den hellige øya». Det er hos Snorre øya først nevnes og da i sagaen om kong Håkon Herdebrei. Håkon faller i 1162, bare 15 år gammel, i et slag mellom øyene Sekken og Veøy. I sagaen heter det at kongen på sin flukt fra Erling Skakkes menn innover Romsdalsfjorden ventet seg mye hjelp av bymenne på Veøy.

Navnet «Veøy» har forskere helt fra Gerhard Schønings tid knyttet til utøvelse av hedensk kult. I følge skriftlige kilder skal det ha vært et kjøpsted på Veøya. Kjøpstedet kan etterspores arkeologisk i form av et stort område med svarte kulturlag. Denne svartjorden består av søppel fra middelalderens husholdninger, rester av hus, brygger og ildsteder. Men i dette svartjordsområdet finnes også noen konstruksjoner som har undret forskere helt siden Gerhard Schønning registrerte dem på sin reise gjennom Romsdal i 1770-årene.

Det dreier seg om to rektangulære plasser innhegnet av lave steinvoller. Schønning foreslo at det måtte være rester etter et kloster og en klosterkirke. Senere har andre tolket de innhegnede plassene som henholdsvis kongsgård, tingplass, eller kanskje kunne steinvollene være sammenraste kirkegårdsmurer? Bare en arkeologisk undersøkelse kunne løse denne tolkningsfloken.

De innhegnede plassene utgjør et arkeologisk meget interessant område fordi det, til forskjell fra de omkringliggende områder, ikke finnes rester av middelaldersk søppel innenfor murene. Jorden er brun, ikke svart. Området innenfor steinmurene hadde altså vært holdt fri for søppel. Der folk bodde ble det kastet avfall; munk eller konge! Hverken et kloster eller kongsgård kunne ha ligget innenfor murene.

Utgravninger gjennom murene og innenfor murene skulle løse den århundregamle gåten: De innhegnede plassene hadde vært kirkegårder og midt ute på hver av

På dette kartet ser vi Veøyas sentrale plassering i fjordsystemet.

Tanker om hvilke makter som bestemmer over ens skjebne uttrykkes gjennom religiøse forestillinger. Felles for alle religioner er at menneskene gjennom tro og tanker regner med en skjebnebestemmende makt og at de forsøker å innrette sitt liv i overensstemmelse med disse forestillingene.

dem hadde det stått en bygning. Begravelsene som ble avdekket lå omlag 60 cm under nåværende markoverflate, de var orientert øst-vest og uten gravgraver. Ingen tvil om at dette var kristne begravelser. Bygningsrestene var etter all sannsynlighet spor etter to kirkebygninger. Men til når kunne gravene dateres?

Svartjorden på Veøya begynte å hope seg opp allerede tidlig på 900-tallet. Det var grunn til å tro at innhegningen av kirkegårdene også skjedde i løpet av det tidlige 900-tall. For hvis området ikke var avgrenset fysisk, hvorfor avholdt folk seg da fra å bo på de tørrlendte fine flatene med gode brønner like ved, hvis det ikke var fordi området var avsatt til en spesiell funksjon? I alt 19 radiologiske dateringer (¹⁴C) skulle gi entydig sensasjonelle dateringer av begravelsene. Ni av disse dateringene er gjort av trekistenes ytterkant (de ytre åringer), ett skjelett er direkte-datert. Dateringene var såvidt oppsiktsvekkende at resultatene ble etterprøvet av to uavhengige laboratorier både i Norge og USA. Når dateringene sammenholdes med dateringer av materiale inne i selve murverket og utenfor muren, kan følgende arkeologiske tolkning av området fremsettes:

I løpet av den første halvdel av 900-tallet, sannsynligvis nærmere år 950 enn 900, anlegges det en kirkegård på Veøya, trolig oppføres det også en kirke av tre. Det ble snart behov for en utvidelse og kirkegård nr 2 anlegges rett sørvest for den første. Det bygges en liten kirke, muligens et kapell på kirkegård nr 2. Kirkegård nr 2 anlegges sannsynligvis i løpet av siste halvdel av 900-tallet.

Det er godt mulig at kirken på Veøya var en av de som omtales i sagaen om Håkon den gode. Midt på 900-tallet skal Håkon ha bygd tre kirker på Møre og satt prester i dem, men kirkene ble brent ned og prestene slått i hjel. I sagaen heter det: «Uttrønderne seilte med fire skip sør til Møre, og der drepte de tre prester og brente tre kirker, og så seilte de hjem.»

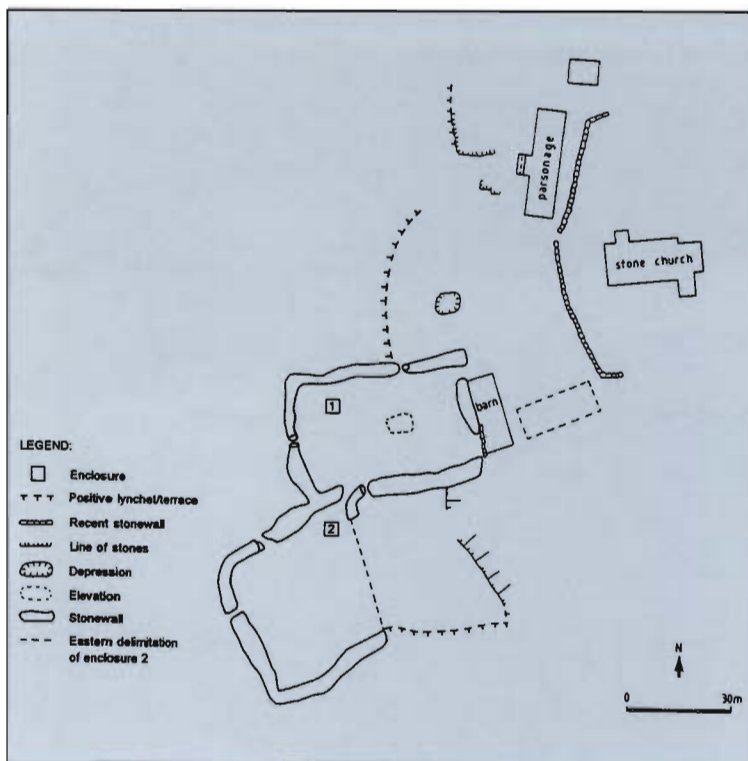
Det finnes også en stående steinkirke på Veøya bygget ca år 1200. Steinkirken ble oppført øst for de da eksisterende anleggene, den blir liggende noe mindre gunstig til når det gjelder terrengdominans i en østlig skråning. Denne kirken er høyst sannsynlig den såkalte Peterskirken som blir begunstiget med gaver i baron Bjarne Erlingssons testamente i 1308/9. Steinkirken omtales i et dokument fra 1400-tallet som fylkeskirke.

Asketrærne er plantet på kirkegårdsmurene. Bildet er tatt fra kirkegård 1 og mot kirkegård 2. Foto: Brit Solli

Rester av kister som ble funnet midt ute på kirkegård 1. Foto: Brit Solli

De innhegnede områdene 1 og 2 sørvest for den stående steinkirken tilsvarer kirkegård 1 og 2 omtalt i teksten.

ble faktisk brukt som et relikvieskrin i middelalderen. Det andre relikvieskrinet ble funnet i en gravhaug på gården Melhus i Namdalen. I tillegg til de tre hele skrinene er det funnet mange gjenstander i hedenske graver som kan knyttes til deler av relikvieskrin; beslag og dekorelementer. Melhusskrinets funnkontekst og kulturelle kontekst kan fortolkes på en måte som i grove trekk ikke er så ulik den fortellingen jeg har vevet rundt Veøy og Setnesskrinet.

I 1906 ble det, blant mange andre gjenstander, funnet et keltisk relikvieskrin i en gravhaug på Melhus, Overhalla i Namdalen. Gravhaugen var ca 22 m i diameter, den lå like ved ferdselsveien, godt synlig på en naturlig rygg i terrenget. Graven inneholdt trolig en ubrent og en seinere brennt båtbegravelse. På bakgrunn av funnsammensetningen er det sannsynlig at to personer, en kvinne og en mann, ble gravlagt ved den ubrente begravelsen. Gravutstyret som er både av personlig og huslig art, dvs redskaper etc, daterer graven til tidlig vikingtid. Arkeologen Theodor Petersen daterte relikvieskrinet på grunnlag av form og dekor til å stamme fra et tidsrom ikke senere enn omlag år 650 e Kr fødsel. Sammenholdt med de andre gjenstandsfunnene antyder Petersen at selve haugleggingen ble foretatt ikke før år 800, trolig engang på 800-tallet.

Nederst på neste side ser vi at Melhus, som kommer av Meðalhús, altså gården i midten, ligger mellom Ranem og Bertnem. På Bertnem finner vi en samling gravhauger blant de største i Midt-Norge. Hauge-ene er i litteraturen sammenlignet både med Borrehaugene og Uppsala Gamla Høgar. Den største haugen på Bertnem har et tverrmål på 50 m. Hauge-ene er ikke gravet ut, men ved siden av den ene er det funnet hustuffer fra folkevandringstiden, slik at haugene må være bygget etter dette. Det er en tydelig funnkonsentrasjon datert til merovingertid mellom Bertnem og Bjørå. Mange namdalinger er omtalt i den sagalitteratur som omhandler vikingtiden, men ingen fra Bertnem. Arkeologen Oddmund Farbrege mener derfor at haugene på Bertnem mest sannsynlig er bygget i løpet av perioden 600-800 e Kr.

Da Snorre på 1220-tallet skrev sagaen om kong Håkon Herdebreis endeligt i 1162 i slaget ved Sekken, hadde Veøya vært en hellig øy innenfor den kristne trosutøvelse i omlag 300 år. Kanskje det var den kristne tro øya var hellig for og ikke den hedenske?

På Veøya peker hele mønsteret av ¹⁴C-dateringer mot at det var en kristen gravplass på øya allerede på 900-tallet. Det er bare en tolkningshorisont bundet opp i mot skriftlige kilder som hindrer oss i å akseptere det faktiske i gravplassdateringer av kristen karakter før år 1000. Jeg tror vi i Norge i årene som kommer vil avdekke stadig flere kristne gravplasser fra før år 1000 og finne stadig flere spor etter kristen innflytelse i det som tidligere har vært oppfattet som hedenske graver.

Sammenlignes dateringene fra Veøya med ¹⁴C-dateringer av materiale fra andre gravplasser på eksempelvis Hernes i Frosta, Haug i Hadsel, Kaupanger i Sogn, Clemenskirken i Oslo, blir de tidlige dateringer, dvs ned på 900-tallet vanskelig å bortforklare. De tidlige dateringer er blitt for mange og sammenhengene for tydelige

Om territoriell og politisk makt-kamp gjennom maktene

Jeg ser det som mer sannsynlig at det i Romsdal har vært et brudd, når det gjelder hvor viktige kultiske handlinger foregikk, enn at det har vært kontinuitet. Jeg tenker på brudd både i termer av makt og maktens romslige utfoldelse. De gamle ætters ledende posisjon ble utfordret, og det sted hvor de nye kristne kulthandlinger foregikk

ble et annet enn hvor de gamle hedenske hadde utspilt seg. Jeg argumenterer i min doktoravhandling for at det har skjedd en sentrumsforskyvning fra jernalderens hedenske maktsentrum ved munningen av Romsdalen, til Veøy, som ble den sene vikingtids og middelalderens kristne sentralsted i Romsdal. Jeg begrunner dette ved forhold som gjelder funnfrekvens hva angår gravhauger og gjenstandsfunn i disse, og den kunnskap som finnes generelt om den hedenske kultiske praksis; en praksis som var sterkt vevet inn i alle sider ved de forhold som til enhver tid utgjorde de samfunnsmessige prosesser som av oss kalles vikingtiden. Siden kultutøvelsene utgjorde de viktigste sider ved det hedenske trossystemet og disse var uadskillelige fra maktutøvelsen, er det sannsynlig at det sentrale kultstedet lå der makten var størst. *Maktene hadde nærmere tilhold til de mektige enn til de maktesløse.*

Det tegner seg et scenario av konflikt og kamp på 900-tallet i Romsdal. Like før eller samtidig med at de første kristne begravelser forekommer på Veøy, legges en kvinne i haug på Setnes ved munningen av Romsdalen, med seg i døden får hun blant annet et keltisk relikvieskrin. Jeg ser denne haugleggingen som en kraftig ytring eller manifestasjon i form av materiell kultur. Ytringen forekommer der hevdvunne samfunnsmessige prosesser er sterkt stresset; virkemidlene presses til det ytterste. En gjenstand av helligste slag for de kristne, følger den hedenske kvinne i graven. En manifestasjon.

Det er i Norge funnet ytterligere to relikvieskrin, det ene har ukjent funnsted og ble ført til København trolig allerede i første halvdel av det 19. århundre. Dette skrinet

På Ranem ble den første kirken i Namdalen reist, men den aller første kirken i Naumdølafylket ble etter all sannsynlighet bygget på Nærøy (*Njarðarey* – «Njords øy»). Kirkens eldste bygningsdetaljer er datert til slutten av 1000-tallet. Nærøy var det geistlige og verdslige sentrum for hele ytre Namdalen i kristen middelalder. Nærøy og Ranem kirker var trolig halvfylkeskirker i middelalderen. Ut fra utgravninger og bygningsdetaljer regner man med at kirken på Ranem ble bygget i begynnelsen av 1100-tallet. På Ranem ser det ut til at kirken er bygget på en omfattende oppfylling. Ved kirken ligger et gravfelt fra hedensk tid, men ikke av slike dimensjoner som på Bertnem. De kan heller ikke sammenlignes med gravhaugen på Melhus. Kirken kan være reist på restene av en gravhaug. Håkon Christie utelukker heller

ikke i sin utgravningsrapport fra 1959 at en eldre trekirke kan ha stått på tomten.

Sluttord

Som i Romsdal ser vi at de mektigste hedenske manifestasjonene i Namdalen i form av store gravhauger og nedlegging av et keltisk relikvieskrin, ikke forekom på det sted hvor den første kirken ble bygget. Trolig ble den første kirken bygget på Nærøy, langt unna de mektige ættene i Namdalen. Senere ble det reist kirke på Ranem, og det samme mønster som i Romsdal kan til en viss grad følges.

Nå mener ikke jeg at maktdiskontinuitet er regelen i kristningsprosessen, lokale forhold skaper lokale variasjoner. På Mære ser det ut til å ha vært en maktkontinuitet i det den første kirken ble bygget på den gamle stormannsættens gård; stolpesporene i grunnen med gullgubbene var trolig knyttet til en halls høysete og ikke til en spesiell hovbygning. Uansett om funnene på Mære tolkes til å være rester av hallen på en stormannsgård eller hovet på en stormannsgård, står vi overfor et eksempel på maktkontinuitet. En studie over forholdet mellom tidlige kirkebygg, tidlig kristen gravplass og yngre jernalders storhauger vil trolig løse opp tanken om en regel om maktkontinuitet vs. diskontinuitet og vise variasjoner basert på lokale makthold. De rikeste hauglegginger behøver slett ikke være tegn på styrke, men på tiltagende maktesløshet overfor nye mektige ætter, som kanskje baserte sin posisjon på vikingeraid fremfor de gamle ætters mer fredelige kontakt med stormenn på den andre siden av Nordsjøen. Når så de

Steinkirken på Veøya. Foto: Brit Solli

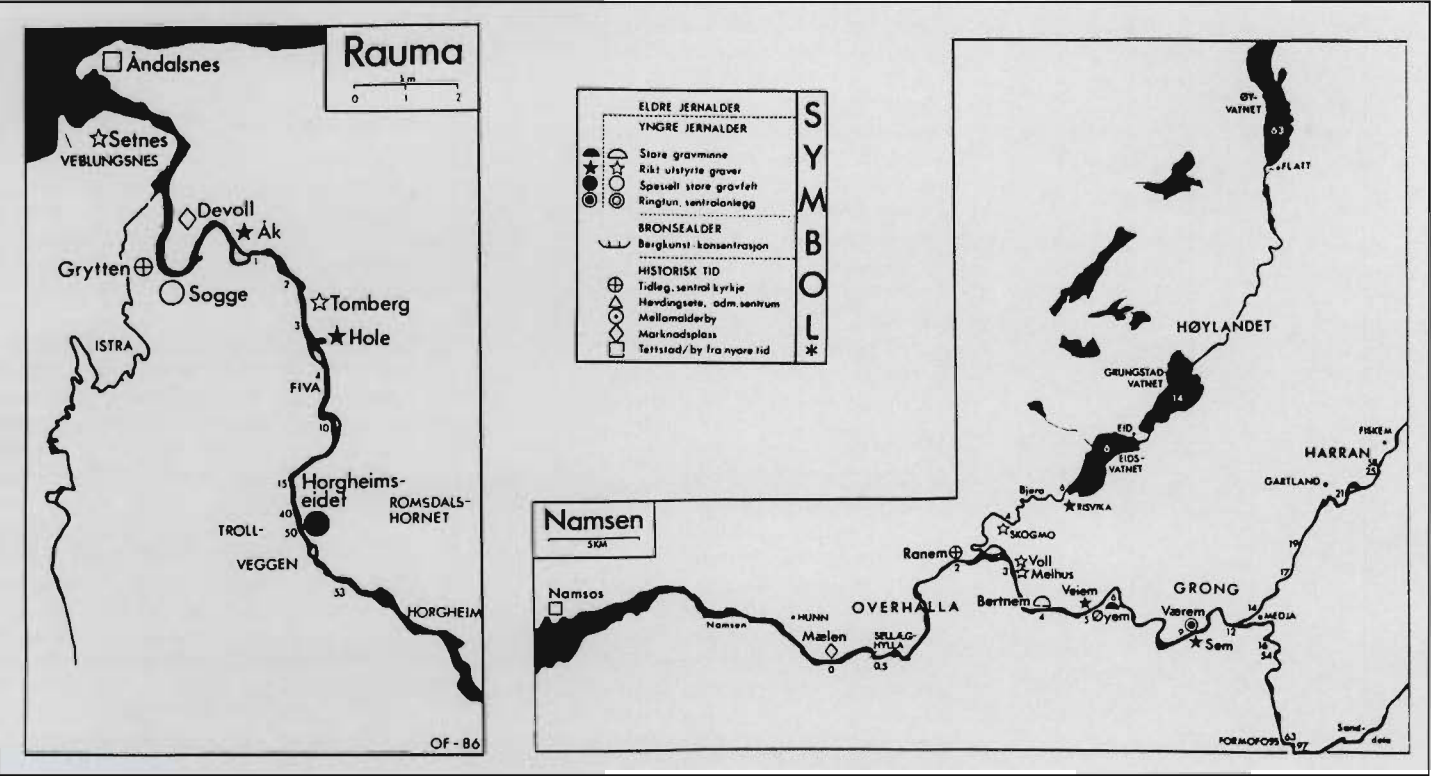
nye mektige brakte med seg troen på en ny guddom og i tillegg vant rikdom med den nye guden på laget, sto de gamle ætter ofte slagne tilbake, men ikke alltid, som vist for eksempel på Mære.

Litteratur:
Farbregd, O. 1986a: Kongsmakt, kristning og Frostatinget. *Spør* nr 2/1986
Farbregd, O. 1986b: Elveosar – gamle sentra på vandring. *Spør*, nr.2. S. 6-12.
Marstrander, S. 1963: Et nytt vikingetidsfunn fra Romsdal med vesteuropeiske importsaker. *Viking* XXVI. S. 123-159.
Petersen, Th. 1907: A Celtic Reliquary found in a Norwegian Burial-mound. I *Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter*, no 8. Trondheim.

Sandnes, J. 1965: Namdalens historie til år 1600. Namsos.
Solli, B. 1995: Fra hedendom til kristendom. Religiøns-skiftet i Norge i arkeologisk belysning. *VIKING* LVI-II. S. 23-48.
Solli, B. 1996: Narratives of Veøy. An investigation into the poetics and scientific of archaeology. Universitets Oldsaksamlings Skrifter nr. 19. Universitetet i Oslo.
Steinsland, G. & Meulengracht Sørensen, P. 1994: Menneske og makter i vikingenes verden. Universitetsforlaget.

Forfatter:
Brit Solli er dr. art. i arkeologi og ansatt som førsteamanuensis ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

Under:
Utbredelse av jernalderfunn i Romsdalen og Namdalen. Etter: Oddmund Farbregd 1986

GJENNOM DEN GAMLE TIL DEN NYE

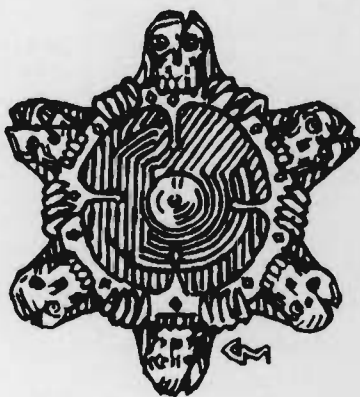
– Olav Haraldssons fødsel og religionsskifte

av Gunnhild Røthe

*Ei grein voks ut
på gudetrete,
i Noregs rike
det retteleg treivst.
Sterkt kong Olav
styrte landet,
vidt og breitt
han i Vestmar råde,*

*til dess fotverken
på Foldarstranda
rova livet
frå rauste kongen.
No ligg på Geirstad
den gjæve stridsmann,
hærkongen,
i haugen gøymd.*

*Aldri eg høyrde
under himmelen blå
at ein konge bar
eit betre tilnamn
enn da Ragnvald,
vognstyraren,
heite fekk
Heidumhare.*

Over:
Frå slutten av Ynglingesoga i
Heimskringla. Snorre siterer dei tre
siste strofene av skaldediktet
Ynglingatal, som han seier er dikta av
skalden Tjodolv den kvinverske, som
levde på Harald Hårfages tid. Histori-
karen Claus Krag meiner at diktet og
ynglingetradisjonen er sett saman på
1100-talet med det mål å kople
hårfagreætta til Vestfold.

I 1995 vart 1000-årsjubileet for kristninga av Noreg feira på Moster i Sunnhordland. Snorre fortel at Olav Tryggvason gjekk i land på Moster då han kom vestfrå til landet for å gå i gang med kristnings- og rikssamlingsverket sitt. Her let han synge messer i telta. Seinare vart det bygd ei kyrkje på same stad. Med grunnlag i ulike kjelder har historikarane funne det sannsynleg at dette skjedde i 995.

Kristendomen var kjend i landet før 995, så messa som Olav feira på Moster, var nok ikkje den absolutt første kristne messa feira på norsk jord. Grunnen til at nettopp Olav Tryggvason og Moster vart valde som utgangspunkt for 1000-årsjubileet, kan botne i den helterolla Olav Tryggvason fekk alt frå mellomalderen av. Olav Tryggvason var både misjonskonge og vikinghelt, men han vart ikkje helgenkåra, noko som kanskje gjorde det tryggare for ei luthersk kyrkje å nytte feiringa til han og ikkje til Olav Haraldsson.

Mykje av det kjeldene fortel om Olav Tryggvason er prega av at han vart oppfatta som ein forløpar for den verkelege misjonskongen, Olav den heilage. Det er først med Olav Haraldssons død og etableringa av St Olavs-kulten at kristendomen vinn over den lokale religionen. Ut frå dette kan vi kanskje hevde at 1000-årsjubileet vart feira 35 år for tidleg. Eller vi kan seie at året 995 like gjerne kunne ha vorte feira fordi Olav Haraldssons fødsel tradisjonelt blir lagt til dette året. Ingen av kjeldene daterer Olavs fødsel til 995. Snorre fortel at Olav var 35 år da han fall i slaget på Stiklestad. Når Snorre så legg slaget til året 1030, blir tidspunktet for Olavs fødsel 995.

Kva fortel Snorre om Olavs fødsel?

I saga om Olav Tryggvason er forteljinga om Olavs fødsel kopla saman med forteljinga om slaget i Hjørungavåg, ei hending som tradisjonelt blir tidfesta til 986. Snorre fortel at Åsta Gudbrandsdotter fekk ein son sommaren etter slaget i Hjørungavåg. Guten vart kalla Olav då Rane auste vatn over han. Guten voks opp hos Gudbrand, morfar sin, og Åsta, mor si. Faren, Harald Grenske, døydd under ei heller mislykka friarferd til den svenske enkedronninga Sigrid. Ho fekk som kjent tilnamnet Storråde,

etter å ha brent inne alle friarane sine. Når vi tenkjer på den store plassen forteljingar om Olav Haraldsson tek i *Heimskringla*, er det merkeleg lite vi får vite om den aller første delen av livet hans.

Ein viktig del av det norrøne krigaridealet, var å kjempe og døy i kamp. Ser vi på skaldedikta og anna kjeldemateriale som gir glimt av hendingar og førestellingar knytta til kongen eller jarlen i førkristen tid, er det døden til hovudpersonen, og då helst i strid, og ikkje fødselen hans som er tema. Ein vart ikkje fødd som helt, men ein kunne gjennom å skaffe seg makt, prestisje og ære døy som ein helt.

I Olav Haraldsson sitt tilfelle blir det førkristne krigar- og helteidealet blanda saman med det kristne helgen- og martyridealet. Utover i mellomalderen får Olav ein posisjon ikkje berre som helgenkonge og martyr, men også som ein lokalt fortolka Kristus. Både skriftlege og biletlege framstillingar av St Olav viser at desse er påverka av Kristusframstillingar i samtida. Denne tendensen verkar også inn på utforminga av forteljingar om Olavs fødsel, særleg i den delen av den norrøne litteraturen der Olavs heilagdom sterktast blir understreka. I dei første kapitla i *Den legendariske saga om Olav den heilage* frå første halvdel av 1200-talet finn vi ei utførelg skildring av Olavs fødsel. I denne skildringa er Olavs fødsel kopla til den heidne kongen Olav Geirstadalv.

Tåtten om kongens fødsel

Denne forteljinga om Olavs fødsel finn vi att som tåtten (*páttir* tyder kort forteljing) om Olav Geirstadalv i yngre redaksjonar av saga om Olav den heilage. Snorre har nok kjent til forteljinga, men han refererer ho ikkje i sine olavssoger.

I tåtten, slik han ligg føre i yngre islandske handskrifter, er forteljinga om Olavs fødsel kopla til andre forteljingar som har den kristne kongen sitt forhold til den heidne fortida som tema. Kven som har forfatta tåtten og kor og når det vart gjort, veit vi ikkje.

Tåtten er sett saman av tre delar. Først presenterer forfattaren Olav Geirstadalv eller Olav Digerbein, som han òg blir kalla. Deretter følgjer Ranens draum. Til slutt blir det fortalt om haugbrotet i gravhaugen til Olav Geirstadalv.

Olav Geirstadalv, eller Digerbein, drøymmer at ein stor, fæl okse kjem austfrå til riket

NYE TID et i Noreg

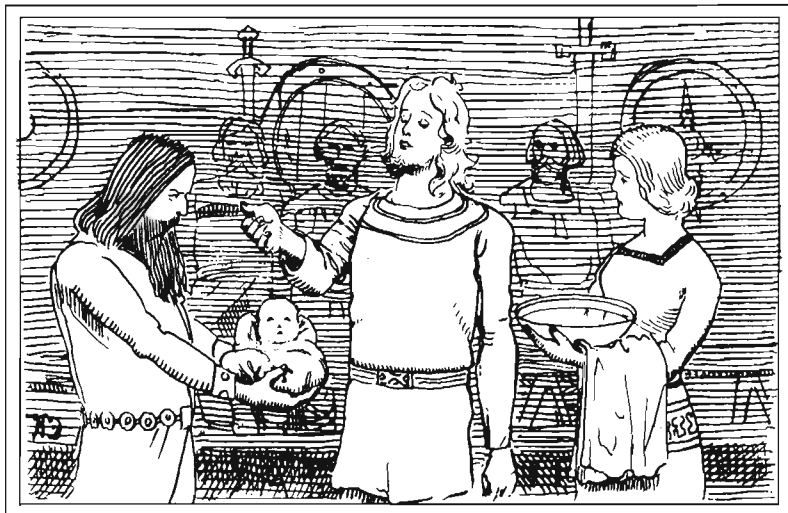
hans der det lenge har vori fred og gode år. Olav kallar saman folket til tings og tolkar draumen. Oksen tyder at det kjem til å kome ein sott til landet austfrå. Sotten vil drepe både folk, hirden til kongen og til slutt kongen sjølv. Olav gir så folket det råd at dei skal byggje ein haug frampå eit nes på Geirstad. Haugen skal gjerdast inn slik at krøttera ikkje går dit. Når sotten kjem og folk døyr, skal dei menn som er noko verd og kongen sjølv, bli gravlagde i denne haugen. Alle skal ha med seg ei mark sølv til grava. Kongen ser for seg at folket kjem til å blote til han for å unngå uår, noko kongen åtvarer folket mot å gjere. Sjølv om nokon trur at å blote til dei døde, vil minske sott og uår, er ikkje dette rett. Blotinga vil tvert imot føre til at dei døde blir fortrylla og farlege. Likevel, seier kongen, vil uåret kome og folk vil blote til han. Folket følgde kongen sitt råd, og det som draumen hans hadde varsla om, skjedde.

I tåttens andre del er det Rane, Harald Grenskes fosterbror, som drøymmer. Olav Geirstadalv kjem til Rane i ein draum. Olav fortel først om livet sitt, om hauglegginga og blotinga. Deretter fortel han Rane at Svein jarl ligg ved land ikkje langt derifrå med skipa sine. Svein jarl er i pengeknipe. Olav ber Rane lokke Svein jarl med seg til gravhaugen på Geirstad ved å fortelje at det der er mykje gods å hente. Dei skal bryte haugen om natta. Rane skal gå ned i haugen og hente opp godset. Han vil sjå ein mann som sit på ein stol i eit høgsete i haugen. Rane skal ta gullringen, beltet og sverdet frå mannen. Han skal hogge hovudet av mannen og etterpå sette det tilbake på kroppen. Olav ber Rane om ikkje å vise Svein jarl dei tre dyrgripene – belte, ring og sverd, sjølv om avtalen var at dei skulle dele godset. Rane skal dra til Grenland og finne Åsta som ligg på golvet med sterke veer. Mot lovnad om å få bestemme namnet på barnet, skal Rane legge beltet frå gravhaugen rundt livet på Åsta. Ho blir då forløyst, og ein gut blir fødd. Rane auser vatn på guten og gir han namnet Olav. Seinare får guten ringen og sverdet frå gravhaugen. Då folket hørde dette, trudde dei at sjela til Olav Geirstadalv ville kome til å ta plass i gutens lekam fram til han vart døypt.

Haugbrot

Den tredje delen av forteljinga handlar om haugbrotet. Dette går føre seg akkurat slik Rane drøymde. Etter at Rane har aus vatn over guten og gitt han namn, dreg han nord til Nidaros og tek imot den nye

Håkon Adalsteinsfostre auser vatn over sonen til Sigurd jarl og gir han namnet sitt. Teikning: Christian Krogh i Noregs kongesoger

trua og dåpen av Olav Tryggvason. Deretter reiser han attende til Olav og tek han til fostring.

Kvifor tek ikkje Snorre omsyn til tåttens om Olav Geirstadalv når han fortel om Olav Haraldssons fødsel? Ei forklaring kan vere at han fann forteljinga for fantasifull. Snorres nøkterne skildring av fødselen til Olav kan tyde på at ein i mellomalderen ikkje hadde så mange opplysningar om nøyaktig når og kvar Olav vart fødd, men det kan

og vere at Snorre vel bort denne kjelda av andre grunnar.

For Snorre var det viktig å knyte Olav den heilage til Hårfagreætta. Å presentere Olav Haraldsson som arvtakar etter Olav Geirstadalv ville såleis vere å kople helgenkongen til «feil» ættegrein i ynglingeætta. Bortsett fra Ynglingatal, som nemner Ragnvald som Geirstadalvs son, er kjeldene tause om denne greina av ynglingeætta.

Olav Haraldsson blir døypt tre år gamal med Olav Tryggvason som fadder. Teikning: Erik Werenskiöld i Noregs kongesoger

Olavs skrinlegging.
Fra Holtålen-
antemensalet.
Olav Haraldsson blir
skrinlagd som St
Olav. Utsnitt fra det
såkalte Holtålen-
antemensalet. Foto:
Oldsaksamlingen

Ei omtykt historie

Dersom målet er å rekonstruere kva som faktisk hende i samband med Olavs fødsel, er nok tåtten om Olav Geirstadalv ubrukeleg som kjelde.

Dei mange overlevte variantane av tåtten viser at forteljinga om Olavs fødsel var populær i mellomalderen. Tåtten var populær fordi Olavs popularitet som helgen var veksande, men òg fordi ho inneheld ei fortolking av den kulturelle omskapingprosessen som religionsskiftet var. Om forteljinga ikkje kan nyttast som historisk kjelde for å rekonstruere kva som faktisk hende i Olavs liv, kan ho likevel vere ei interessant religionshistorisk kjelde på den måten at ho gir oss informasjon om korleis mellomaldermenneska fortolka religionsskiftet. Om forteljinga ikkje var sann i vår moderne tyding av ordet, var ho likevel sann i tydinga meiningsfull for menneska i mellomalderen. Religionsskiftet blir ikkje forklart på ein moderne måte ved hjelp av vitenskaplege modellar, men ved hjelp av kongen som modell. Den raude tråden i forteljinga er forholdet mellom den førkristne kongen Olav Geirstadalv og den kristne kongen Olav Haraldsson. Forteljinga er strukturert rundt motiva kongens død, den døde kongen, kongens fødsel og den gjenfødde kongen. Forfattaren av tåtten fortolkar religionsskiftet gjennom å knyte både førkristne og kristne førestellingar og ritual til desse motiva.

Når ein i mellomalderen skulle skildre førkristen religion, kunne ein velge mellom fleire fortolkningsmodellar. Ein måte var å framstille den førkristne religionen som djevelens verk, dei førkristne gudar og ritual vart demoniserte. Den andre modellen kan vi kalle prefigurasjons-prinsippet. Det vil seie at ein i førkristen myte og kult fann element som vart tolka som forløparar eller føresetnader for kristendomen.

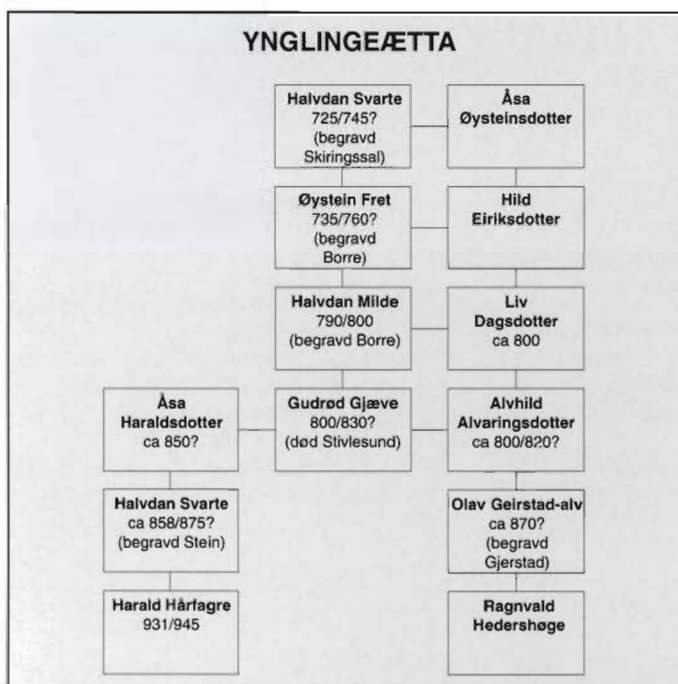
I skildringa av den førkristne Olav Geirstadalv er begge desse fortolkningsmodellane nytta. Det blir gjort eit poeng av kongens åtvaring mot å blote til han etter at han var hauglagd. Argumentet han brukar for å stoppe eventuelle kulthandlingar ved grava, er at desse vil føre til at han sjølv og dei andre døde i haugen blir fortrolla.

Kristenrettane

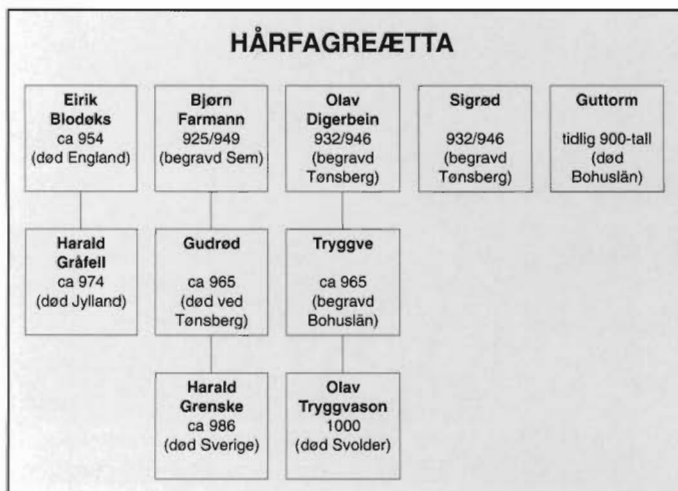
Ein parallell til demoniseringa av dei hauglagde finn vi i kristenrettane i lovene frå mellomalderen. Dei viser at kyrkja har ønskt å kontrollere førestellingar og ritual kopla til dei døde og gravstaden, enten denne var ein kyrkjegard eller ein gravhaug. Kva for førestellingar og ritual som forma kontakten mellom dei levande og dei døde i førkristen tid, er vanskeleg å rekonstruere, men det kristenrettane viser, er at kyrkja på dette området har hatt eit problem.

I Gulatingslovas nyare kristenrett finn ein forbod mot å vekkje opp haugbu eller døde for på den måten å bli mektige eller

Oversikt over
ynglingeætta i
Vestfold, slik Snorre
framstiller ho. Grav-
plass eller dødsstad
er etter Ynglingesoga.
Årstala er etter gamal
islandsk kronologi og
H. Koths kronologi.
Etter: Bjørn Myhre i
«Osebergdronningens
grav»

Oversikt over
hårfagreætta,
Harald Hårfagres
ætlingar. Olav
Digerbein, farfar til
Olav Tryggvason,
får av Snorre
tilnamnet Geirstadalv.
Etter: Bjørn Myhre i
«Osebergdronningens
grav»

kloke. Anna litterært kjeldemateriale, i første rekkje eddadikta, viser at dei døde og dødstilværet har hatt ein positiv funksjon i førkristen religion. Sjølv om eit menneske var biologisk dødt, kunne det likevel spele ei sosial rolle. Det er nettopp dette som skjer med den hauglagde Olav. Dersom det vart blota til han, kunne han framleis sikre folket godt år og fred. Ein annan funksjon han som hauglagd konge fekk, var å gi den nye kongen ættelegitimitet.

Brot eller kontinuitet

Også den andre måten å fremstille førkristen religion på, prefigurasjonsmodellen, blir nytta i tåtten. Skildringa av kulten av den døde, førkristne Olav Geirstadalv kan tolkast som ein kristen konstruksjon av ein heidensk forløpar for den seinare kulten av St Olav. På same måten som St Olav vart påkalla for å skaffe godt år og fred for folk, vart det blota til Olav Geirstadalv. Dette fortolkingsprinsippet kan få mange detaljar i forteljinga til å falle på plass. Bygging av gravhaugen prefigurerer bygging av Olavs gravkyrkje i Nidaros. Gjenstandane som vart lagde i gravhaugen, prefigurerer den seinare Olavsskatt bøndene betalte til erkebispesetet i Nidaros. Med tanke på debatten om brot eller kontinuitet mellom førkristen og kristen kultstad, er det interessant å merke seg at det er gravhaugen og ikkje hovet forfattaren vel å presentere som forløpar for den kristne kultbygningen.

Gravhaugen og haugbrotet spelar ei nøkkelrolle i tåtten. Fødselen og dåpen til helgenkongen er sett i samband med gravhaugen. Forteljinga om haugbrotet kan lesast på ulike nivå; som referat av ei konkret hending eller som ei allegorisk forteljing om religionsskiftet i Noreg. Vel vi den siste fortolkingsmodellen, må vi oppfatte gravhaugen som symbol på *for n sidr*, dvs heile den førkristne fortida. Forteljinga om haugbrotet kan lesast som eit allegorisk uttrykk for at helgenkongens fødsel hadde som føresetnad vikingkongens død.

Olavs dåp

Gjenfødelse er eit viktig tema i tåtten, særleg i samband med forteljinga om Olavs dåp. Dåpen blir teologisk forklart som ein symbolsk død og gjenfødelse. Det er antakelig ei konkret forståing av den kristne dåpen som ligg til grunn når det står at folk trudde at Olav Haraldsson var den gjenfødde Olav Geirstadalv heilt til han vart døypt. Dei banda som batt Olav til den heidne fortida representert ved gravhaugen og dei demoniserte døde, kunne løysast først gjennom dåpen.

I *Passio Olavi* blir det fortalt at Olav let seg døype i Rouen, ei opplysning som også fins i andre kjelder. Snorre fortel at Olav vart døypt tre år gammal med Olav Tryggvason som fadder. Olav Tryggvason spelar ei sentral rolle også i skildringa av Olavs dåp i tåtten. Det er nettopp Olav Tryggvason som byr Rane den nye religionen. Ved at Rane dreg til Nidaros, let seg

døype og tek trua, og deretter dreg tilbake for å ta Olav til fostring, blir Olav Tryggvason indirekte Olavs fadder. Liksom Snorre synest forfattaren av tåtten å sjå Olav Haraldsson som ein arvtakar etter Olav Tryggvason.

Dåp og namnegiing var i kristen tradisjon opprinneleg ikkje kopla saman. Først då kristendommen kom til dei germanske landa, vart desse to rituala knytte saman. I tåtten utgjer dåp og namnegiing to viktige overgangsritual.

Namnegiingsritualet er sett saman av to komponentar, ausing med vatn og overrekking av personlege gjenstandar frå den personen barnet blir oppkalla etter. Desse ritane pluss knesetting, det at faren godkjente barnet ved å sette det i fanget, har truleg fungert som ein slags sosial fødsel etter den biologiske. Å vere biologisk født var i seg sjølv ikkje noko kriterium på menneskestatus, noko praktisering av barneutbering også viser. Først etter at barnet var rituelt innlemma i ættefellesskapet, vart det rekna som eit menneske.

Apostel og martyr

Olavs biologiske far, Harald Grenske var truleg død då sonen vart fødd. I dei fleste av olavssogene er episoden der Sigrid Storråde brenn inne Harald Grenske og dei andre friarane lagt til tida før Olavs fødsel. Harald hadde vanæra Åsta og ætta hennar ved å reise frå henne for å fri til den svenske enkedronninga Sigrid.

I tåtten slik den ligg føre i *Den legendariske saga om Olav den heilage*, ser vi korleis denne kjensgjerninga blir nytta til å understreke Olavs framtidige helgenrolle. Åstas far, Gudbrand Kula, ville sette ut den nyfødde guten, noko som er naturleg når ein tenkjer på den skam faren til guten hadde ført over ætta til Gudbrand. Gutebarnet blir sett ut i ei grop i bakken, men Rane ser eit sterkt lys over huset der guten var fødd, og skjønner at lyset er eit jarteikn som peikar framover mot Olavs rolle som apostel og martyr.

Haugbrotet, som i og for seg kan ha samband med førkristne førestellingar og ritual, kan òg fortolkast i ein rein hagiografisk samanheng. Det er først gjennom martyrdøden at Olav Haraldsson blir Olav den heilage. Haugbrotet symboliserer såleis at den nye Olav, dvs den heilage Olav blir forløyst gjennom den heidenske Olavs død. På denne måten blir det nye Noreg fødd ut av den heidne fortida. Olav den heilages fødsel blir eit symbol både på heidendomens død og det nye kristne Noregs fødsel.

Litteratur:
Andrén, Anders (red) 1989: Medeltidens fødsel. Lund.
Bagge, Sverre 1991: Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla. California.
Bruce, John. 1981: Olav - konge og helgen, myte og symbol, Oslo.
Eriksen, Morten 1993: Ordet og sverdet. Historiske foredrag på Møster 1984-1993, Bømlo.
Heimskringla utgitt av Bjarni Adalbjarnarson, Reykjavik 1941-51.

Midtfeltet på det såkalla Holtålen-antemensealet: Olav den heilage som kongehelgen. I strofe 2 i *Glælongskvida* heiter det: «Nu har folkekongen indrettet sig et kongesæde i Trondhjem; der vil den gavmilde fyrste hele sit liv fæste sit bo.» (Oversettelse Finnur Jónsson «Den norsk-islandske skjaldedigtning»).

Foto: Oldsaksamlingen

Heinrichs, Anne 1989: Der Óláfs páttir Geirstadaálfs. Eine Variantenstudie, Heidelberg.
Passio Olavi. Lidings saga og undergjerningane åt den heilage Olav, omsett frå latin av Eiliv Skard, Oslo 1930.

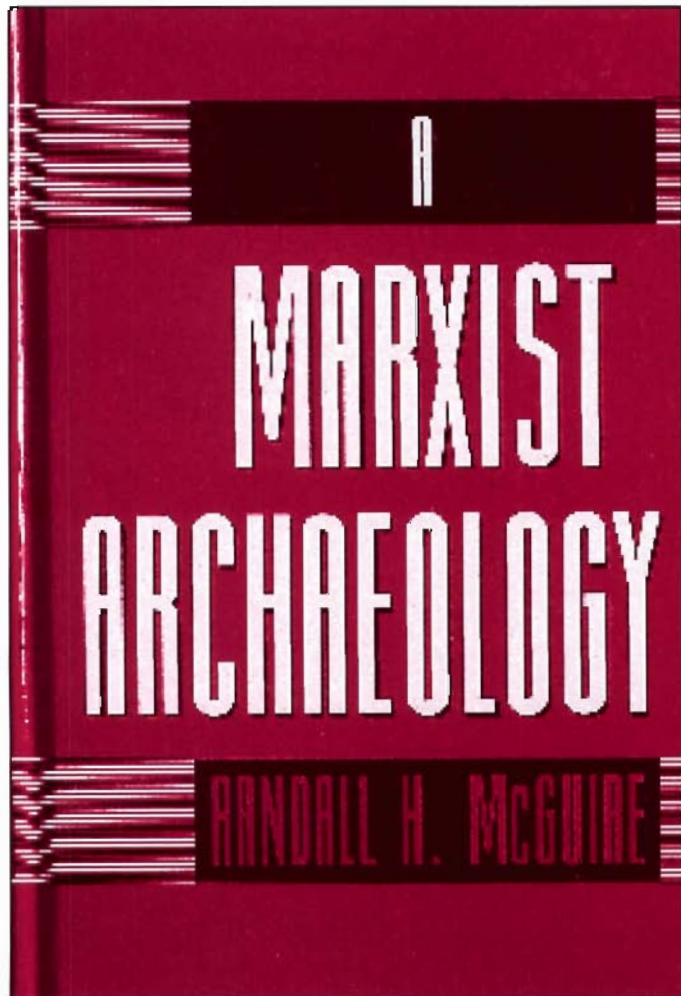
Forfatter:

Gunnhild Røthe er religionshistoriker og universitetstipendiat ved Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo.

ARKEOLOGI – OG IDEOLOGI

av Anne Stalsberg

I desember 1991 ble kommunistpartiets røde fane for siste gang fjernet fra flaggstangen i Kreml i Moskva, og den russiske trikolor ble heist. En ideologi var falt. Denne ideologiens fall hadde revolusjonerende virkning på internasjonal politikk og på millioner av menneskers dagligliv, både i og utenfor Sovjetsamveldet. Anne Stalsberg har 30 års personlig kjennskap til sovjetiske forhold og arkeologi, og gir her et innblikk i den virkning den sovjet-kommunistiske ideologis fall hadde på arkeologien.

Forside av boken «En marxistisk arkeologi», utgitt i USA i 1992. Mens arkeologer i de tidligere sovjetrepublikker og østblokk-land legger marxismen til side, nyter den et visst oppsving i vest, merkelig nok i det anti-kommunistiske USA. Det har en viss sammenheng med at det blant dagens arkeologi-profesorer er en del av de studentene som protesterte mot USAs krigføring i Vietnam. Disse protestene bidro til en viss grad til å gjøre marxismen stueren i USA: marxisme og arkeologi er lette å forene fordi begge bygger på det materielle kulturgrunnlag.

Det utrolige skjer

For noen år siden ble et gissel sluppet løs etter flere år i isolasjon i Midt-Østen. Gisselet ante ingen ting om hva som hadde skjedd i verden mellom 1989 og 1992. Jeg mener å huske at journalisten Jahn Otto Johansen ble spurt om hva han ville fortalt det frigitte gisselet. Han svarte noe slikt som at han ville se til at gisselet satt godt, så ville han starte med å si: «Sovjetunionen er ikke mer.» Så usannsynlig var det at en koloss, et jernteppe og en mur skulle falle sammen.

Sovjetunionens fall hadde gjennomgripende betydning for hele verden. Før fallet var arbeidsledighet ukjent i Sovjetunionen, lønningene og pensjonene til å leve av og det allmenne utdanningsnivået var høyt, men folk levde med nasjonalt portforbud. Etter fallet ble pensjonene slett ikke til å leve av, ca 80 prosent lever ifølge min kilde under fattigdomsgrensen, der er arbeidsledighet, forskjellen mellom rike og fattige øker der som her, men folk er frie. Det ble et vårslepp av litteratur som hadde vært forbudt i 75 år (teologi, pornografi, astrologi, sovjetiske dissidenter m m), og avisene ble spennende. «Vi ble normale mennesker,» sier russerne gjerne.

For hvem falt ideologien?

Den sovjetiske ideologien, kommunismen, marxismen-leninismen, grep inn i alle områder av livet, ikke bare i Sovjetunionen, men også i dens vennsapsland over hele verden, og i ikke ubetydelig grad i fiendeland, der de røde ble oppfattet som en reell fare. En rekke land mistet sin økonomiske og politiske støtte. NATO ble stående tafatt da fienden plutselig viste seg å være en forvirret nabo som trengte humanitær hjelp.

En hel yrkesgruppe i det vi likte å kalle *den frie verden* mistet grunnlaget for sin profesjon: kremlologene, som hadde levd av å gjette hva som foregikk bak de lukkede dørene i Kreml. Gorbatsjev innførte *glasnost*, som betyr åpenhet, innsynsrett. Mange hemmelige arkiver ble åpnet i tur orden.

Ideologien og forskningen

I Sovjetsamveldet styrte ideologien også forskningen. Etter *Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen* i 1917 skulle bolsje-

vikene bygge opp et kvalitativt nytt samfunn. Verdens første land av bønder og arbeidere, het det. Alle skulle være like, ingen overklasse skulle utbytte de arbeidende klasser, ingen religion undertrykke den fornuftige tanke, hver skulle yte etter evne og få etter behov, varenes verdi skulle måles med den arbeidsmengde de krevde (vi skal kje toilettene med gull, sa Lenin). Denne ombyggingen (russisk *perestrojka*) ble forsterket av at det gamle skulle vekk, og ytterligere forsterket av at sovjetmakten kom i mistenksom opposisjon til omverdenen. Borgerlig, bourgeoisi, ble skjellsord.

I denne ombyggingen måtte også forskningen legges om. Forskningen skulle bygge på marxistiske prinsipper, fri for borgerlige tenkemåter. Mest utsatt var samfunnsfag og historiske fag, som legger grunnen for vår oppfatning av samtid og historie, og dermed for politiske oppfatninger. Men ikke bare de: lingvistikken kom på ville veier med klassespråk og benektelse av ytre påvirkning, biologien kom på villstrå med Lysenkos lære om at ervervede egenskaper kan nedarves. Disse oppfatningene var offisiell lære til etter krigen.

Vi skal imidlertid holde oss til historien, siden arkeologien er en historievitenskap. Historien måtte skrives om på marxistisk grunnlag, der den materielle basis betinget utviklingen av stat, samfunn, økonomi, og der hele samfunnets historie blir skrevet, ikke bare overklassens. Historieskrivningen måtte være i samsvar med marxismen slik den til enhver tid ble definert av partiet. Det var ikke betinget bare av fremgang i ideologisk tenkning, men også av politiske forhold. For å ta ett eksempel fra arkeologien: Marx opererer med den *asiatiske produksjonsmåte*, men den ble utelatt i 1930-årene, og man mistenker at det var fordi den var for lik Stalins eget despoti til at *høvdingen* – som Stalin ble kalt – kunne tåle det. Det er mye sant i påstanden om at Sovjetunionen var et land med en uforutsigbar fortid.

*Til høyre:
Litteraturliste i vitenskapelig avhandling.
For seg selv i venstre spalte står verker
av Karl Marx, Friedrich Engels og
Vladimir Lenin. Rekkefølgen gjenspeiler
deres rang i det marxistisk-leninistiske
hierarkiet. De ble av og til samlet under
overskriften «Marxismen-leninismens
klassikere».*

Revolusjonen og arkeologien

Ombyggingen av samfunn, undervisning, forskning osv begynte straks etter revolusjonen, men arkeologene fikk være i fred til 1930-1934, fem år som er blitt kalt revolusjonen i arkeologien. Arkeologien skulle ikke lenger tjene bourgeoisiet fra tsartiden, men hele samfunnet. Førrevolusjonære, borgerlige forskere ble bannlyst fra vitenskapelige verker, arkeologi skulle ikke lenger hete arkeologi, men forhistorie, tidsperiodene het opprinnelig (primitiv) slaveeie, feudal og kapitalistisk (dette ble kortvarig). I 1935 var 85 prosent av de gamle arkeologene avsatt, forvist, emigrert, henrettet eller hadde begått selvmord. Men – det var også en skapende periode med livlig diskusjon innen marxismens rammer. Særlig vekt ble lagt på de iboende lover som styrte samfunnsutviklingen gjennom historien. Det er ikke uten interesse at sovjetisk arkeologi i 1930-1934 derved foregrep det som amerikanerne fant opp i 60-årene og ubeskjeden kalte *ny arkeologi* (manglende språkkunnskaper kan føre til slikt).

Den nye arkeologi skulle tenke marxistisk, det som ble omtalt som riktig, korrekt, i motsetning til den foreldede borgerlige. Ytre sett medførte det at den skulle henvise til det som ble kalt marxismens klassikere: Marx, Engels, Lenin og i lange perioder Stalin. Ofte ser man at disse henvisningene er garnityr, at de ikke er et resultat av forutgående diskusjon eller har virkning på etterfølgende fremstilling. Ikke sjelden er det imidlertid interessant å se hva tenkere som Marx, Engels og Lenin mente om historiske prosesser og hendinger.

Ideologisk styrt forskning – første eksempel

Partistyringen av forskningen var mest rigid inntil Kruštsjjev slapp til litt tøvær mot slutten av 1950-årene. Grensene for forskningen ble stadig videre, men det var ikke før i 1970-80-årene man begynte å merke at uenighet og kritikk kunne gå ustraffet hen. Mange forskere var tro mot

Литература

- Маркс К. Формы, предшествующие капиталистическому производству. М., 1940.
Маркс К. Наброски ответа на письмо В. И. Засулич. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 19.
Маркс К. Конспект книги Льюиса Г. Моргана «Древнее общество». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 45.
Энгельс Ф. Анти-Дюринг. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 20.
Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 20.
Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 21.
Ленин В. И. Социализм и религия. — Полн. собр. соч., т. 12.
Ленин В. И. Государство и революция. — Полн. собр. соч., т. 33.
Ленин В. И. О государстве. — Полн. собр. соч., т. 39.
Аверкиева Ю. П. Разложение родовой общины и формирование раннеклассовых отношений в обществе индейцев Северо-Западного побережья Северной Америки. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР, новая серия (в дальн. ТИЭ). М., 1961, т. LXX.
Алексеев В. П. От животных к человеку. М., 1969.
Алексеев В. П. В поисках предков. Антропология и история. М., 1972.
Алексеев В. П. География человеческих рас. М., 1974.
Алексеев В. П. Палеантропология земного шара и формирование человеческих рас. М., 1978.

- Арциховский А. В. Введение в археологию. 3-е изд. М., 1947.
Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества. Л., 1979.
Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М., 1973.
Бунак В. В. Род Номо, его возникновение и его последующая эволюция. М., 1979.
Возникновение человеческого общества. Палеолит Африки. Л., 1977.
Генинг В. Ф. Этнический процесс в первобытности. Свердловск, 1970.
Герасимов М. М. Люди каменного века. М., 1964.
Ефименко П. П. Первобытное общество. 3-е изд. Киев, 1953.
Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры. М., 1937.
Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964.
Искаемые гоминиды и происхождение человека. — ТИЭ. М., 1966, т. 92.
Исследования по общей этнографии. Сб. М., 1979.
Итс Р. Ф. Введение в этнографию. Л., 1974.
Кабо В. Р. Тасманийцы и тасманийская проблема. М., 1975.
Кларк Дж. Г. Доисторическая Европа. Экономический очерк. Пер. с англ. М., 1953.
Кларк Дж. Д. Доисторическая Африка. Пер. с англ. М., 1977.
Ковалевский М. М. Очерк происхождения и развития семьи и собственности. М., 1939.
Косвен М. О. Очерки истории первобытной культуры. 2-е изд. М., 1957.
Косвен М. О. Семейная община и патронимия. М., 1963.

Mosaikk fra Kiev-stasjonen på Moskvas undergrunnsbane. Bildet heter: «Sovjetmakten proklameres av V. I. Lenin» (i Ukraina). Bak Lenin stod før Stalin. Første gang undertegnede så dette, var Stalin overmalt. På dette fotografiet fra 1971 er steinene i mosaikken rotet til. Senere er steinene ordnet slik at det ser ut som flagg, men det tomme rommet bak Lenin er fortsatt merkbart.

ideologiene lenger enn nødvendig, dels fordi marxistisk ideologi var gått i ryggmargen og fordi det ikke var sikkert det lønte seg å risikere liv og karriere.

Det er ikke vanskelig å finne ytterliggående eksempler fra 1930-50-årene med marxistisk vridning, men det ville være urettferdig mot forskere som levde under svært vanskelige kår. En artikkel fra 1970 er et bedre eksempel på hvordan påtvungen marxisme kunne skape problemer for arkeologene, fordi artikkelen har en løsning. I 1970 gav Vitenskapsakademiet ut en bok i anledning at det var 100 år siden V.I. Lenin ble født: «Leninske ideer i studiet av primitive, slaveeieende og feudale samfunn.»

En av artiklene var om februkets opphav. Problemet var at ifølge Engels' rette lære (som ideologisk korrekt litteratur ville si)

var jordbruket eldre enn februket, mens artikkelforfatteren hadde gjort funn som viste at det var annerledes i Sentral-Asia. Dette førte til at en intelligent og dyktig arkeolog måtte bruke en hel artikkel med kompliserte tankesprang for å kunne konkludere med at det syntes å være tegn hos Engels som tydet på at han var åpen for denne rekkefølgen, og dessuten at Engels ikke kunne forventes å kunne forutse fremtidige forskningsresultater. Det store var imidlertid at artikkelforfatteren fikk skrive dette som under trangere ideologiske kår ville vært utenkelig.

Eksempel 2:Varjagerkontroversen

Lesere av *Spor* er ikke ukjente med varjagerkontroversen og om den rolle varjage-

ne – skandinavene – først og fremst svenskene, hadde spilt i den eldste russiske stat. Det var spørsmål om noe så viktig som hvem grunnla staten – har vi gjort det selv, eller har utlendinger, høyerestående folk gjort det! Dette er i høy grad et spørsmål om nasjonal ære og følgelig et politisk spørsmål.

Det startet i 1748 da en hoffhistoriker ved vitenskapsakademiet i St Petersburg holdt foredrag på keiserinnens navnedag. Han henviste til den gammelrussiske krøniken som forteller at slaviske og finske stammer i Nordvest-Russland i 862 innkalte fyrster fra folket *rus'* til å herske og holde orden. Svenskene ble i øst kalt *rus'*, et navn som fortsatt brukes om Sverige av finner og estere (på finsk heter det Ruotsi). Det betyr antageligvis «de som ror», og det har sammenheng med distriktet Roslagen uten for Stockholm. «Fra disse *rus'* har Russland sitt navn,» sier den gammelrussiske krøniken.

I 1748 var ikke dette populært. I Nordvest-Russland var svenskene selve erkefienden fra gammelt av, og på 1700-tallet var det særlig spent mellom nabofolkene. Etter Karl den 12tes krigstog, som endte med nederlaget i Poltava i 1709, ble det inngått og brutt flere fredsavtaler, og den russiske keiserinnen prøvde akkurat på denne tid å blande seg inn i svensk politikk. Ikke rart keiserinnen forbød forskningstemaet. Det var en rent politisk beslutning.

Emnet ble imidlertid snart tatt opp igjen og fortsatte som et seriøst, vitenskapelig tema på 1800-tallet og inntil 1930-årene.

Anti-normannismen blir offisiell sovjetisk lære

De to leirene i varjagerdiskusjonen ble kalt normannismen – som hevdet varjagene store betydning, og anti-normannismen – som forminsket deres rolle og som var sovjet-marxismens offisielle lære.

Det finnes imidlertid ingen marxistisk lære om temaet – Marx, Engels og Lenin har ikke sagt noe om varjagene. Det var andre politiske forhold som spilte inn: Hitler-Tysklands rasisme som så på slaverne som undermennesker, og ifølge Hitler var den russiske stat skapt av germanerne. Det ble derfor naturlig nok viktig for sovjetstaten å vise at russerne selv hadde skapt sin stat. Staten var et resultat av en indre utvikling av samfunnet (forøvrig den moderne oppfatning av statsoppkomst). Alle kilder ble tolket deretter, gjerne strukket langt i én retning, av og til mot forvrengning. «Fortielsen metode ble mye brukt,» som en sovjetisk kollega sa.

Det var ikke før på 1970-tallet at arkeologer og historikere fikk tillegge også skandinavene en rolle i det gammelrussiske rikets historie og økonomi. I dag følger striden mellom normannister og antinorman-

ЛЕНИНСКИЕ ИДЕИ
В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ
ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА,
РАБОВЛАДЕНИЯ
И ФЕОДАЛИЗМА

СБОРНИК СТАТЕЙ

1970

ИЗДАТЕЛЬСТВО
«НАУКА»
МОСКВА

Tittelbladet i en vitenskapelig artikkel-samling utgitt i 1970 til minne om hundreårsdagen for Lenins fødsel. Boken heter: «Leninske ideer i studiet av det primitive samfunns, slaveeier-samfunnets og feudalismens historie.»

nister ikke lenger jernteppet – det falt jo!, og er dessuten på god vei ut av seriøs forskning.

Perestrojka av historien, glasnost til kildene

Så kom perestrojkaen. Manuskripter som hadde ligget i skuffene, ble trukket frem og publisert. Henvisningene til Marx, Engels, Lening og Stalin forsvant fra publikasjonene. Det var ikke like lett for alle å kaste kappen av, gamle tenkemåter sitter godt i. Men den generasjon studenter som utdannes til dagens arkeologer vil være annerledes, med språkkunnskaper og frie kontakter til verdens øvrige forskning.

Perestrojkaen førte til at ikke bare de politiske kremlologene mistet sin profesjon – den hadde betydning også for de vestlige forskere som hadde arbeidet med sovjetisk arkeologi og historie. Jeg taler av erfaring. Jeg begynte å studere varjagerkontroversen ved universitetet i Moskva i

Universitetet i Moskva om natten 7. november 1967, da Sovjetsamveldet feiret sitt 50-årsjubileum. Den nye tid etter revolusjonen krevde også en ny byggestil, og dette er i beste Stalin-stil. Den natten var universitetet flombelyst og lå som et Soria Moria-slott, som et symbol på den glitrende ideologi som senere falt.

1967, et emne som var politisk svært brennbar. Særlig østeuropeiske kolleger ble målløse når de hørte at jeg – utlendingen – hadde fått ta opp dette temaet i Sovjet. Etter perestrojkaen er det ikke blitt uaktuelt, men det er ikke lenger en politisk eller ideologisk kontrovers, det er vitenskapelig tema.

Mitt engang så tidsaktuelle emne ble forskningshistorie. Må jeg finne meg et nytt tema? Jeg innrømmer at det ikke er lett å fri seg fra tilvendt tenkemåte og akseptere at man er blitt forskningshistorie, at publikum ikke lenger er så interessert i gårsdagens nasjonalistiske og marxistiske oppfatninger.

Skal vi glemme dette politiske tema i arkeologien?

Nei. Det er flere grunner til det, særlig at dagens forskning alltid har sin grobunn i eldre forskning og fordi vi ikke må tro at den forskning vi driver er uavhengig av politiske forhold. All tenkning springer ut av sin historie og samtid, noe annet er umulig. Ikke bare det, vil vi ha forskningsmidler og stipendier, lønner det seg å legge fram forskningsprosjekter som er interessante for de bevilgende myndigheter, for universitetets profil og for forskningsrådets prioriteringer.

Det er et paradoks at samtidig med at østeuropeiske arkeologer kaster av seg marxismen, nyter marxismen et visst oppsving i vest. Det er imidlertid en frivillig bruk av en tenkemåte. I USA ser det ut til å spille en rolle at enkelte av dagens professorer i arkeologi i sin tid protesterte mot USAs

krigføring mot det kommunistiske Nord-Vietnam. Under den kalde krigen og særlig under McCarthyismens kommunistjakt var det like umulig å være marxist i USA som borgerlig i Sovjetunionen.

Etterord

Etter at denne artikkelen var skrevet, fikk jeg tak i en nyutgave av en marxistisk/sovjetkommunistisk klassiker om det eldste Russlands historie, skrevet av sovjetisk arkeologisk høvding i etterkrigstiden, B.A. Rybakov. Ifølge vaskeseddelen kunne sovjetisk historieskrivning på grunn av at primitive dogmer styrte ideologien, ikke lage noen sammenfattende Russlands-historie fri for forvrengninger. Denne utgaven «er befridd for tendensiøse forvrengninger». Jeg gleder meg til å lese boken.

Jeg vil samtidig understreke det vaskeseddelen skriver om at sovjetisk historie har utført et enormt forskningsarbeide og satt et enormt faktisk materiale i vitenskapelig omløp. Vi må ikke bli ensidige.

Litteratur:
Forfatteren har berørt emnet i tidligere numre av *Spor*:
I austerveg. *Spor* nr 2/1988
Skandinaviske graver i utlandet. *Spor* nr 1/1993.
Der Eirik jarl brente. *Spor* nr 2/1994.
Ladoga-området tusen år etterpå. *Spor* nr 2/1994.
Skip over land og vann. *Spor* nr 1/1995.

Forfatter:

Anne Stalsberg er førsteamanuensis ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

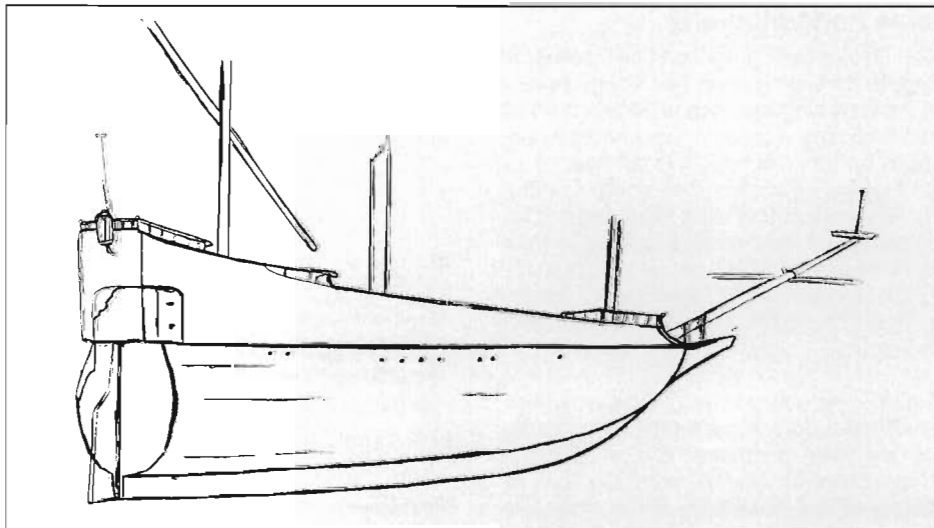
SKIPET I SKIPET – en modellbåt

av David Tuddenham

En gang tidlig på 1700-tallet forliste et handelsskip ved Stoppleleia på Hustadvika. Ombord i lasten hadde fartøyet med seg større mengder med Nederlandsk fajanse og keramikk fra distriktene Delft og Friesland, krittpper fra Gouda-distriktet, tyskprodusert steingods, gul murstein, blybarrer og diverse småsaker som spenner og nåler. Med i lasten fulgte også et lite modellskrog av en ufullstendig seilskute. Dette lille skipet skal vi se nærmere på, men først litt om selve moderfartøyet.

Skipsmodellen som ble funnet i Stopplelei-vraket. Foto: Per E. Fredriksen

Kanskje har skipsmodellen sett slik ut? Tegning: D. Tuddenham

Restene av handelsskipet ble funnet av sportsdykkere i 1985 og gravd ut som et samarbeidsprosjekt mellom Molde Dykkeklubb, Vitenskapsmuseet og Romsdalsmuseet. Etter utgravningen satt man igjen med et bilde av forliset til et lite nederlandsk handelsskip, muligens en fløyt, som førte en større last med handelsvarer som ballast. Lasten forteller først og fremst hvilken havn fartøyet var i sist før det forliste, så i prinsippet kunne det like gjerne være et norsk fartøy. Imidlertid er den norske tonnasje for den aktuelle tidsperioden ganske lav, noe som gjør denne tolkningen lite sannsynlig.

Dateringsmessig stammer godset som fartøyet førte med seg fra perioden 1680/90-1710/20, noe som indikerer et forlistidspunkt tidlig på 1700-tallet. Med tanke på at mesteparten av import til Norge skjedde på utenlandsk kjøp i dette tidsrommet, og hvor spesielt engelskmenn og nederlendere var svært aktive, er det derfor rimelig å anta at nasjonaliteten var nederlandsk. Når det gjelder fartøystype, er også dette en gjetning, da restene av skroget ikke ble undersøkt med hensyn til type. Men lengden på den utgravde kjølen (18 m) kan passe med et av nederlendernes vanligste handelsfartøy, en fløyt. Fløyten ble introdusert av nederlenderne som skipstype på slutten av 1500-tallet, og den ble raskt et av samtidens mest populære handelsfartøyer. Skipet kunne ta stor last, var en god seiler og krevde et relativt lite mannskap. Over tid ble fartøystypen utviklet og tilpasset ulike behov, derfor er det flere klasser av skipstypen. Stemmer antagelsen om at det er en fløyt, kan det være en «noordvarder», en fartøystype som var ganske vanlig å se langs Norskekysten i hollendertiden.

Kildemateriale på havets bunn

Bildet vi nå begynner å få av det uheldige handelsskipet, er en nederlandsk fløyt på vei nordover med handelsvarer og murstein som ballast. Antagelig skulle det til en havn på Nordvestlandet eller Trøndelagskysten for å omsette handelsvarer og ta inn tømmer som var svært etterspurt på Kontinentet. Hvordan det gikk med mannskapet vet man ikke noe om, fordi man ikke har lyktes i å finne skriftlig kildemateriale på forliset. Og hvordan sjømennene ombord på fartøyet opplevde den dramatiske hendelsen, kan man knapt forestille seg. Men fartøyet og dets last har gitt verdifull kulturhistorisk innsikt om forholdene mellom Nederland og Nordvestlandet/Trøndelagskysten.

ra et 1700-talls handelsfartøy

Vi har innledningsvis nevnt hva lasten bestod av. Disse varene har gitt viktig lokal-historisk innsikt samt kunnskap om handelspolitiske og sjøfarts historiske forhold mellom Norge og Nederland. En gjenstand som også ble funnet på vraket, et modellskrog, gir oss innblikk i livet til en sjømann som brukte frivaktene sine på modellbygging. Dette lille skipet er et utgangspunkt for å se nærmere på båten som symbol.

«Trau» med kjøll og mastefeste

Da modellen ble gravd fram fra vraket, så den umiddelbart ut som et lite trau uthulet av en furublokk. Men etter at modellen ble frilagt, så man ganske fort at trauet var utstyrt med en kjøll og et ganske markant akterspeil. På akterspeilet er det spor etter feste til et ror. Det er også skjært ut et lite spor litt aktenfor midtskips like over kjøllen, noe som sannsynligvis er et mastefeste. Kun styrbord side er hel, og innvendig langs kanten på denne siden er det felt inn fire spor hvor det er plassert en liten treplugg som stikker ut. Hadde man her tenkt på å plassere tverrbjelker, eller er de til for montering av en rekke? To små hull på siden av øvre del av akterspeilet på styrbord side kan bekrefte sistnevnte antagelse. Ved baugen er det en innfelling på innsiden, 1 cm i dybde, 2,5 cm i bredde og 6 cm i lengde fra kanten og ned. Dette kan stemme med montering av et baugspryd. Modellens lengde er 63 cm, bredden er vel 19 cm målt midtskips. Høyden målt midtskips fra kjøll til ripekant er 12 cm. Høyden på akterspeilet er 16 cm, målt fra kjøll til øvre kant. Langs styrbordsiden er det flere små hull, noen parvise, andre frittstående. I hullene er det rester etter treplugg. Disse hullene kan være påtenkt til riggen, som for eksempel montering av «jomfruer» (en treblokk med tre hull som brukes til å stramme vantene).

At det er en skipsmodell er ganske åpenbart. Men kan man si noe om hvilket fartøy dette skal representere? Modellen er, som man kan se på bildet og ut i fra beskrivelsen, ufullstendig. Da den ble tatt opp ble det ikke funnet riggdetaljer eller andre elementer som kan knyttes til modellen – man har kun skroget å forholde seg til. Ser man på tverrseksjonen på modellen, er den ganske rektangulær med den største bredden der hvor vannlinjen antagelig skulle være. Dette er forøvrig vanlig for et fartøy som er bygd på hollandsk maner. Men akterspeilet og baugen under vannlinjen er noe atypisk, og det er vanskelig umiddelbart å tilskrive nå-

værende form til noen fartøystype. Men med litt fantasi kan vi nærme oss mulige tolkninger. Det er kun ett mastefeste i bunnen av skroget. Hvis modellen kun skulle ha en mast, er plasseringen aktenfor midtskips litt underlig. Det naturlige ville i så fall være å plassere mastefestet litt foran midtskips. Plasseringen av et mastefeste bakenfor midtskips kan tolkes dithen at modellen var påtenkt flere master, og at mastefestet man ser i bunnen av skroget skal være til stormasten. – Ved montering av kasteller foran og bak kan det tenkes at mesan og fokkemast blir montert i kastellene, og således blir det ingen andre spor etter master enn stormasten. Tar man utgangspunkt i at modellen skal ha tre master, baugspryd, påmontert rekke eller sidevegger samt kastell, kan formen på modellen begynne å ligne litt på en *pinass* (se bilde under). *Pinassen* er en fartøystype som dukker opp på begynnelsen av 1600-tallet og ble brukt både som handelsfartøy og orlogsfartøy. Den har et ganske skarpt skrog, noe som gjør den til et hurtigere fartøy enn de fleste av samtidens handelsfartøy. Hvorvidt modellen skal forestille en *pinass* er selvsagt bare en gjetning.

Hva kan så modellen ha vært påtenkt til? Man kan lett forestille seg en sjømann

som brukte frivaktene sine til å lage et leketøy til barna som satt hjemme og ventet på far som var langt hjemmefra. Og at et slikt leketøy ville vekke begeistring, er det ikke vanskelig å se for seg. Dette kan kanskje også forklare den noe utradisjonelle fasongen på skroget, sett under vannlinjen. Det viktigste var at den skulle flyte og seile rimelig bra, og ikke være en tro kopi av et større fartøy. Men det ville i så fall ha vært et ganske stort leketøy denne sjømannen gav seg i kast med.

Skipsmodeller som mal

Fram til begynnelsen av 1700-tallet var det ikke vanlig at man brukte konstruksjonstegninger slik vi kjenner dem når man skulle bygge et større skip. Derimot var skipsmodeller vanlige som hjelpemiddel når et større og påkostet fartøy skulle bygges, og da spesielt orlogskip. Skipsmodellen fungerte som en skalamodell, og var et nyttig hjelpemiddel for kontraktøren, som fikk se hvordan fartøyet ville bli seende ut, og hvilke egenskaper det ville få. Slike modeller omtales gjerne som «patroner» eller «skabeloner», og er rett og slett arbeidsmodeller. Men skipsmodellen fra vraket på Stoppleia var nok neppe en «skabelon» for et påtenkt fartøy.

Dette kirkeskipet henger i Kværnes kirke i Kristiansund. Foto: Etter Henning Henningsen 1950

Frivakt på en seilskute i begynnelsen av dette århundre.

Men foruten et leketøy, kan man også tenke seg andre muligheter skipsmodellen kan ha vært påtenkt som. Båtmodeller er dekorative gjenstander, og det er ikke utenkelig at modellen, når den en gang ble ferdig skulle være en gave. Skipsmodeller har i lang tid vært en vanlig prydgjenstand i hjemmene til folk som har særlig tilknytning til sjøfart. Det var heller ikke uvanlig å gi bort modellbåter til havneknepere og gildestuer. Vi kan også finne skipsmodeller i rådhus, og da naturlig nok spesielt i sjøfartsbyer. Denne skikken er forøvrig mest utbredt i Tyskland og Holland.

Kirkeskip

En spesielt interessant tradisjon er skikken med å gi skipsmodeller til kirker. Tradisjonen med å henge opp skipsmodeller i kirkene har lange aner, og har i tillegg til en dekorativ funksjon også en symbolsk betydning. Men før vi går nærmere inn på meningsinnholdet med kirkeskipene og

hvorfor skipsmodellene blir gitt som gave til kirken, skal vi se litt på utbredelsen av denne skikken.

Kirkeskip, eller votivskip som de også kalles, finnes hos de fleste sjøfarende nasjoner i Europa, men tradisjonen er spesielt utbredt i Nord-Europa og Skandinavia. Skikken med å gi modellskip til kirker ser ut til å ta til rundt 1500-tallet, og når et tyngdepunkt ut på 1700-tallet. Mot slutten av forrige århundre dør skikken mer eller mindre helt ut, men har i dag fått en renessanse. Årsaken til disse svingningene må trolig forstås på bakgrunn av endring i kirkens symbolbruk gjennom tid. Hvordan tradisjonen oppstår i Norge er litt usikkert, men skikken med kirkeskip kan ha blitt brakt hit med hollandske kjøpmenn som seilte langs Norskekysten helt opp til Trondelag for å ta inn tømmer. Fra 1500-tallet og ut mot andre halvdel av 1600-tallet var nederlenderne dominerende i trelasthandelen, og de små handelsskipene kunne

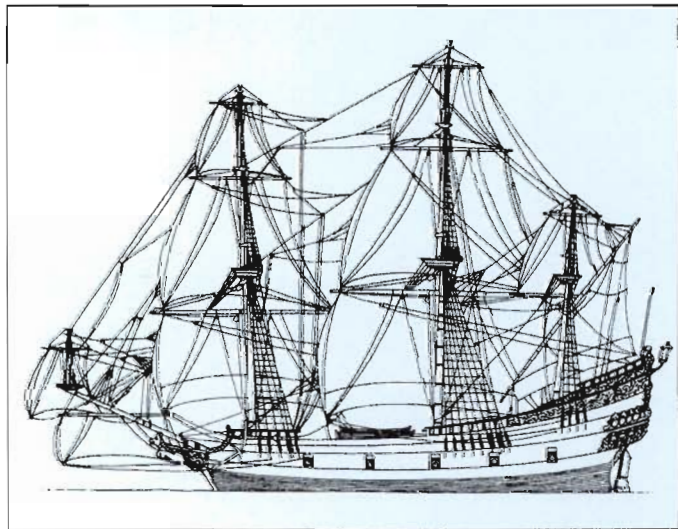
ta seg inn til hvert et lite tettsted som hadde gode nok havneforhold, og som hadde tømmer å tilby. Kontakten mellom Norge og Nederland medførte en sterk nederlandsk innflytelse på norske skikker, klesmoter, språk og hjemmeinnredning. At skikken med kirkeskip har blitt spredt langs Norskekysten med nederlandske handelsskip, virker således ikke utenkelig. Skip er heller ikke ukjent i norske kirker før skipsmodellene gjør sitt inntog. Mange eldre kirker, og da spesielt stavkirker har innrisset skipstegninger i og utenfor kirken.

Begrepet «votivskip» i kirkelig sammenheng er særlig knyttet til katolsk tradisjon, hvor man overbringer gaver som takk for frelse fra farer på havet, eller som takknemlighetsgave for et vellykket tokt. Overrømmelse av modellskip til kirker er imidlertid også en protestantisk skikk, og det er vanskelig å forestille seg at denne tradisjonen overlevde det kirkepolitiske maktskiftet hvis den kun ble forbundet med katolsk praksis. Antagelig må skikken med kirkeskipene sees på bakgrunn av en kristen tradisjon omkring skipet som sentralt symbol, med røtter tilbake til oldkirken.

Skipet som symbol

At skipet står sentralt som symbol i den kristne religionen vises blant annet tydelig i benevnelsen på kirkens hovedrom – «skipet». Hvorfor man bruker denne maritime omtalen på hovedrommet i en kirke kan diskuteres, men kirkefaderen Augustin (1300-tallet) sammenligner møtestedene til de tidlige kristne med Noas ark. Samlingsstedene, som senere ble kirker, var tilfluktssteder i en farlig verden hvor heden-skap og forfølgelse stod på utsiden. Som i Noas ark var tilværelsen innenfor «skipet» trygt, mens det på utsiden hersket ondskap og kaos. Og siden menigheten så på seg selv som mennesket til Sankt Peter, var de også mennesket ombord på et skip. En annen forklaring kan søkes i det greske ordet naòs, som betyr «tempel». De fleste tidlige kristne var ikke grekere, men gresk var hovedspråket rundt Middelhavet på den tiden, og likheten mellom naòs og ordet for skip, navs, er ganske slående. Hvorvidt likheten mellom naòs og navs er brukt bevisst som symbolikk skal vi ikke ta opp her, men benevnelsen på kirkens hovedrom omtales både i og utenfor Norden som «skipet».

Kirkeskipene som er hengt opp i kirkene, kan symbolisere kirken som skipet som skal føre mot Guds rike. De fleste skipsmodellene henger med stevnen mot alteret, kirkens bilde på Guds nærvær, som også er skipets bestemmelsessted. Et trekk som ofte går igjen i mange av skipsmodellene, er at de representerer krigsskip, med kanonene framkjørt og flaggene heist. Kanonene er ofte stiftet på utsiden av skroget for riktig å understreke skipets krigerske karakter. Kirkeskipet symboliserer her den kjempende kirke, som tar opp kampen mot det onde og sikrer en trygg seilas. Skipet blir her en metafor på kirken,

En pinass fra 1600-tallet, med tre råseil over hverandre.
Foto: Etter Norsk Sjøfart, bd I

der kirken er transportmiddelet mot livets mål; en gjenforening med Gud. Skipet minner også om at livet er som en seilas med mange farer. Skipet som religiøst symbol møter vi forøvrig i mange religioner, noe som illustrerer båtenes metaforiske potensiale. Et godt eksempel på bruken av båten eller skipet som metafor ser man i den nordiske båtgravskikken. Foruten at båten her kan være en gravgave på lik linje med annet utstyr som ble lagt i graven, kan båten symbolisere seilasen over havet mellom de levendes verden og dødsriket. I den norrøne mytologien hører vi i fortellingen om Balders død at skipet var fraktmiddel over til Hels rike. I tillegg til å være et transportmiddel er båten også et bindeledd mellom liv og død, mellom det kjente og det ukjente.

Offergave?

Når det gjelder motivet for å gi bort et kirkeskip, ble det tidligere vist til den protestantiske skikken med å gi en offergave som takk for beskyttelse mot farer. Dette kan være en forklaring bak noen av de kirkeskipene man finner i kirkene her til lands, men vi kjenner sjelden motivet for og omstendighetene bak det enkelte skip som er blitt hengt opp. – Vi har eksempler der vi kjenner motivet, som med kirkeskipet i Hægeland kirke i Vest-Agder. Kirkeskipet ble gitt som gave fra Sigvard Kiledal omkring 1750 sammen med to timeglass og 100 riksdaler som takk for at han og hans brødre fikk hjelp til presteutdannelse. I Kværnes kirke på Nordmøre henger det en ganske grov skipsmodell med 50 kanoner som stammer fra en person med navnet Sjur Kjøl, en av "Tordenskiolds matroser". Er kirkeskipet her gitt som gave med tanke på det heldige utfallet i slaget ved Dynekil 8. juli 1716?

Det finnes også en del kirkeskip som kan kalles for «krigsfangemodeller», bygget av sjøfolk i krigsfangenskap. De aller fleste av disse stammer fra Napoleonskrigen. I Børha henger det en fregatt med 36 kanoner med navnet *Karen Christina*, som har innskriften: «Jonas Wilmann til en Erinndring om Slaget på Københavns Rhed den 2 den April 180..IWOS 1804.» Tilsvarende har vi i Edøy kirke i Møre og Romsdal, som hadde to fregatter laget i engelsk fangenskap av en mann ved navn Falch. Et annet kirkeskip som vitner om dramatiske hendelser i forbindelse med Napoleonskrigen er et kirkeskip i Otterøy kirke i Nord-Trøndelag. Modellen skal representere et engelsk orlogskip som forliste ved innløpet til Namsfjorden. Vedkommende som overrakte skipet til kirken skal ha bestilt skipsmodellen i Trondheim og overrakt den til Otterøy kirke som takk for at det engelske orlogskipet ikke kom seg inn Namsfjorden og inn til bygden. Her ser vi muligens votivtanken, hvor man takker høyere makter for at man ble spart for en ulykke.

Andre motiver for å gi et kirkeskip kan være at det er tenkt som en minnegave for å hedre minnet til avdøde personer, for ek-

Dette kirkeskipet henger nå i Kirkesamlingen ved Vitenskapsmuseet, men kommer opprinnelig fra Bakke kirke i Trondheim. Skipet skal ifølge museets arkiv være laget av Kristian Olsen Rønning. Foto: Per E. Fredriksen

sempel etter et forlis. Kirkeskipene kan også ha blitt overrakt ved spesielle anledninger, som ved kirkelige merkedager eller som gave i forbindelse med fredslutning etter en krig. Man kan også ha hatt et ønske om å dekorere kirken.

Sluttord

De fleste kirkeskip er naturlig nok laget av sjømenn, enten på frivakt under lange reiser eller hjemme under vinteroppholdet. Vi har nå tittet litt på en sjømanns bruk av fritiden ombord på et 1700-talls handelsfartøy, og fundert litt rundt hva en skipsmodell kan ha blitt brukt til.

Hvorvidt skipsmodellen fra vraket på Stopleleia kunne ha vært tenkt som en gave til en kirke, er selvsagt umulig å vite noe om slik skroget fremstår i dag. Modellbåten er på langt nær komplett. At båten var tenkt som en lekebåt er en mulighet, men størrelsen tatt i betraktning virker det mer ri-

melig at den en gang skulle bli en prydgjenstand. Kanskje modellen fra Stopleleia var laget som et resultat av en spesiell hendelse som sjømannen ønsket å markere? For alt vi vet, kan det også eksistere en kirkemodell som skal minne om det nederlandske handelsfartøys endelikt.

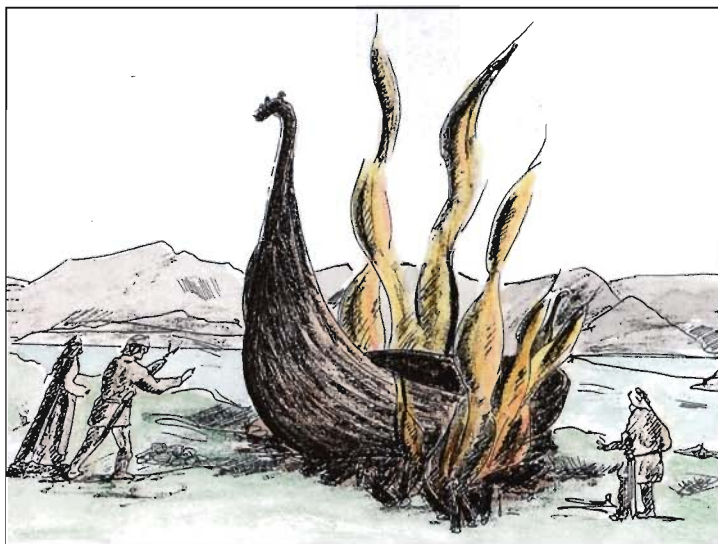
Litteratur:

Christen, Hans Mamen 1991: Kirkeskipene i Asker. Asker og Bærum historielag nr. 31. 1991.
Christen, Hans Mamen 1987: Navigare necesse est. Kirkeskipene i Follo. Follominnen nr. 25. 1987.
Henningsen, Henning 1950: Kirkeskibe og Kirkefester. Sohistoriske skrifter III. København.
Johnsrud, Even Hebbe 1996: Norske Kirkeskip. Norsk Sjøfartsmuseum Årsberetning 1995. Oslo.
Mortensen, Ole 1995: Renæssansens fartøyer – sejlads og søfart i Danmark 1550-1650. Langelands Museum.
Norsk Sjøfart bind I. Red: Bergreen, B. Christensen, A E og B Kolltveit. Dreyers Forlag A/S. Oslo.
Sanden, Jarle 1988: Vraket fra Stopleleia. *Spor* nr 2/1988.
The Ship as Symbol. 1995 Red: Crumlin Pedersen Ole og Birgitte Munch Thye. Nationalmuseet. København.

Forfatter:

David Tuddenham er stud. cand. philol. ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

I norrøn mytologi hører vi om guden Balders gravferd. I vikingtiden ble de døde gjerne gravlagt i et skip som var et symbol på seilasen mot dødsriket. Tegning: Fritt etter SKALK

OM UBEHAGET VED FORTIDEN – GR

av Brit Solli

Denne artikkelen handler om hvordan kulturminner både kan brukes og misbrukes ideologisk i maktpolitiske spill. For ikke å trå leseren for nær hentes eksemplene fra India og Afrika. Men du oppfordres her ved som leser av denne teksten, til å tenke over om det ikke finnes kulturminner i din egen by eller bygd som blir brukt eller kanskje misbrukt i politiske spill, f.eks. når det gjelder nærings- og reiselivspolitikker eller til å fremheve akkurat din by eller din bygds fortreffelighet i forhold til nabobyen eller bygda.

Great Zimbabwe

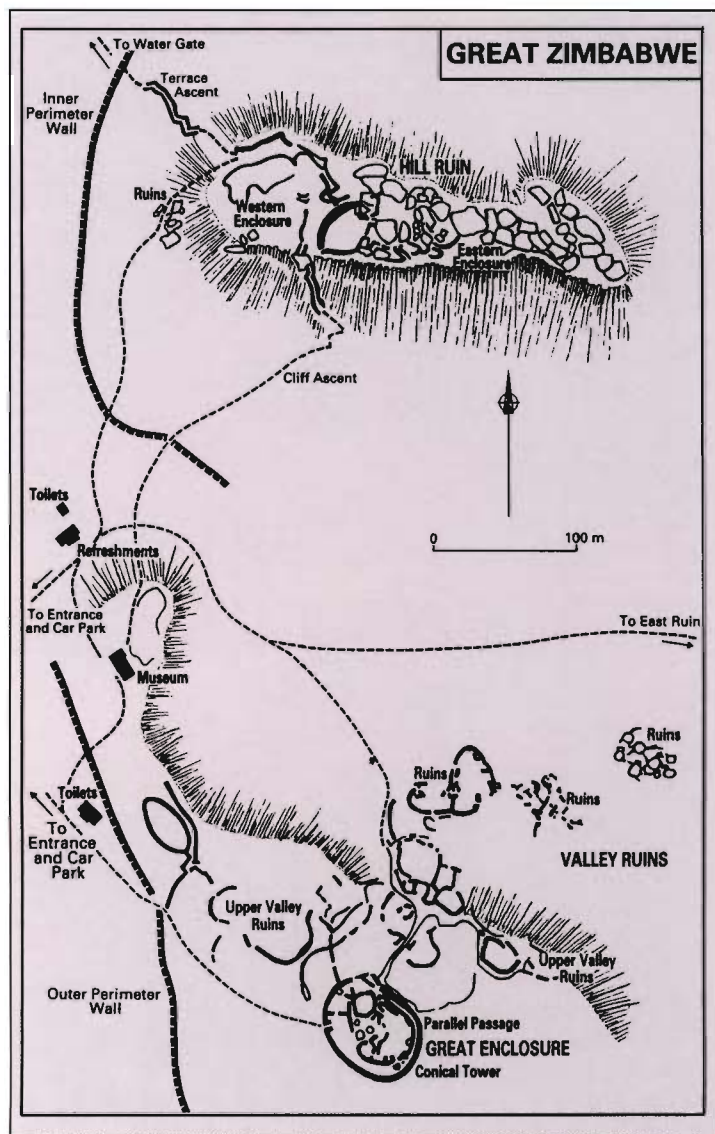
I det sørlige Zimbabwe ligger de tause restene etter en afrikansk by. Steinruinene er de mest monumentale historiske levninger etter menneskelig virksomhet sør for Sahara. Ruinbyen er oppført på Unescos verdensarvliste. De mektige steinmurene smyer seg frem i runde buer og faller naturlig sammen med landskapet. Spesielt de omfattende steinstrukturene oppe på høyden var vanskelig å se fra dalbunnen. Små og store massive koniske tårn kneiser på de mest ubegripelige steder. Tårnenes funksjon ser rett og slett ut til å være «tårn», uten noen spesiell, i våre termer, «rasjonell» funksjon.

På en vandring gjennom ruinene er det vanskelig å vite om man befinner seg inne i en bygning eller utenfor. Alle konturer er avrundete. Etter hvert henses man i en tilstand av labyrintisk forvirring. Great Zimbabwe er et merkelig og fremmedartet kulturminne. Det er også ett av verdens mest verdiladete, ideologisk og politisk viktige kulturminner.

Great Zimbabwe er delt inn i tre hovedsoner: The Hill (Høyden), the Valley (Dalen) og the Great Enclosure (Den store innhegningen). Steinmurene er de manifeste levninger etter en by fra det 13.-15. århundre. Man regner med en befolkning på omlag 11 000-20 000. Byen baserte trolig sin velstand på et omfattende kveghold, samt handelsforbindelser med den afrikanske østkyst og videre sjøveien over Det indiske hav. Arkeologiske utgravninger har blant annet avdekket fragmenter av gjenstander fra India og kinesisk porselen.

Hva er det med disse steinmurene som gjør dem så verdiladete og politiske? For den hvite mann var det utenkelig at denne byen skulle kunne ha noen sammenheng med den «innfødte» *Shona*-kulturen. En av de tidligste beretninger kom fra portugiseren Gaspar Veloso. Han mente ruinene var et fort tilhørende kongen av Monomotapa. Senere ble steinmurene beskrevet som rester etter dronningen av Sabas handelsdepoter. I 1871 hevdet den tyske geologen Carl Mauch, som kalte seg «oppdageren» av monumentet, at fortet på høyden var en kopi av kong Salomons tempel.

Da koloniseringen av området skjøt fart fra 1890-tallet, ble det svært viktig å vise at Great Zimbabwe ikke kunne ha noe

Kart over Great Zimbabwe. Etter McCrea Pinchuck

EAT ZIMBABWE OG AYODHYA

med den «underlegne shonakulturen» å gjøre. Cecil Rhodes sørget for at det ble foretatt utgravninger på stedet. Utgraveren, amatør-arkeologen Theodore Bent, ble kvalm («disgusted») over at alt han fant så ut til å være innfødt («native»). Dette forhindret ham ikke i å konkludere at en gammel rase fra Middelhavet («an ancient Mediterranean race») hadde grunnlagt og bygget byen. Han foreslo flere mulige kandidater: De mystiske *pelasgi* som hadde holdt til i det gamle Hellas, britonere, fønikerne, araberne, romerne, perserne, egypterne eller folk av hebraisk herkomst. Kort sagt, alle unntatt de svarte afrikanerne.

David Randall-McIver var den første profesjonelle arkeologen som, i 1905, undersøkte ruinene. Hans utvetydige konklusjon var at ruinene stammet fra middelalderen og at de var av afrikansk opprinnelse. Europeisk eller orientalsk medvirkning var utelukket. Og med en slik faglig begrunnet konklusjon skulle man kanskje tro at spørsmålet omkring Great Zimbabwes tilkomst var ute av verden?

Randall-McIvers resultater opprørte de hvite settlerne, for hvordan kunne slike hasardiøse hypoteser samsvare med det man ellers visste omkring den negroide rasens naturlige evolusjon? Frontene var fastlåste, og de hvite politikerne lette intenst etter bevis for at ruinene umulig kunne ha en «innfødt» opprinnelse. På 1960-tallet da de svartes frigjøringskamp virkelig tok av, ble kampen om «mysteriet Great Zimbabwe» intensivert. På dette tidspunkt hadde «the National Historical Monuments Commission» fastslått at Great Zimbabwe uten tvil var av afrikansk herkomst. Dette var mer enn en lokal hvit parlamentariker kunne tåle. I 1969 reiste oberst Hartley, MP for Victoria-provinsen, spørsmål i parlamentet om å avvise kommisjonens såkalte «vitenskapelige funn» som hadde fastslått at ruinene var av lokal opprinnelse. Fra og med året etter forhindret Smith-regimets sensur at det ble utgitt publikasjoner og bygget opp museumsutstillinger som fremholdt Great Zimbabwes afrikanske opprinnelse. Dette til tross for at tolkninger som viste til dronningen av Saba etc, impliserte en datering av ruinene til før Kristi fødsel. Radiocarbondateringer (^{14}C) hadde gitt entydige svar om at steinbyen først kom til etter år 1000 e Kr fødsel. Ruinenes sjefskonservator uttalte at ikke siden nazi-Tyskland hadde arkeologi vært satt under så sterk sensur.

Rhodesia fikk navnet Zimbabwe først i

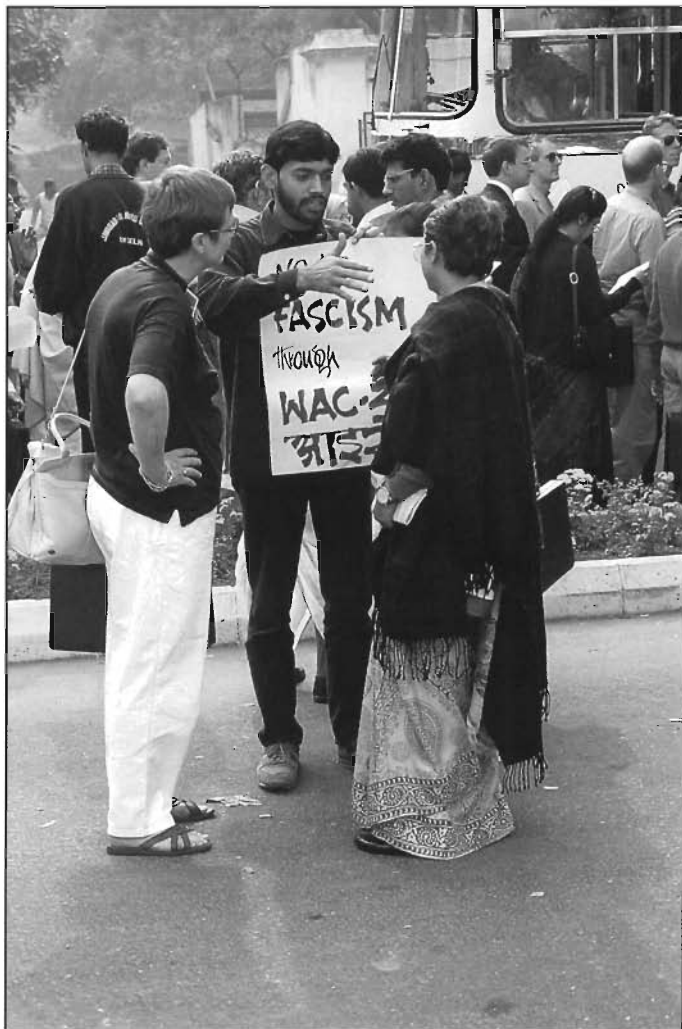
1980. Nasjonalstaten er oppkalt etter kulturminnet Great Zimbabwe. «Zimbabwe» betyr «steinmur» eller «steininnhegning» på shonaspråket. Nasjonens flagg er påtegnet bilde av en artefakt (en fugl) funnet på Great Zimbabwe. Det store koniske tårnet er prentet på sedler og mynter. Hvis betegnelsen nasjonalmonument noen gang kan kjennes meningsfull, må det være på kulturminnet Great Zimbabwe.

Menneskene som engang bodde i byen tenkte og levde nok ganske annerledes enn dagens befolkning i området. Kontroversene omkring tolkningen av monumentet har imidlertid fremhevet Great Zimbabwe som et så sterkt symbol på både den hvite manns undertrykking av afrikansk kultur og de afrikanske kulturers selvsten-

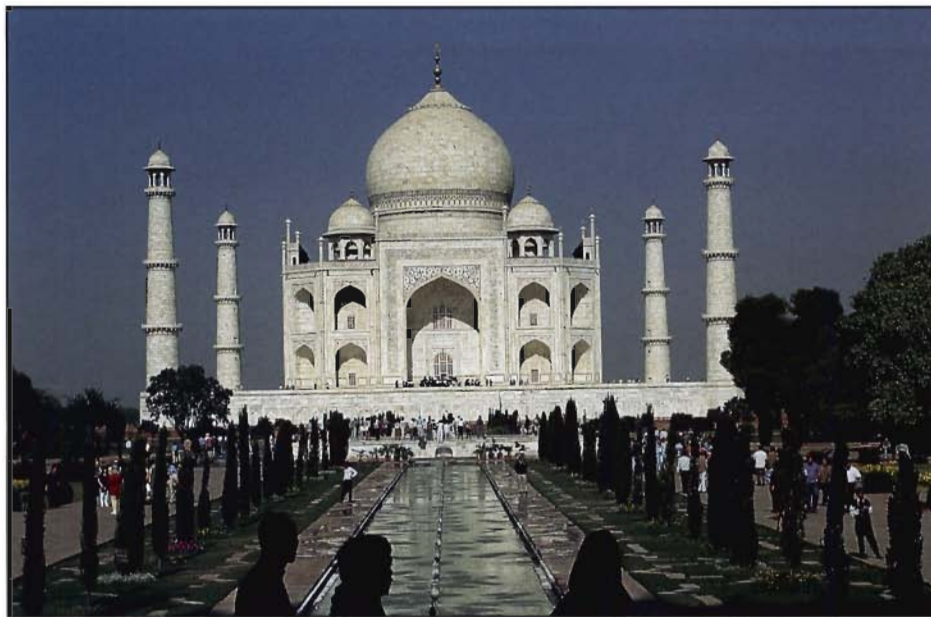
dige utvikling, at selve monumentets virkningshistorie bare måtte føre til at ruinbyen ble Zimbabwes ultimate nasjonal-symbol.

Fortidens alvor

Fortiden er en alvorlig sak, og kulturminner er ikke bare historiske, men også politiske dokumenter. Et hjemlig eksempel på dette er samiske forskeres fremheving av helleristningene i Alta (oppført på Unescos verdensarvliste) som samiske, selv om ristningene er flere tusen år eldre enn påvisning av samer som etnisk gruppe. Heller ikke «nordmenn» eksisterte som etnisk gruppe på den tiden ristningene ble hugget, slik at de kan heller ikke kalles «norske». At helleristningene er karakteri-

Demonstranter utenfor kongressbygningen diskuterer situasjonen med delegater på Verdenskongressen for arkeologer i 1994. Foto: Brit Solli

Taj Mahal, ferdigstilt i 1653 som gravmonument over Shah Jahans favorittkone Mumtaz Mahal, som døde etter å ha født sitt fjortende barn i 1631. Foto: Brit Solli

sert som samiske skaper ikke de store politiske bølger. Folk flest oppfatter vel dette mer som akademisk flisespikkeri enn politikk. Slik er det ikke andre steder i verden.

Ayodhya

I 1994 ble World Archaeological Congress (WAC-3), som ble avholdt i New Dehli 3.-11. desember, nesten avlyst på grunn av følgende hendelsesforløp: 6. desember 1992 raserte militante hinduer den kjente Babri Masjid-moskeen i byen Ayodhya. Moskeen ble revet og det hele utviklet seg

til en massakre og det var voldsomme opptøyer over hele India. Minst 2000 mennesker ble drept i opptøyene. Bare i Bombay flyktet 250 000 muslimer fra byen i panikk. Uroen spredte seg også til Midtøsten der norske diplomater blant annet kunne rapportere at skoler for indere «tilfeldigvis» brant ned. Det er omlag 120 millioner muslimer og 750 millioner hinduer i India.

Etter at moskeen var revet begynte hinduarkeologer utgravninger på stedet for å bevise at moskeen var bygget på et hinduistisk tempel og at stedet opprinnelig,

og selvfølgelig, egentlig var et hellig sted for hinduene, ikke muslimene. Noen av de ansvarlige arkeologene for disse undersøkelsene satt i organisasjonskomiteen for kongressen. To-års markeringen for rivingen ville falle midt under kongressen, og millioner av mennesker ville strømme ut i gatene for å protestere mot rasingen og de påfølgende arkeologiske undersøkelsene. Hvis kongressdeltagere begynte å rette kritikk mot det som hadde skjedd, kunne de bokstavelig talt komme i skuddlinjen for militante hindi-fundamentalister.

Foranledningen til opprettelsen av WAC på midten av 1980-tallet var arkeologenes ønske om å slutte seg til kulturboikotten av Sør-Afrika. Ledelsen i den gamle Verdenskongressen ville tillate deltakere fra Sør-Afrika, noe WAC ikke ville komme til å tillate. En bevissthet omkring politisk misbruk av arkeologi og undertrykkelse av folk ut fra rase eller religion var altså hovedgrunnen til WACs opprettelse.

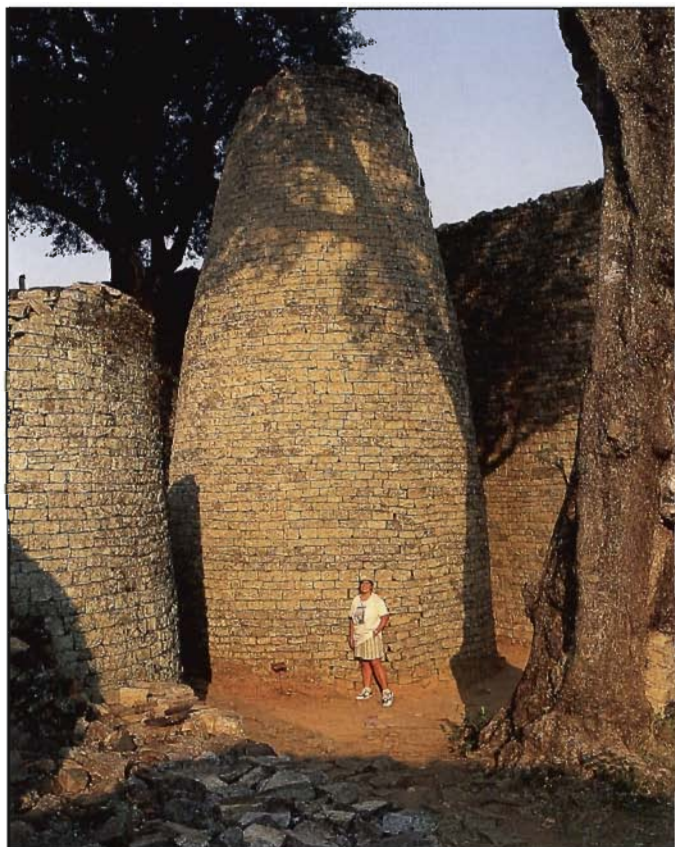
I New Dehli opplevde vi at åpningen av Verdenskongressen ble utsatt en dag. Ministeren for «Human Resource Development» ønsket ikke å åpne kongressen med mindre han fikk garantier for at Ayodhya-saken ikke skulle diskuteres på kongressen. Saken var førstesidestoff i de indiske riksavisene. Motstanderne mot rivingen satte inn appeller i avisene i form av annonser. Verdenskongressens president, professor Jack Golson satt i møte med ministeren, organisasjonskomiteen og fremtredende indiske arkeologer. Med trusselen om at Kongressen ville bli utsatt for demonstrasjoner, i verste fall terrorhandlinger, garanterte professor Jack Golson for at Ayodhya-saken ikke skulle diskuteres. En dag forsinket ble kongressen åpnet. Garantier var avgitt. Utenfor den store kongressbygningen Vigyan Bhawan var det demonstrasjoner. Stormen i pressen fortsatte.

Ved valget i India i mai 1996 ble det hindu-nasjonalistiske partiet valgets store vinner. Partiets leder ble bedt av presidenten å danne regjering. Etter noen ukers forhandlinger ble det klart at man ikke greide å stable det nødvendige flertall på beina og oppdraget måtte overlates til mere moderate krefter. Verdens største demokrati styres pr. juni 1996 av en regjering satt sammen av 13 partier. Det mest kjente kulturminnet i India, ja en av verdens mest kjente kulturminner, er Taj Mahal i Agra. Dette gravminnet ble bygget av en mogul, altså en muslim. Det hindu-nasjonalistiske partiet er i sterk vekst, dette kan få konsekvenser ikke bare for Indias 120 millioner muslimer i fremtiden, men også for sporene fra fortiden.

Litteratur:
McCrea, B og T Pinchuck 1993: Zimbabwe and Botswana. The Rough Guide. Rough Guides Ltd.

Forfatter:

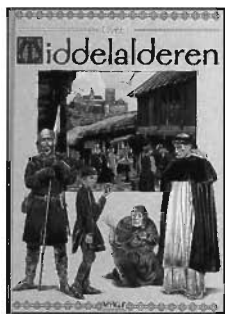
Brit Solli er dr. art. i arkeologi og ansatt som førsteamanuensis ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

Artikkelforfatteren ved det største koniske tårnet på Great Zimbabwe. Foto: Axel Christophersen

NYTT PÅ BOKMARKEDET!

Livet i middelalderen

Jan Brendalsmo, Morten Myklebust og Anne Thowsen. Mykle illustrasjoner.

Bak denne tittelen skjuler det seg en spennende historie om livet slik det kunne arte seg for folk i middelalderen,

fra ca. 1000-1500 e Kr. Det er ikke ofte det lages fagbøker for barn og unge i Norge, derfor er denne boken spesiell i sin sammenheng. I første del av boken kan vi lese om dagliglivet; handel og handel, tro og overtro, kjærligheten og døden. Boken skifter mellom skjønnlitterær og faglitterær tekst, noe som gir den en spennende framstilling. Dette er historieundervisning på et høyt nivå.

Første kapittel tar oss med til byen. Gjennom Olve sine øyne får vi oppleve byen med husene, gatene, handelsbodene og alle menneskene, og man kan nærmest sanse den kvalmsøte lukten og stanken fra byen. Olve sine iakktagelser gir oss et usminket bilde av livet i byen. Her kan man lese om folk og liv både på landsbygda og i byen, og om byene som vokser fram. Første del av boken er delt inn i tre kapitler med følgende temaer: Første kapittel tar for seg *Byen*. Her fortelles det om folk og liv i byen, om handel og varebytte, håndverkere, skattlegging og ættens viktige plass i samfunnet. Man kan også lese om ulik levestandard i forskjellige sosiale lag, om arbeid, mat og drikke, dårlig hygiene og sykdommer. Kapittel 2 tar for seg *Tro og tanker*. Sentrale temaer som blir diskutert her er religionsskiftet, pilegrimsvandring og døden. Det siste kapitlet handler om *Makten* – om uoverstigelige klasseforskjeller og borgerkrigstiden i Norge. Det er ikke noe glansbilde som blir presentert i denne boken. Vi blir konfrontert med skitt og dynger med søppel, klasseforskjeller og meningsløse lidelser. Men boken viser også at middelalderen hadde sin storhetstid, hvor stor arkitektur og kunst ble skapt.

Andre del av boken er en tegneserie av Danielle Koren. Temaet er krig og kjærlighet, noe som helt klart vil appellere til de unge leserne. Historien handler om to oppdiktede personer, Olav og Margrete, som gjennom sitt kjærlighetsforhold på tvers av ættersgrenser og politiske grenser, blir blandet inn i borgerkrigene som herjet landet i tiden 1130-1240. Fortellingen får en dramatisk slutt ved slaget på Re i indre Vestfold.

Boken er laget i samarbeid med arkeologen Jan Brendalsmo, noe som gir boken

en god faghistorisk plattform. Bokens innhold gjenspeiler også at Brendalsmo har god kjennskap til Vestfold og Tønsberg. Den er rikt illustrert med mer enn 100 fargeillustrasjoner og foto, og dette gir boken et kunstnerisk preg. Boken har et passende format og skrifttypene er behagelige. Sidene er delt inn i tre spalter, noe som gjør boken lett å lese. Boken er god å bla i, og både tekst, illustrasjoner og foto er fint avpasset til hverandre. Boken har ingen litteraturhenvisninger, noe som etter min mening er en liten svakhet. Henvisninger til enkelte sentrale temaer ville vært en fordel, hvis man ønsker å fordype seg.

Forlaget vil med denne boken vekke barn og unges interesse for fagbøker. På litteraturens rangstige har ikke fagbøker av denne typen vært altfor populære. Mykle illustrasjoner har tidligere gitt ut «Kristina av Tønsberg», som fikk tildelt kulturdepartementets pris for beste norske tegneserie. Med den siste utgivelsen «Livet i middelalderen» har man forsøkt å gjøre et interessant materiale tilgjengelig for mange. Boken har en design og form som jeg tror vil gjøre leseren interessert i vår middelalder. Dette er en bok som både unge og voksne kan glede seg over!

Boken er til salgs hos bokhandleren for kr 198,-.

Anne Haug

Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder

I løpet av de siste ti årene har en forskergruppe samlet og bearbeidet opplysninger om sporene etter menneskelige aktiviteter fra perioden 500 f Kr til 1500 e Kr. Åstedet undersøkelser har vært

rettet mot øya Fyn, rettere sagt de delene av øya der det finnes kulturspor som kan knyttes til bruken av sjøen. Resultatene foreligger nå i form av et kulturhistorisk atlas over et typisk dansk kystområde. Kystens geografi og morfologi er behandlet av Merete Binderup og Niels Nielsen, arkeologien av Jørgen Christoffersen og Henrik Thrane, de historiske kilder av Erland Porsmose, stedsnavnene av Bente Holmberg og marinarknologien av Ole Crumlin-Pedersen, som også har stått for prosjektkoordineringen.

Tverrfagligheten i forskergruppens sammensetning har gjort at boken fremstår

som en samlet kulturhistorisk behandling av et større landskap sett fra kysten. For dem som arbeider med eller interesserer seg for maritime aspekter ved fortiden vil dette utvilsomt være et spennende bokverk. Bakgrunnen for denne innsatsen har vært en erkjennelse av at det fantes et behov for å fokusere nettopp på kystsonen som et område hvor kontakten mellom den lokale befolkning og fremmede impulser og folk fant sted. Arbeidet følger opp en tradisjon som i de senere årene har vært sterk særlig innefor maritimarknologien, der studier av sammenhenger mellom kulturspor som finnes i kystlandskapet er satt i fokus.

Boken er inndelt i fem hovedkapitler. I det innledende kapittel beskrives Fyns maritime kulturlandskap, geologiske og historiske prosesser, samt hovedtrekkene i de arkeologiske og kulturhistoriske kilder som er blitt vektlagt i arbeidet. Her presenteres også begrepet «kystsonen» som defineres som en «4-6 km bred kontaktsone mellom land og hav, der de arkeologiske kildene rommer hovedparten av de direkte spor som samspeilet mellom sjøfart, sjøbruk og fast bosetning har avsatt». Selve denne måten å registrere på er, som det også sies innledningsvis i boka, påvirket av andre større kulturlandskapsundersøkelser. Spesielt kan nevnes paralleller til Christer Westerdahls undersøkelser av seilruten fra Stockholm til nord i Bottenviken i boka *Norrlandsleden 1* fra 1989. Et særtrekk ved slike undersøkelser av såkalte «maritime kulturlandskap» er at de ikke kun fokuserer på skipsvrak eller annet materiale funnet under vann, men at det i tillegg blir hentet inn et bredt spekter av materielle og immaterielle kilder som blir forsøkt sett i sammenheng, for å kunne lage kunnskap om den viktige kontaktsonen mellom hav og land. I *Atlas over Fyns kyst* er kildetilfanget satt sammen av en rekke både direkte og indirekte vitnesbyrd om bruken av sjøen. Noen eksempler på slike spor, som også nevnes i boken, er ferdselsveier, handelsplasser og kjøpsteder, importfunn, sjøforsvar og stedsnavn

I kapittel 2 behandles kildegrunnlaget som tar opp viktige prosesser i øyas geologiske og morfologiske historie, de arkeologiske og historiske kilder, samt et kapittel om stedsnavn som historisk kildemateriale. Mye av styrken i dette arbeidet ligger nettopp i forskergruppens samarbeid på tvers av faggrensene. Dette kommer til uttrykk i form av en god sakkunnskap innenfor emnene geologi / kystmorfologi, arkeologi / maritimarknologi, middelalderhistorie og stedsnavnforskning.

Fortsettelse side 43

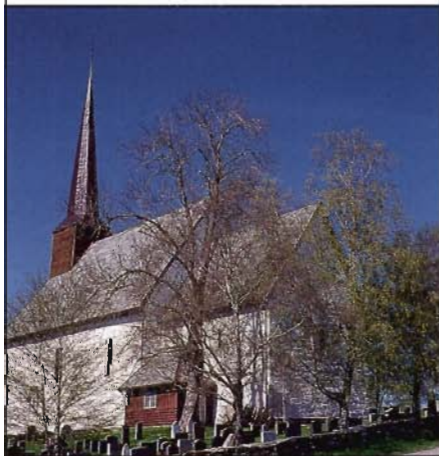
NATURVITENSKAPELIGE DATERING

av Audun Dybdahl

Tidfesting er et viktig element i all forskning med historiske dimensjoner. En rimelig sikker datering kan øke en gjenstands eller bygningens kildeverdi svært mye. Når man kan aldersbestemme en levning fra fortiden, kan man samtidig stille langt flere meningsfylte spørsmål til kilden enn om alderen er usikker eller ukjent.

Over: Hustad kirke. Under: Mære kirke. Foto: Ingrid Smestad

Av bygninger fra middelalderen er det i Trøndelag bevart relativt få. Trebygningene er nesten uten unntak forsvunnet for godt. En stavkirke fra Haltdalen og en laftet bygning fra Oppdal står fortsatt oppreist, men ikke på sine opprinnelige plasser. Dessuten er det bevart betydelige deler av et par bygninger, nemlig den berømte Jutulstua fra Uv i Rennebu og Fløan kapell fra Skatval.

I middelalderens Trøndelag ble det ikke oppført så mange bygninger i stein, særlig ikke for verdslige formål. Typisk nok var det erkebispesetolen som stod bak de monumentale byggverk som er bevart av profane bygg (Erkebispegården og Steinvikholmen). En del steinkirker ruver likevel fortsatt i det trønderske kulturlandskapet. Med utgangspunkt i det kildemateriale man i dag kjenner til, blir disse bygningene viktige informasjonsbærere for mange sider ved middelaldersamfunnet. Det kan dreie seg om så ulike forhold som demografi, bygningsteknologi, arkitektur, kunsthistorie, mentale forestillinger, kirkelig organisasjon mm.

Hvordan fastslå alder?

Hvilke muligheter har vi så til å datere en steinkirke? Skriftlige kilder kan i gunstige fall gi svært konkrete opplysninger. Gerhard Schøning beretter at han på 1770-tallet leste en inskripsjon over koret i Sakshaug kirke om at kirken ble bygd i 1184 og beskikket til en sognekirke av erkebisp Øystein. Så presise opplysninger om byggetidspunkt er det likevel sjelden at epigrafiske eller dokumentariske kilder gir (vi skal ikke her gå nærmere inn på de kildekritiske spørsmål akkurat denne kildereferansen reiser). Svært ofte må vi nøye oss med å fastslå at kirken er eldre enn tidspunktet da den først nevnes. Når det i et diplom fra 1278 sies at tårnet på Mære kirke har falt ned, må kirken være eldre enn som så. Man må også ha i mente at det ofte er slik at et kirkebygg har avløst et annet på samme sted; en referanse trenger ikke nødvendigvis å gjelde den kirkebygningen vi fortsatt kan beskue.

Vi skal ikke her gå nærmere inn på de dateringsmuligheter som arkitektur, stilhistorie og handverksmessige teknikker kan gi. Vanligvis vil tilnærminger fra disse fagfelter gi bedre holdepunkter for dateringer enn det skriftlige materiale som verken rekker særlig langt bakover eller er spesielt rikholdig fra den eldste tiden.

Alle nye metoder som kan bidra til en sikrere datering av bygninger, må hilses velkommen. Ikke minst gjelder det rene naturvitenskapelige metoder som kan stå på egne ben. Vi skal her se litt nærmere på to slike metoder, nemlig dendrokronologi og ¹⁴C-datering av kalkmørtel og den betydning disse metodene har eller kan få for datering av tre- og murverk i Trøndelag. Det var et foredrag av den finske forskeren Åsa Ringbom som overbeviste meg om at det ville være svært interessant å prøve ut en metode for mørteldatering på lokalt materiale. For det første hadde man i Trøndelag flere steinkirker med takverk fra middelalderen, dertil kom et sterkt fagmiljø for dendrokronologisk og radiologisk datering ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Senter for middelalderstudier fant derfor å ville ta opp en slik forskningsoppgave som et delprosjekt under paraplyprosjektet *Nidaros erkebispesete – sentrum og periferi*.

Vår undersøkelse

Til undersøkelsesobjekter ble valgt ut Mære kirke i Sparbu og Hustad kirke i Indreøy. Tilsynelatende hadde begge disse kirkene sine takverk over skipene i behold. De to kirkenes posisjon i middelalderen må ha vært noe forskjellig. Mære kirke var den dominerende og ubestridte fylkeskirke i Sparbyggjafylket, mens den lille steinkirken på Hustad må ha underordnet seg fylkeskirken på Sakshaug.

Målsettingen for undersøkelsen er tosidig. For det første har en dendrokronologisk datering av et middelaldersk kirketak en betydelig forskningsmessig verdi i seg selv. Deretter kan så de eksakte dendrokronologiske dateringer – under forutsetning av at taket er det originale – benyttes som kontrollmateriale ved testing av metoden for datering av mørtel. På denne måten får undersøkelsen både en konkret og en metodeutviklende målsetting. Før vi går videre, er det likevel nødvendig å konkretisere disse to dateringsmetodene noe nærmere.

Årringsdatering

Dendrokronologi er læren om datering på grunnlag av variasjonene i trærnes årringsbredde. I en god vekstsesong blir tilveksten stor, noe som avspeiler seg i bredden på årringen fra dette året. På tilsvarende måte blir årringene svært tette i dårlige år. Samme sort trær som vokser

ER AV STEINKIRKER I TRØNDELAG

på samme sted med ensartede vekstbetingelser vil derfor generelt sett ha det samme årringsmønster. I Norge er det ikke vanlig at trær blir flere hundre år gamle. Under gunstige forhold kan likevel treverk bestå i over tusen år. Det man da kan gjøre er å skjøte sammen den overlappende delen av innerveden på stående trær og ytterveden på eldre stokker som er bevart i bygninger eller gravd frem fra undergrunnen. De klimatiske variasjoner er ikke større enn at det for Norges del er nok med fire referansekurver for hele landet. Disse kurvene er utarbeidet av Terje Thun ved Botanisk institutt, NTNU. For Trøndelagsregionen er det nå etablert referansekurver for furu helt tilbake til 574 e Kr. Man kan da fastslå fellingstidspunktet for stokker eller trevirke med barkkant ved å bestemme hvor på den generelle referansekurven den aktuelle prøven skal plasseres.

Datering av takverk

To av de mest interessante dendrokronologiske dateringer som er utført på materiale fra Trøndelag så langt, knytter seg til takkonstruksjonene i Selbu og Værnes kirker. Materiale i takverket over skipet i Selbu kirke ble felt i 1191. Dateringer av takverket i Værnes kirke bekrefter en antagelse om at denne kirken ble bygd i flere omganger (virket i taket over kor, skip og sakristi ble hogd henholdsvis 1140, 1191 og 1401). Begge kirkene ligger i det historiske Uttrøndelag, mens Hustad og Mære ligger i Inntrøndelag.

Forholdene lå godt til rette for prøvetaking i takverkene over skipene i de to kirkene. Mange sperrer hadde en liten vankant i et hjørne. En viss spenning knyttet seg til dateringen av takverket i Mære kirke. Her hviler hele takkonstruksjonen på bjelker som går tvers over hele kirkerommet. Vanligvis er taket i middelalderens steinkirker festet til korte stikkbjelker som ender i groteske masker. Slike masker er det også i Mære kirke, men de er festet i murveggen uten forbindelse med takkonstruksjonen.

Årringsprøvene ga klare indikasjoner på at taket over skipet i Mære kirke er det opp-

rinnelige. Virket ble felt 1198/99. En inskripsjon på en marmorplate over relikvieregjemmet i alteret fastsetter kirkens vigslingsdato til 30. januar; et sannsynlig årstall kan etter dateringen av taket være 1200 jevnt. Taket over skipet på Hustad kirke var en mannsalder eldre enn taket på Mære kirke, idet hogståret her ble fastslått til 1162/63. Årringsmønsteret fra stokk til stokk viser så stor innbyrdes likhet at man etter alt å dømme har hogd alt tømmer til taket i en og samme skog. Vekstbetingelsene i de to skogene som har forsynt de to kirkene med storparten av trevirket må imidlertid ha vært vesentlig forskjellige. Til tross for at dimensjonene på mørtellet ved fellingstidspunktet var omtrent det samme, hadde furutrærne som ble formet til takverk i Hustad kirke brukt omtrent dobbelt så lang tid på å vokse seg til som trærne som ble benyttet i kirken på Mære.

Mørteldatering

Neste ledd i dette prosjektet har da som nevnt vesentlig et metodisk siktemål. De eksakte dateringer av takverkene i de to kirkene gir et godt utgangspunkt for å gå videre med ¹⁴C-datering av mørtelprøver fra murkronene i de samme kirkene. Hittil er det ikke gjort noe forsøk på å anvende ¹⁴C til datering av mørtel her til lands, men metoden åpner interessante perspektiver hvis den kan bli operativ i praksis. Ifølge Ola Storsletten finnes det omtrent 150

Et av de groteske hodene fra Mære kirke har havnet på Vitenskapsmuseet. Foto: Vitenskapsmuseet

steinkirker i hele landet, av disse kan maksimalt 1/3 dateres ved hjelp av dendrokronologi. Selv om ¹⁴C-metoden opererer med et til dels betydelig slingsmonn, vil den kunne gi verdifulle holdepunkter for datering av murkirker og annet murverk.

Til høyre: Spesielt for takverket i Mære kirke er bjelkene som går på tvers over hele rommet. Vi kan se at sperrerne er telgjet til med øks. Foto: A. Dybdahl

Terje Thun tar ut en boreprøve fra takverket i Mære kirke, mens Ola Storsletten tar seg av den nødvendige dokumentasjon. Foto A Dybdahl

^{14}C -metoden baserer seg i korthet på at levende organismer (som inneholder grunnstoffet karbon = C) så lenge de er i live tar opp og lagrer radioaktivt karbon, ^{14}C , fra atmosfæren. Når organismen dør, reduseres mengden av ^{14}C gjennom en omdanning. Dette skjer i et relativt jevnt tempo, beregninger viser at etter ca 5730 år vil halvparten av ^{14}C -mengden være omdannet (den såkalte halveringstiden). Ved å måle resterende ^{14}C kan man så regne seg frem til når organismen døde. Dessverre har ikke ^{14}C -innholdet i atmosfæren vært konstant over tid. Dette er et forhold for-

skerne har forsøkt å eliminere ved å analysere ^{14}C -innholdet i treprøver man kjenner den eksakte alderen på gjennom dendrokronologi. På grunnlag av dette er det så utarbeidet tabeller for å justere (kalibrere) ^{14}C -år til absolutt datering. De radiologiske dateringer her til lands utføres ved Laboratorium for radiologisk datering ved NTNU.

Metoden for å datere murverk ble kjent i 1965 og har siden blitt videreutviklet på forskjellig hold, ikke minst i Finland. Prinsippet bak metoden bygger på det faktum

at mørtelen under størkningsprosessen i likhet med levende organismer tar opp ^{14}C fra atmosfæren. I teorien kan derfor en mørtelprøve dateres på samme måte som et trestykke. I praksis blir bildet likevel noe mer komplisert. Hvis mørtelprøven inneholder ubrent kalk, kan ^{14}C -dateringen vise en for høy alder i forhold til den reelle. Andre feilkilder kan knyttes til eventuelle kirkebranner eller kjemisk oppløsning av kalken. Det er derfor nødvendig å foreta grundige analyser av prøvematerialet for å fastslå den mineralogiske sammensetning i prøven og spore eventuell ubrent kalkstein. I de senere år er det utviklet flere separeringsprosesser med dette formål for øye. Det er et tidkrevende arbeid å skille ørsmå mengder av mørtel og ubrent kalkstein under mikroskopet. Da er det en stor fordel at man nå kan foreta ^{14}C -dateringer ved hjelp av akselerator på et prøvemateriale som er tusen ganger mindre enn det som kreves ved den tradisjonelle metode.

Lokalt samarbeid

Det kan være aktuelt å analysere et tyvetalls prøver fra kirkene på Mære ved hjelp av AMS (Accelerator Mass Spectrometri). Forbehandling og preparering av prøver vil foregå i Trondheim, men da man ikke har akselerator her, må målingen av ^{14}C -innholdet utføres i Uppsala. De beskjedne krav til mengde gjør at prøvematerialet kan analyseres relativt grundig på forhånd. Dertil kommer at partikler av organisk materiale i mørtelen som treverk og kull, i visse tilfeller kan dateres parallelt. Det blir spennende å se hvordan mørteldateringen harmonerer med aldersbestemmelsen av treverket.

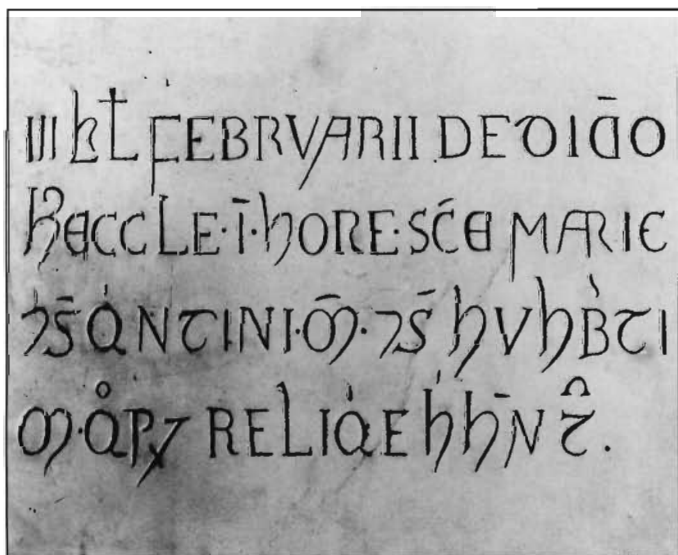
Først vil imidlertid de tre forskerne Steinar Gulliksen ved Laboratorium for radiologisk datering ved NTNU og Per Storemyr og Øystein Ekroll ved Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider ta opp visse metodologiske aspekter ved den nye dateringsteknikken. Heller ikke her kommer man utenom en viss periode med prøving og feiling før metoden kan komme til praktisk anvendelse.

NTNU har et nasjonalt ansvar for radiologisk datering. Innenfor dette feltet ligger det vel til rette for tverrfaglige fremstøt. Det er sterkt å håpe at man også i teknologihovedstaden Trondheim kan få en egen akselerator.

Litteratur:
Haugan, E 1988: Klimavariasjoner i Trøndelag belyst av årringsanalyser. Norske Skog nr. 2 1988.
Ringbom, A og Hemmer, Chr 1995: Ålands kyrkor. Volym 1. Mariehamn.
Storsletten, O 1993: Takverk i steinkirker fra middelalderen. FOK-programmets skriftserie nr. 5. Oslo.
Storsletten, O og Thun, T (red.) 1993: Dendrochronology and the Investigation of Buildings. Riksantikvarens rapport nr. 22.
Øren, I 1994: Værnes kirke - tidlig-romansk byggekunst i Trøndelag? Hovedfagsoppgave i kunsthistorie ved UiB.

Forfatter:

Audun Dybdahl er dr. philos. i historie og leder ved Senter for middelalderstudier, ved Norges teknisk- naturvitenskapelige universitetet.

I koret i Mære kirke står fortsatt det gamle steinalteret. I alterplaten er det et relikviegjemme med en marmorplate over. På denne platen står følgende innskrift:
III KALENDARIUM FEBRUARII DEDICATIO HUIUS ECCLESIAE IN HONORUM SANCTE MARIAE ET SANCTI QUINTINI MARTYRIS ET SANCTI HUBERTI MARTYRIS QVORUM RELIQVIAE HIC HABENTUR.

Innskriften forteller at kirken ble innviet den 30. januar til helgenene Maria, Quintinus og Hubertus, og at man har hatt relikvier av disse. Årstallet er dessverre ikke kommet med. De dendrokronologiske dateringer tyder på at årstallet har vært 1200 jevnt eller et år like etter.

BYGGEKUNSTEN I VÆRNES KIRKE

av Ingunn Øren

I 1985 ble Værnes kirkes 900-års jubileum feiret. Det ble altså antatt at kirken ble påbegynt/bygget rundt 1085. Denne tidlige datering er på linje både med førkrigsforskerne, restaurerings-arkitekten og lokalhistorikere. Senere forskere har imidlertid foreslått en datering mellom 1100-1150.

Vi kjenner dateringene, men kan man så si noe mer om middelalderens Værnes kirke – hvordan var den utformet og hvordan ble den bygget? Hvilke arkitektoniske impulser kan vi spore?

Med en utvendig lengde på 39,7 m er Værnes kirke den største av trønderkirkene. Den har en grunnplan som består av et enkelt skip og et rett avsluttet kor i øst. Mot skipet står et «lukket vesttårn» – uten portal i vest og kun tilgjengelig inne fra skipet. Mot korets nordside ligger sakristiet og foran skipets sørportal står et våpenhus i bindingsverk.

Koret har rundbuede vinduer mot sør, øst og nord. Både i sør- og nordmuren har skipet tre vinduer som er regelmessig plassert. Lysåpningene er rundbuede, mens den innvendige åpningen er svakt spissbuet. Kirken har tre portaler; en i skipets sørmur, en i nordmuren og en i korets sørportal. Portalene har stort sett innfatning av klebersteinskvadre både utvendig og innvendig. I sørportalens venstre side er det innfelt en stor kvaderstein med en løvefigur i høyt relieff, der kroppen sees fra siden mens løvehodet er vendt mot oss. Med forbeina holder løven en menneskefot den ser ut til å være i ferd med å sluke. Skipets nordportal har et tympanonfelt (gavlfelt). Også her er det en løvefigur, hugget i lavt relieff.

Inne i skipet finner vi alternisjer på hver side av korbuen. Nisjen mot nord har et rektangulært grunnplan og tønnehvelv. Den er delvis murt av store og grovt hugget kleberkvadre. En arkitektonisk merkverdighet er et fremspring i muren over nisjen. Murfremspringet går ca 60 cm ut fra østmuren og går nesten opp mot taket. Hva har dette egentlig tjent til?

Den søndre alternisjen har en halvsirkelformet grunnplan og er dekket av et halvt kuppelhvelv. Denne nisjen har to avtrap-

pinger og er i sin helhet fint murt av ganske små kleberkvadre. I skipets sørmur, til høyre for søndre alternisje, står en halvsøyle med dekorert kapitel og base/søylefot. Mellom alternisjen og litt vest for halvsøylen er det en fordypning i sørmuren. Hvilken funksjon kan halvsøylen og denne fordypningen i muren ha hatt? Og hvorfor ble alternisjene så forskjellig utformet?

Åpningen mellom koret og skipet – korbuen – er lav og bred (6,3 m). Den store tårnbuen mellom skip og tårn er rundbuet og har to avtrappinger. På innsiden av tårnbuen er det hugget skulpturrelieffer. Størrelsen på tårnbuen forteller oss at dette ikke var en opprinnelig vestportal. I tårnfoten finner vi et ribbehvelv, hvelvkappenes undersider er fremdeles dekket av forskallingsbord og stillasbjelker er murt inn under hvelvet. Både koret, skipet og sakristiet har takstoler av tre. Skipets takverk er åpnet, mens koret har en kløverbuet bordhimling. Takstolene står på stikkbjelker som vender inn mot kirkerommet, og på disse er det utskårne masker med variert utforming.

Byggeprosess

Mange svenske, danske og norske middelalderkirker i stein har vært oppført i to etapper – koret først og deretter skipet. Med utgangspunkt i årringsanalysen i Værnes, som forteller at materialene til takverket i koret er felt i 1140, hele 51 år før treverket i skipets takstol ble felt i 1191, er det naturlig å spørre om det forholdt seg slik her også. Koret kan ha blitt brukt som en selvstendig kirke en stund, kanskje i kombinasjon med et gjenstående skip fra en eldre trekirke, slik det ble gjort på Mære.

Værnes kirke.
Foto:
Thorbjørn Foss

Nordportalen i skipet med en løve i relieff i gavlfeltet. Foto: Ingunn Øren

For å finne ut mer om murtype, eventuelle gjenmuringer og brudd i murverket som kunne fortelle noe om byggeprosessen og mulige senere endringer, ble det foretatt en studie av selve murverket i kirken. Murverket er sterkt overkalket, men fotografier, overflatebearbeidelsen av bygningskvadre samt tradisjonell stilanalyse kunne fortelle mye.

Resultatet av dette puslespillet antyder at kirken ble bygget i tre etapper, der første trinn bestod av koret, deler av skipet med alternisjene og skipets nordportal. I andre trinn ble trolig store deler av skipet bygget, samt den nederste delen av tårnbuen inklusive tårnbuen. I tredje trinn ble så skipets og tårnets murer bygget ferdig.

Opprinnelig form

Når det gjelder opprinnelig utforming, synes det som om korets vinduer er forlengnet og forstørret, med unntak av korets vindu mot nord. Lysåpningene i skipets vinduer er trolig utvidet – fra først av var de antakelig spissbuede, gotiske.

Korets sørportal – også med løverelieff. Foto: Ingunn Øren

Halvsøylen ved søndre alternisje kan ha vært ment som en støtte for en baldakin over og ut fra alternisjen. Det er noe usikkert om baldakinen ble utført og senere tatt ned, eller om den bare ble halvveis fullført. Nisjenes utforming har trolig aldri vært identiske og et baldakinanlegg fantes eventuelt bare over søndre alternisje. Etter som alternisjene trolig var forskjellig utformet, kan de heller ikke ha fungert som basis for et lektorium (skriftlesningsgalleri) noe tidligere forskere har foreslått. Men murfremspringet over nordre alternisje er fremdeles en gåte. Det kan ha vært tenkt som et underlag for et lektorium. I så fall ville dette ha vært 7,3 m over gulvnivå og uten oppgang i murene, men dette er vel heller tvilsomt.

Datering

Når det gjelder datering – er det her tatt utgangspunkt i årringsanalysen (koret 1140, skipet 1191). Takstolene er trolig reist kort tid etter at treverket ble felt. Det er steinhuggermerker på ribbehvelv og på vindeltrappen i tårnet. Disse kan være identiske med merker i Nidarosdomens oktagon og skip som er datert til tiden 1183 til ca 1220. Kleberkvadrenes overflatebehandling kan også gi en dateringsindikasjon. Stilpreget er tidlig-romansk i korportalen, søndre alternisje og skipets nordportal, mens resten av kirken har et mer gotisk preg i detaljene. Dette viser at første og andre byggetrinn kan ha foregått i tidsperioden 1130-1140/50, mens tredje byggetrinn var i perioden ca 1200 (+/- 20 år). Dermed får vi en antatt byggeperiode på 50-90 år, noe som ikke er urimelig sett i forhold til de enorme ressurser denne byggeoppgaven krevde.

I Trøndelag kan man spore både engelsk og lombardisk stilinnflytelse på kirkebygg fra tidlig middelalder. Den lombardiske innflytelsen – som har utspring i Nord-Italia på slutten av 1000-tallet – viser seg i skulpturer og relieff deriblant annet løver er motivet. Vi ser den både i Lund, på Jylland og Gotland mellom 1130 og 1150. Løveskulpturene i Værnes har stor likhet med tilsvarende skulpturer i Viborg domkirke og i Østre Starup kirke.

Bildet av Værnes kirke som den eldste bevarte kirke i Trøndelag bør nyanseres. Deler av Værnes kirke (første byggetrinn) kan gå under begrepet tidlig-romansk. Disse delene er trolig eldre enn de andre fylkeskirkene/steinkirkene i Trøndelag, og også eldre enn Nidarosdomens tversskip. Men visse deler (tredje byggetrinn) har også klar tilknytning til deler av Nidarosdomen, og kan karakteriseres som «tidlig gotikk». En sammenstilling av flere stiltrekk i ett og samme bygg er ikke uvanlig, og kan forklares av den lange byggeperioden, og av kontakten man hadde med bygghytten i Trondheim der de var å jour med ledende byggestiler i Europa.

Epilog

I løpet av sommeren er det blitt fjernet utvendig kalk på Værnes kirke. Middelaldermurene trer dermed delvis frem, og det ser ut til at de kan «bekrefte» teorien om at det har vært flere byggetrinn. Både i nord- og sørmuren finner vi nemlig tydelige skiller i murverket som vitner om at det her har vært et kortere eller lengre opphold i muringen. På nordmuren går det et skille på skrå fra østligste vindu ned gjennom skipets sokkel foran nordportalen, og enda et skille vest for nordportalen og et meget tydelig, nesten vertikalt skille rett ned og gjennom sokkelen fra det vestligste vinduet i skipet. Det siste skillet kan rett og slett ha blitt til på grunn av setninger i grunnen under vesttårnet, som også av den grunn heller sterkt mot vest. Tårnet har så «revet» med seg vestligste del av skipets mur. I sørmuren i skipet ser det ut til at der er et svakt skrånende skille i murverket øst for østvinduet og et mulig skille vest for det vestligste vinduet.

Dette viser at kirken høyst trolig er oppført i to (flere) byggetrinn hvor koret og de østligste deler av skipet ble oppført først – i likhet med flere andre middelalderkirker. Det ser ut til nordportalen deretter ble oppført, og til slutt resten av kirken. Med unntak av nordportalens oppføring stemmer dette i hovedsak med ovennevnte antagelser, men det er imidlertid vanskelig å si noe mer detaljert om dette før man foretar en grundigere undersøkelse.

Litteratur:

Anker, Petter 1981: Høymiddelalderens skulptur i tre og stein. Norges kunsthistorie bd II. Oslo.
Berg, Kaare 1985: Kirkebygget. Værnes kirke 900 år. Stjørdal.
Felt, Harry 1909: Norges kirker i middelalderen. Kristiania.
Fischer, Gerhard 1965: Domkirken i Trondheim. Bd I-II. Oslo.
Lidén, Hans- Emil 1976: Middelalderen bygger i stein. Oslo, 2. opplag.
Mackeprang, Mouritz 1948: Jydske granitportaler. København.
Meyer, Johan 1925: Kirker og klostre i middelalderen. Norsk kunsthistorie, bd. I. Oslo.
Storsletten, Ola 1993: Takverk i steinkirker fra middelalderen. FOK-programmets skriftserie, nr. 5. Oslo.
Trebbi, Marco 1978: Innflytelse fra den romanske steinskulptur i Trondheim på steinkirkene i erkestiftet. Magistergradsavhandling, Bergen.

Forfatter:

Ingunn Øren er cand. philol. i historie.

NYE FUNN

900 ÅR GAMMEL VEI I GRONG

av Ingrid Smedstad

Sist vinter grov mannskap fra Grong kommune en grøft for ny vannledning mellom Harran og Grong. På Spennmyra mellom Gartland og Medjo på vestsiden av Namsen støtte man på en mengde stokker. Det er ikke uvanlig å gjøre slike funn i myrene, og mannskapet reflekterte ikke særlig over stokkene som kom opp.

Først i ettertid begynte de å tenke på at det var noe rart med stokkene. De var bearbeidet med øks og lå opp til én meter dypt i myra. Dette var menneskeverk og ikke tilfeldige trestokker. Funnet ble meldt fra til kulturminnemyndighetene, og i august i år fikk vi anledning til å undersøke stedet.

Hensikten med undersøkelsen var å forsøke å fastslå om stokkene var del av en konstruksjon og eventuelt å datere den. Vi var derfor svært spente da vi sto klare med gravemaskinen. Stedet hvor stokkene ble gravd opp, var lett å finne igjen på den store myra. Det lå flere stokker i massene fra grøfta – både hele stokker, halvklovninger og brede planker, og flere hadde hakk og utsparinger. Grøfta var fylt igjen, slik at det ikke var mulig å se om det fantes flere stokker nede i myra. Men gravemannskapene mente at det lå flere stokker igjen i grøftkantene. Et område på ca 15 m ble avdekket, og det viste seg at det lå et lag med stokker bare 20 cm under myroverflaten vest for og parallelt med grøfta. Så snart stokkene kom til syne, stoppet vi gravemaskinen og fortsatte med finere redskap.

Det viste seg at det lå flere lag med stokker dypere ned, og det var liten tvil om at stokkene tilhørte ei kavelbru. Bare et titals kavelbruer er tidligere undersøkt og datert i Midt-Norge, så dette var et sjeldent funn. Under de langsgående stokkene på toppen lå det flere lag tverrlagte stokker. Under disse lå det stokker på langs. Det var ingen spor etter at stokkene var festet til hverandre, men loddrette peler på yttersiden av brolegningen ser ut til å ha holdt stokkene på plass.

Kavelbrua går parallelt med og et par meter vest for den gamle hovedveien mellom Grong og Gartland. Denne veien var i bruk helt fram til slutten av 1800-tallet, da den nye veien langs Namsen ble bygd. Kavelbrua følger altså en viktig veitrasé, og det er sannsynlig at den har vært brukt langt tilbake i tid. Dermed står vi ved spørsmålet: Hvor gammelt er dette anlegget? Når la grongningene den første stokken i denne brua som sannsynligvis var en stor forbedring i forhold til en eldre vei? Foreløpig har vi fått datert én stakk fra det eldste stokkelaget, og resultatet viste at brua ble påbegynt en gang på 1000-tallet. Det er

derved den eldste brolegningen av dette slaget vi har datert i Nord-Trøndelag.

Undersøkelser av kavelbruer i landsdelen tyder på at slike anlegg først ble bygd i middelalderen (*Spor* nr 2/1988). På grunn av anleggenes omfang og beliggenhet, ser det ut til at de har vært del av middelalderens hovedveinett og at bygging og vedlikehold er resultat av et organisert veinhold i regi av kongemakten og/eller kirken. Anlegget i Grong passer altså godt inn i dette mønsteret, samtidig som det viser at slike anlegg ble bygd enda tidligere enn vi til nå har hatt dokumentasjon på.

*Kavelbru på Spennmyra i Grong. En nyere vei går til venstre for og inntil kavelbrua.
Foto: I. Smedstad*

100 ÅR SIDEN

Kristus-figuren fra Kjøpmannsgaten

av Anne Haug

I 1896 kom det inn en Kristus-figur i hvalrosstann til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. I Aarsberetningen fra 1896 er figuren beskrevet på følgende måte: «Et Christusbillede af ben (eller dyrehorn)? Armene der har været befæstede i en udskjæring i ryggen, mangler. Billedet er 35 cm. høit, men forholdsvis smalt, rimeligvis paa grund af materialets utilstrækkelige bredde, hvorfor figuren er daarlig proportioneret. Antagelig fra det 13de aarh. Gave fra muremester Atle.»

Funnet av Kristus-figuren ble gjort ved graving under en gård nær Den gamle bybro i Trondheim, øverst i Kjøpmannsgaten. Det finnes spor som tyder på at Dominikanerklosteret har ligget like i nærheten, og det er derfor sannsynlig å tro at Kristus-figuren kan ha tilhørt klosteret. Kristus-bildet er skåret ut i hvalrosstann og kan dateres til ca 1250. På denne tiden fantes det kunstnere som hadde spesialisert seg på utskjæringer av hvalrosstann, og figuren er trolig laget av en lokal kunsthåndverker. Hvalrosstann ble regnet som et verdifullt materiale og hadde tilnavnet «nordens elfenben».

Kristus på korset

Figuren er lang og smal og noe uproporsjonert. Materialet har gitt klare begrensninger angående figurens utforming, og man kan femdeles se krummingen på hvalrosstannen. Den har sannsynligvis vært festet til et kors av tre, idet figuren mangler rygg. Det er dessuten to spalter på baksiden av som tyder på at den har vært montert fast. Figuren framstiller Kristus på korset, med tornekrone, langt hår, hodet vendt mot høyre og med lukkede øyne. Overkroppen er lang og smal med markerte ribben, armene mangler, men det har sannsynligvis sammenheng med materialets begrensning. Over hoftene bærer han et klede som er drapert og festet på den ene siden. Føttene er lagt over hverandre som om de var naglet fast. Denne figuren gir uttrykk for en framstillingsform som ble vanlig rundt 900/1000-tallet, hvor Kristi lidelsestematikk kommer i fokus. Man regner med at korsfestelsesframstillinger har sin opprinnelse i øst, sannsynligvis i tilknytning til den religiøsitet som utvikles i Jerusalem etter at Jesu

kors angivelig blir gjenfunnet og en egen markering av Jesu korsfestelse blir innført.

Tider, sed og skikk

Med utgangspunkt i Kristus-figuren fra Kjøpmannsgaten, skal vi se litt nærmere på Kristus-bildenes mangfold og uttrykksform. Det er ikke slik at det finnes bare ett Kristus-bilde. Oldkirkens Kristus-bilde er for eksempel helt ulikt reformasjonstidens. Et sentralt spørsmål blir derfor: Hvorfor framstilles Kristus så forskjellig? Ved å stille slike spørsmål kan vi kanskje nærme oss en forståelse av hvorfor den døende Kristus-typen fra 1000-tallet kom til å dominere vestlig tradisjon opp gjennom århundrene. Kristus-bildene endrer seg etter som tider, sed og skikk endres, og på den måten blir Kristus-bildene uttrykk for skiftende tiders oppfatning av hvem Kristus er. Enhver billedlig framstilling av Kristus er et produkt av sin tid.

De aller første Kristus-framstillinger som man kjenner er fra ca år 300. Her blir Kristus framstilt som en lærd, gjerne med en bokrull og hånden løftet i en talegestus. Billedframstillingen gjengir en forkynner-/undervisningssituasjon som evangeliene ofte forteller om.

Det Kristus-bilde som utvikles innenfor den østlige tradisjon, er å forstå som livets orienteringspunkt. Her ser vi Kristus ofte lysende, kledd i gull og intenst hvitt for virkelig å vise at her skinner et lys som overgår det naturlige lys, det guddommelige lys. Han stirrer ut i rommet, ikke med vanlig menneskelig blick, men med store vidåpne øyne som ser alt, vet alt og kjenner alt. Har man fått fatt i denne virkeligheten, vil man klare seg under alle livets vanskeligheter, fordi man har lyset fra Kristus-bildet i seg.

På 800-tallet skjer det som ofte er blitt kalt et paradigmeskifte i Kristus-framstillingen. Det finnes ytterst få billedframstillinger av Kristus på korset før denne tiden. Det mest kjente er et bokmaleri fra Rabula klosteret, Zagba i Mesopotamia fra 568. Her framstilles Kristus med åpne øyne, selv om han ved lansestikket er død. På

Til venstre:

Kristusfiguren som ble funnet i Kjøpmannsgaten for 100 år siden. Sannsynligvis har den tilhørt Dominikanerklosteret i byen. Foto: Per E. Fredriksen

800-tallet skjer en endring som kan spores i selve Kristus-skikkelsen. Nå begynner man å framstille Kristus med lukkede øyne og tornekrone. For første gang finner vi framstillinger av Jesu lidelse og fysiske død, uten noen tegn på dødsvaler. Denne beskrivelsen stemmer godt overens med Kristus-figuren fra Kjøpmannsgaten. Ansiktet ser fredelig ut.

Korsfestelse og forsoning

Den døde Kristus kom til å prege vesteuropeisk billedtradisjon helt fram til vår egen tid. Kristendommens lære er primært orientert ut fra forsoningen, og det er ut fra dette vi kan prøve å forstå hvorfor man begynte å framstille korsfestelsesscener. Kristologien blir ofte sett i lys av menneskenes ulydighet mot Guds vilje. For å rette opp igjen den urett som menneskene har gjort, må enten Gud straffe menneskene eller sørge for en godtgjøring. Det er bare Gud som kan utføre en slik handling, og siden det er menneskene som er syndige, må gjenopprettelsen skje gjennom gudemennesket. Den som vil gjøre godt for syndene, må kunne gå i døden når han måtte ønske det. En slik livshengivelse vil kunne overgå alle menneskers synder, og bare Jesus kan gjøre dette. Han er både Gud og menneske. Gjennom Jesu død forsones Gud.

Det er kanskje ikke slik at alle krusifiks opp gjennom middelalderen skal tolkes i lys av denne teorien som kalles «Anselms forsoningsteori», men det er ikke vanskelig å finne eksempler fra middelalderen på nettopp denne tematikken. Kristus-figuren fra

Kjøpmannsgaten er et eksempel på dette. Innledningsvis nevnte vi at krusifikset kan ha tilhørt Dominikanerklosteret. I klostrene hadde munk og nonne levd et liv viet til Gud basert på tre grunnpillarer: fattigdom, kyskhed og lydighet. Ønsket om å være lik Kristus i fornedrelsen kan derfor oppfattes som et livsideal. Jesu lidelse og død ble på mange måter et kristent livsideal for middelaldermenneskene. At lidelsen nå kommer mer fram, var ikke bare en reaksjon mot tidligere oppfatninger, men hørte også sammen med de vanskeligheter og indre stridigheter man stod overfor i det daglige liv. Kirken styrket sin stilling, korstogene startet, angsten for verdens undergang var stor og ikke minst redselen for svartedauden. Mange foretok også pilegrimsvandring til Det hellige land for å forsones med Gud.

De ulike Kristus-framstillingene vi har sett på, gir ulike tolkninger av Kristi betydning for menneskene. Kristus mest mulig lik Gud fomidler liv og orden, og gir menneskene en viss struktur i livet. Kristus i den dypeste fornedrelse bærer alle våre synder som en hengivenhetsgave til Gud. Dette viser et spenn i holdningene til Kristus og sier noe om hvordan de ulike Kristus-framstillinger kan forstås. Sist men ikke minst så forteller dette også noe om den enorme vidde som ligger i selve menneskenaturen, og dette er kanskje det viktigste ...

Forfatter:

Anne Haug er cand philol og arbeider som forskningsassistent ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

Kristusfiguren montert på et kors av tre. Kanskje er det slik den opprinnelig har vært fremstilt. Dette bildet er tatt den gang byutstillingen holdt til i Horg-rommet i Gunnerushuset på Vitenskapsmuseet. Under korset sees et bokbind funnet på Austrått. Bokbindet er laget i Limoge i Frankrike. Foto: Vitenskapsmuseet

Fortsettelse fra side 35

NYTT PÅ BOKMARKEDET

Kapittel 3 er en ren atlasdel, der den fynske kyst presenteres i ni kartutsnitt spesielt tegnet til boken. Hvert kart har en mengde markeringer innenfor en 5-6 km bredt område av landskapets karakter fra kysten og innover i landet der alle kjente funn og lokaliteter samt stedsnavn med maritim tilknytning er markert. Til denne atlasdelen finnes også en katalog bakerst i boka der en finner en nærmere beskrivelse av samtlige punkter som er avmerket på kartene.

I kapittel 4 blir de innsamlede kildene innledt og diskutert i lys av syv hovedtema: de fysiske rammer for maritime aktiviteter på Fyn, kystsonens bebyggelsesmønstre i perioden 500 til 1500 e Kr, fiskeri og sjøfangst, stormann, prest og konge, kystforsvaret, handelsplasser og kjøpsteder, veier, ferger og seilruter. Et eksempel hentet fra kapittel om handelsplasser og kjøpsteder illustrerer hvordan man her forsøker å se innholdet i begrepet «havn» i et vidt perspektiv; «landing av fartøyer og utskipning av mennesker, dyr og varer var en av forutsetningene for at de eksotiske gjenstandene, som kan finnes i graver som depot eller løsfunn på Fyn, kunne komme fra fjerntliggende produksjonssteder».

Det er tydelig at arbeidets hovedanliggende har vært å studere kulturytringer (arkeologi, historie, språk) i et maritimt perspektiv. Det problematiske her blir åpenbart å trekke grensene; hva er det som er maritimt? Hvorfor skal disse sporene skilles ut og studeres separat i forhold til andre spor, og bør de i det hele tatt skilles? Et viktig argument for å gjøre nettopp det er at et slikt prosjekt representerer en motvekt til mye av den øvrige arkeologi og historieforskningens fokus på studier av agrarsamfunnet i den aktuelle perioden 500 til 1500 e Kr. En fare ved en slik dreining av forskningsperspektivet er likevel at en kan ende opp med en motsatt, ensidig fokusering på det maritime. Jeg mener likevel at arbeidsgruppen i sum har makket å unngå dette og at resultatet viser vei til en mer nyansert måte å studere større landområder på. Boken bidrar dermed både til økt kunnskap om Fyns bosetningshistorie, samtidig som den forteller historien om øyboeres samspill med og kontaktnett over sjøen til andre øyer og land og folk.

Atlas over Fyns kyst er laget i A-4 format, den er rikt illustrert og er på 308 sider. Boken har omfattende litteraturhenvisninger, ordforklaringer, stedsregister og resymé på engelsk. Arbeidet er støttet av Carlsbegfondet og Danmarks grunnforskningsfond og boken er utgitt av Odense universitetsforlag. Pris ca 320,-.

Pål Aa Nymoen

FLYGGENDE SJAMANER MED LYSENDE ØYNE

– inntrykk fra en bergkunstkongress i USA

av Kalle Sognnes

Studiet av bergkunst – helleristninger og -malinger – har fått et voldsomt oppsving over hele verden det siste tiåret, og forskerne prøver å gå stadig nye veier. Mens bergkunsthistorien i Norden fortsatt i hovedsak drives av arkeologer, mener ledende forskere i andre land at tiden nå er inne til å bryte båndene til arkeologien. En ny fagdisiplin er i ferd med å bli skapt, der fag som arkeologi, kunsthistorie, etnologi, etnografi, psykologi med flere smelter sammen.

Kontaktene på tvers av tradisjonelle fagområder er styrket gjennom en rekke store internasjonale kongresser. Den foreløpig siste av disse kongressene ble arrangert i Flagstaff, Arizona, USA. I følge arrangørene var dette den aller største så langt, med mer enn 500 registrerte deltagere.

En del internasjonale kapasiteter var til stede, men kongressen var dominert av nordamerikanske forskere. Disse snakket særlig om ristninger og malinger fra Southwest USA, dvs. statene New Mexico, Colorado, Utah og Arizona, foruten California og Texas. I stor grad dreide disse foredragene seg om presentasjon av lokaliteter og enkeltristninger.

Det som særlig syntes å være i vinden blant denne gruppen av forskere, var nittidstudier av hvordan lys og skygge faller på bergflatene til ulike tider av dagen og på ulike tider av året. Formålet er å finne ut hvorfor enkelte bergflater ble dekorert med ristninger og maling, mens andre flater – som var tilsynelatende var like egnet – ikke ble brukt. På mange måter kan disse studiene ses på som en sidegren av arkeoastronomien, der man prøver å finne fram til i hvordan fornminner er orientert i forhold til himmelretningene; om de kan ha vært brukt som en slags kalender.

Disse bergkunststudiene har i stor grad vært gjort i forbindelse med sommer- og vintersolverv, såvel som ved høst- og vårvendgn, men her legges hovedvekten på å dokumentere hvordan lys og skygge beveger seg over berget. En del frappe-ende eksempler ble presentert, som når en stor sjamanfigur en bestemt tid på dagen får lysende øyne.

Lysets betydning for plasseringen av helleristningene kan vi kanskje også se nærmere på hos oss. Tilsvarende detaljerte målinger som er gjort i USA kan vi normalt vanskelig få til når vi tar i betraktning hvor få soldager vi har og hvor sjelden disse inntreffer ved solverv og jevndøgn.

Den som besøker en del av våre helleristningsfelt til ulike tider på dagen og ved ulike lysforhold, oppdager fort at det er store variasjoner. Noen ganger er ristningene svært tydelige, andre ganger kan de knapt ses. Er det overskyet eller solen skinner rett på berget, kan det virke dødt og tom. Men når solen om ettermiddagen og kvelden synker ned mot horisonten og lyset faller parallelt med overflaten, begynner ting å skje. I et spill mellom lys og skygge, begynner berget å leve. Det tidligere på dagen knapt noe var synlig, kan spille berget av liv. Et utmerket eksempel på dette fikk en gruppe studenter som sist sommer lette etter ristninger på gården Re i Stjørdal. Ristninger fant de, men disse var bare synlige en kort stund om formiddagen og ettermiddagen.

I denne forbindelsen må også nevnes en amerikansk forsker som ved hjelp av avanserte måleinstrumenter har begynt å lete etter ekko og andre lydfenomener i tilknytning til bergkunsten. Blant annet har han påvist at spesielle akustiske forhold er til stede i en del huler i Frankrike som mot slutten av istiden ble dekorert med maling og ristninger.

Internasjonalt sett, er nok likevel det forholdet at bergkunsten mange steder ser ut til å henge sammen med sjamanisme, av større betydning. Mens sjamanene (medisinnmennene og -kvinnene) i det sørlige Afrika brukte transe for å «reise» til andre

verdener, brukte man i Nord-Amerika nar-kotiske stoffer. Mange maling og ristninger ser i disse områdene ut til å ha sammenheng med sjamanenes opplevelser i deres andre virkelighet.

Langt på vei er dette blitt en moteretning innenfor bergkunststudier. Kanskje er det mer enn en tilfeldighet at dette skjer i en tid da informasjonsteknologien også har begynt å utforske andre virkeligheter – eller som det der heter – «virtual reality».

To av verdens ledende bergkunsthistorikere (Jean Clottes fra Frankrike og David Lewis-Williams fra Sør-Afrika) har nylig utgitt en bok sammen, der de sammenlikner istidens hulemaling og huler i Frankrike og Spania med San-folkets sjamanistiske bergkunst fra det sørlige Afrika. De påviser her en rekke parallelle fenomener i disse to bergkunsttradisjonene, og sannsynliggjør at mye av istidens hulekunst også kan være laget av sjamaner. Denne boken, som nettopp er utgitt, foreligger foreløpig bare på fransk, men blir ventelig oversatt til engelsk i løpet av kort tid.

Bergkunsten i det sørvestre Texas og tilstøtende deler av Mexico domineres av bilder av flygende sjamaner som synes å være på reise mellom sine to verdener – den de opplever sammen med sine stammefreder og den de opplever under transe. I en heller ved Pecos River, en sideelv til Rio Grande finnes denne hvite sjamanen.

GRAVFELTET PÅ DRAGSEIDET – FREM I LYSET IGJEN

av Aud Beverfjord

Lenge nok har det imponerende gravfeltet på Dragseidet i Åfjord ligget gjemt under busker og kratt, knapt synlig for fagfolk. Det er på tide å vise omverdenen hvilken kulturskatt som ligger i dvale her. Gravanlegg med høyreiste bautasteiner skal igjen markere det gamle båtdraget ved Eid. Gravfeltet på Dragseidet har opprinnelig bestått av minst 60 fornminner. Av disse er fremdeles 40 bevart, med rundhauger, langhauger og steinsetninger. Her finner vi ikke mindre enn 18 bautasteiner – den største samling bautasteiner som finnes i et gravfelt i Norge.

Slik fremstår den østlige delen av gravfeltet etter at det ble ryddet i høst.

Foto: A. Beverfjord

at publikum kan tilegne seg mest mulig kunnskap om området.

Flere av fornminnene på dette spennende gravfeltet er blitt fjernet på grunn av dyrking, grustaking eller andre formål. Når området nå skal inngå i en arealplan er det

viktig på få sikret det som fremdeles er igjen av dette flotte fornminneområdet. Det er viktig å få sikret gravanleggene mot inngrep i nærheten og at senere inngrep i landskapet rundt fornminnene og Dragseidvågen ikke endrer landskapsstrukturen.

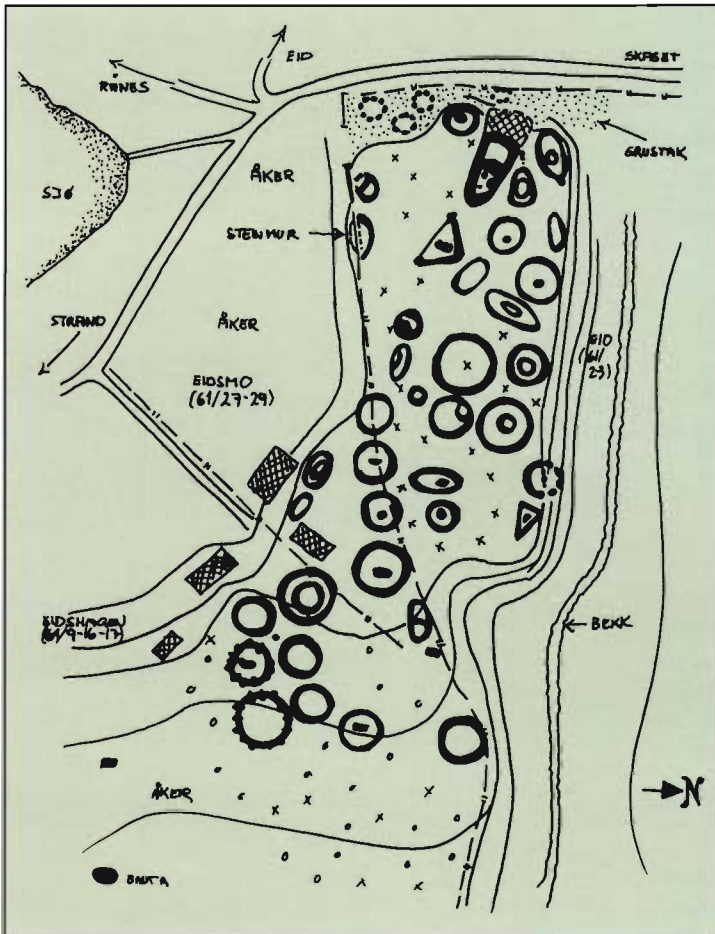
Fornminnene her har vært kjent blant vitenskapsmenn allerede fra 1700-tallet, men Gerhard Schøning omtaler bare selve drageidet: «På den søndre Siide af bemeldte Skraaafiord. [...] henimod 1 Fjærding længer ind, eller 1 fi Mil fra Valler-sund, ligger, paa samme Siide af Fiorden, den Gaard Eide, saa kaldet, fordi ved den er et smalt Eyde eller Hals, mellom bemeldte 2de Fiorde, kaldet Drags-eyde, af Aarsag, at man her har draget sine Skibe eller Baade over, fra den eene Fiord til den anden.»

I 1864 foretok arkeologen Ingvald Undset utgravninger i flere av haugene her. Han fant blant annet skjoldbuler, klinknagler, bryner og rester av et tveegget sverd – foruten trekull og brente bein.

Frem til i høst var det bare de store bautasteinene som var synlige mellom store trestammer av bjørk, gran og furu. Men nå har Åfjord kommune i samarbeid med Sør-Trøndelag fylkeskommune, satt i gang rydding av området på nytt. Det har også tidligere – i ikke så altfor fjern fortid – vært ryddet på feltet, men mangel på skjøtelsesplaner har ført til at vegetasjonen har gjen- vunnet området, og arbeidet syntes derfor så å si forgjeves.

Men denne gang vil det foreligge en skjøtelsesplan som skal sikre at kulturminnet blir synlig også for de kommende generasjoner. Og kommunen har interessante planer for bruk av området – også i et pedagogisk opplegg for skolen. Området vil nok bli en flott turistattraksjon. Neste vår vil den resterende del av feltet bli ryddet, og det skal settes opp informasjonstavle slik

Planskisse over det store gravfeltet på Dragseidet i Åfjord. Her har det opprinnelig vært rundt 60 fornminner. Etter A. Stalsberg 1972/73

DOLMSUNDET I HITRA – ET KU

av Kristian Pettersen

I disse dager er det oppstartet et omfattende arbeid med en kommunedelplan for Dolmsundet i Hitra. Meningen er at i løpet av et par år skal området rundt dette spesielle sundet ytterst på Hitra ha fått retningslinjer for hvordan en ønsker å bruke arealet inn i framtida.

Det gjelder da både til næringsutnyttelse og til vern av kulturminner og landskap. Til grunn for dette arbeidet legges at Dolmsundet er et særegent område når det gjelder minner etter kulturelle aktiviteter.

Et sund som aktivitetssentrum

Dolmsundet strekker seg som en lang tarm mellom «Fast»-Hitra og Dolmøya. Gjennom dette sundet har det foregått sjøverts trafikk i uminnelige tider. Farkostene har endret seg fra eldre steinalders enkle skinnbåter via jernalderens elegante klinkbygde skip til 1700-tallets jekter, og til slutt dagens moderne skip som anløper Kvernhusvik verft. Selve sundet er sentrum og «nerven» i dette området.

Hitra kommune har sammen med Kulturminnevernet satt seg som mål å regulere dette verdifulle kulturmiljøet slik at fortid, nåtid og framtid her kan forenes ut fra retningslinjer for hvordan området skal se ut framover i tida. Uten planlegging ville det kunne bli fritt fram for enhver tenkelig form for bruk av og inngrep i dette miljøet. Et poeng er å få fram flere av de gjemte og glemte kulturminnekvatitetene som finnes her ute, og som er spor etter de premisser som leder fram til Dolmsundets status i dag.

Planen er tiltenkt å omfatte en stor del av området på begge sider av Dolmsundet, men grensene er ennå ikke fastlagt i detalj. Meningen er å få med en stor del av helheten i landskap og kulturmiljø.

De mange kultursporene rundt Dolmsundet blir ubegripelige uten at en tenker på nettopp båten som kommunikasjonsmid-

del. Sporene etter folk vitner både om fastere bosetning og om kortere opphold og rene besøk. Det blir således et svært mangslungent bilde som kan trekkes opp for tidligere aktiviteter i dette området.

De eldste kulturminnene rundt Dolmsundet

De kulturminnetypene som fins rundt Dolmsundet er mange og varierte: De eldste minnene er boplasser fra steinbrukende tid, i mange forskjellige varianter. Vi regner med at flere av boplassene her kan være fra eldre steinalder. Den eldste er over 9000 år gammel. På denne tida var Dolmøya betydelig mindre enn nå fordi sjøen sto høyere.

Videre fins en rekke boplasser fra yngre del av steinalderen. Det er registrert boplasser under utoverhengende berg og boplasser som inneholder et materiale av dyrebein som kan fortelle oss hva menneskene spiste i steinalderen.

Disse boplassene er ofte gruppert inn mot Dolmsundet. De vitner om et fangstsamfunn som tok sin føde fra havet og kanskje ofte nettopp fra selve sundet. Vi regner med at de farkostene en har hatt i steinalderen har vært små og lette, kanskje kan vi tenke oss kajakk- eller kano-lignende båter. Disse var utmerkede farkoster i godt vær. Men i ruskevær trengte en nokså smul sjø for å kunne lande og sette ut fra land med slike båter. Slike rolige forhold har en hatt i Dolmsundet, der det i selve sundet kunne være smul sjø mens bølger gikk høyere utafor. En annen viktig rolle sundet kan ha spilt, er som spiskammer vinterstid når været i perioder kunne være så dårlig at en ikke kom seg ut på storhavet. Men i sundet fantes det trolig fisk hele året, slik at dette kunne utgjøre selve livsforsikringen i perioder da en hadde liten tilgang på mat.

Boplassene er ofte lagt på helt bestemte steder i terrenget, med spesielle krav til ly

Til venstre:

Det antakelig best kjente eldre bildet fra Dolmsundet: Et fotografi av handelsstedet Hopsjø rundt århundreskiftet. Bak Hopsjøen ser en kirka og prestegården på Dolm. Alt beliggende i et svært snautt landskap, hvor den lange tarmen Dolmsundet slynger seg innimellom.

TURHISTORISK PERLEBÅND

av omkringliggende bergknauser og til jordsmonn på stedet. Ved å tenke seg havet hevet opp i visse nivåer, kan en gå langs den fortidige strandlinja og finne boplasspor like ovenfor denne linja.

Andre, svært tydelige spor fra fortida er alle gravrøysene fra jernalderen og trolig også bronsealderen, som grupperer seg på begge sider av Dolmsundet. Her fins det små gravrøysar på bergtopper tett i tett langs sundet. Gravrøysene er gravminner som vanligvis er anlagt for en enkelt person. I tillegg til denne primære funksjon, antar en at disse røysene, slik de ligger langs sundet, har vært markører av leia gjennom Dolmsundet. Gravrøysene skulle sees fra allmannveien og kanskje skulle den døde fra sitt utkikkspunkt i røysa kunne holde et øye med hva som foregikk i sundet?

Området rundt Dolmsundet er såvidt begrenset i areal at det trolig bare har vært et fåtall gårder her i forhistorisk tid. I jernalderen var det kanskje 1-2 gårder på Dolmøya og 3-4 på andre siden av sundet? Nøyaktig hvor disse eventuelt har ligget, kjenner vi ikke særlig mye til.

I området ligger hele to kirkesteder fra middelalderen. Dolm kirke ble trolig bygd en gang i seinmiddelalderen. Dolm var ett av de 24 kannikgjeld i erkestiftet. Kirka og

Dolm kirke med kirkegård. Foto: K. Pettersen

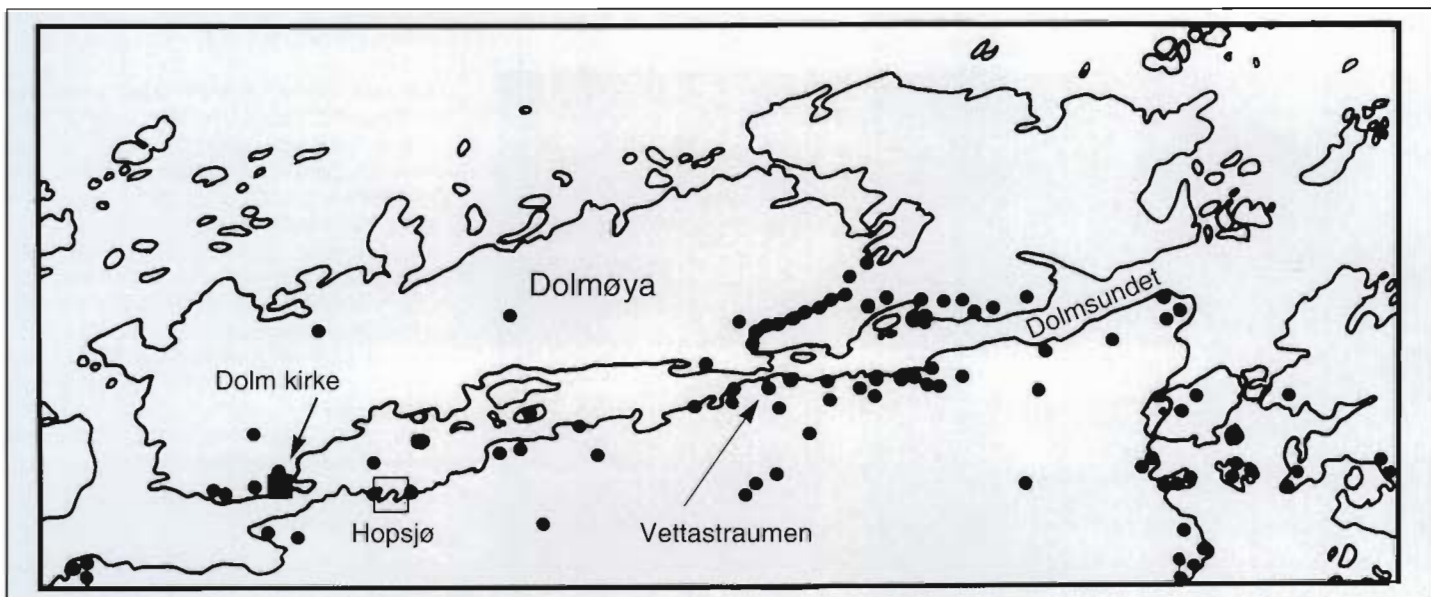
prestegården hadde en svært god beliggenhet i forhold til Dolmsundet med tanke på kommunikasjon og fiskerier. En mener at denne steinkirka kan være fra 1400-tallet ut fra allmenn kunnskap om murbyggingsteknikk i middelalderen samt kunn-

skapen om erkesetets store satsing på fiskeriene i denne perioden.

På Undås, på sørsiden av Dolmsundet har det stått en trekirke. Den ble trolig revet en gang rundt slutten av middelalderen, men

Under:

Området på begge sider av Dolmsundet, med inntegning av kulturminner eldre enn reformasjonen. Her ligger kulturminnene som perler på en snor, et kulturhistorisk perlebånd.

Fra Dolmøya i nærheten av Vettastraumen. Her fins det en lang rekke boplassområder fra steinalderen innimellom bergknausene. I dette området ligger det spor etter mennesker fra minst seks årtusener. Foto: K. Pettersen

før 1589. Her har da også vært kirkegård. En teori går ut på at i og med at det ble bygd ei steinkirke på Dolm i seinmiddelalderen, så mistet den gamle trekirka på Undås sin status og ble senere nedlagt.

Flere stedsnavn langs Dolmsundet er interessante. Der brua i dag går over sundet heter det Vettastraumen. Her fins det tradisjon om veter som har stått på begge sider av sundet. Når vetene ble satt i brann, var de del av det gamle varslingsystemet i ufredstider.

Ved innløpet til Dolmsundet i øst fins Refsøya med Steglan. Dette gir oss en aning om et rettersted, slik vi kjenner det fra andre steder i Trøndelag.

De yngste kulturminnene

Men også fra nyere tid fins en rekke mer konkrete kulturminner, både i form av hus

fra eldre gårdsbruk og i form av husruiner, rydningsrøyser, steingjerder, veier og stier gjennom området. Spor som vitner om stor interesse for Dolmsundet opp til dags dato.

Gruvedriften etter forskjellige mineraler i området er også et eget kapittel som har etterlatt seg en rekke spor på sørsiden av Dolmsundet, i marka sør for Melandsjøen.

Hopsjø er det best kjente av alle handelsstedene som har vært på Hitra. Her ble det handelssted i første halvdel av 1700-tallet og fra tidlig 1700-tall stammer også hovedbygningen på Hopsjø, som dermed er en av Hitras eldste bygninger. Her residerer slekten Parelius over en 150-årig periode.

Fra Hopsjø ble det over en rekke år drevet en vidstrakt handel i ut- og innland. Ved marinarknologiske undersøkelser på sjøbunnen utenfor bryggeområdet på Hopsjø

ligger fremdeles tykke lag med kassert gods og vitner om handel og sjøfart.

I forbindelse med Hopsjø må en også nevne jakt- og lystresidensen «Margrethes Minde» som ble bygd av Nils Rosing Parelius som var født i 1753. Fra Hopsjø kan en i dag også følge den gamle postveien som strekker seg tvers over Hitra.

Veien videre

Vi må heller ikke glemme de nåtids aktivitetene som er med å gi liv til Dolmsundet. Fra de yngste av kulturminnene er spranget kort over i vår egen tid. Også vi produserer kulturminner, men ser ikke alltid klart hvilken tilknytting disse har mot fortid og framtid. Ved å bevare kulturminner og det miljø de eksisterer i fra vår tid og bakover, sikrer vi at vi har knagger som kulturutviklingen kan henges på og som gjør at vi kan begripe litt av det som har skjedd før. Kan vi det, har vi et grunnlag for å håpe og tro på hva vår tid representerer i dette bildet og hva framtida kan bli.

I vår egen tid har vi opplevd store endringer i synet på natur og kulturens inngripen i denne: Tidligere i dette århundret var det om å gjøre å temme naturen og bruke alle de tilgjengelige ressurser som fantes, uten særlig tanke på mulig ressursstopp og avfallsproblemer forbundet med utnyttningen. I våre dager tenker vi mer på bruk av fornybare ressurser samtidig som vi har klare forestillinger om at de kulturelle aktiviteter ikke skal forøple miljøet. Kommunedelplanen for Dolmsundet må bli et produkt av vår tid og vår tenkemåte, men med både den bakenforliggende, nåtidas og framtidas utvikling i fokus.

Forfatter:

Kristian Pettersen er fylkesarkeolog i Sør-Trøndelag.

Avdekket gravrøys ved Vassætra. Foto: K. Pettersen

VERVEKAMPANJE 1996

Kast deg rundt og verv en ny *Spor*-abonnent.

For innsatsen får du en premie – en flott T-skjorte med *Spor*-logo eller en samleperm for dine *Spor*-blader.

Slik går du frem:

Finn en venn eller bekjent og verv han/henne som abonnent.

Vedkommende må ikke ha vært abonnent de to siste årene.

Fyll ut kupongen på neste side og send den til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
7004 Trondheim.

De nyvervede vil innen tre uker motta en giro. Når giroen er betalt, får du din vervepremie i posten.

Husk å krysse av for hvilken premie du vil ha. Betaler de vervede senere enn etter tre måneder, betraktes det som vanlig abonnementbestilling.

Du må selv være abonnent for å kunne verve noen.

SVARSENDING

SPOR

abonnement

Spor har et begrenset opplag og blir derfor i svært liten utstrekning solgt i landets bladutsalgs – desto mer eksklusivt!

Gamle *Spor* kan kjøpes, men noen hefter er dessverre utsolgt.

Bli abonnent og fyll ut bestillingskortet på neste side!

Spor er et tidsskrift som gis ut ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet i Trondheim, der nyhetsstoff fra Midt-Norges fortid presenteres.

Tidsskriftet ble startet høsten 1986, og det er hittil kommet ut 21 hefter, to for hvert år. Bladet har 52 innholdsrike sider – uten reklame!

Tidligere utkomne nummer kan fåes ved henvendelse til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47
7004 TRONDHEIM

SVARSENDING

SPOR

gaveabonnement

Spor har et begrenset opplag og blir derfor i svært liten utstrekning solgt i landets bladutsalgs – desto mer eksklusivt!

Gamle *Spor* kan kjøpes, men noen hefter er dessverre utsolgt.

Bli abonnent og fyll ut bestillingskortet på neste side!

Spor er et tidsskrift som gis ut ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet i Trondheim, der nyhetsstoff fra Midt-Norges fortid presenteres.

Tidsskriftet ble startet høsten 1986, og det er hittil kommet ut 21 hefter, to for hvert år. Bladet har 52 innholdsrike sider – uten reklame!

Tidligere utkomne nummer kan fåes ved henvendelse til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47
7004 TRONDHEIM

Vervekupong for *Spor*!

Bruk blokkbokstaver. Vennligst beregn noen ukers behandlingstid. De du ver-
ver vil få tilsendt en giro som må betales innen 3 uker, så vil du få din premie.

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Ververens navn:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Tlf dagtid: Medlemsnr:

Sign.:

Som vervepremie ønsker jeg:

☐ T-skjorte. Størrelse M ☐ L ☐ XL ☐

☐ Samleperm for *Spor*

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
7004 TRONDHEIM

Abonnér på *Spor*!

Få fortidsnyhetene rett inn i stua! Et årsabonnement koster kr 75,-.
Fra og med 1997 blir abonnementsprisen kr. 80,-.

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

NB! Abonnementet løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
7004 TRONDHEIM

Gaveabonnement på *Spor*!

Få fortidsnyhetene rett inn i stua! Et årsabonnement koster kr 75,-.
Fra og med 1997 blir abonnementsprisen kr. 80,-.

Spor egner seg utmerket som en gave
- til enhver anledning og for alle aldre!

Giverens navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Gaveabonnement skal sendes til:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

NB! Abonnementet løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
7004 TRONDHEIM

NØKKEL

ÅRETS GJENSTAND I VITENSKAPSMUSEETS SERIE «TRONDHEIM 1000 ÅR»

I år har vi gleden av å presentere en nøkkel som årets gjenstand i serien av kopier og reproduksjoner fra Trondheims middelalder. Nøkkelen er den åttende i serien av gjenstander som blir laget frem mot Trondheims tusenårsjubileum.

Nøkkelen ble funnet sommeren 1971 utenfor Brannstasjonen i Søndre gate i Trondheim. Originalen er utstilt i Vitenskapsmuseets middelalderutstilling i Suhm-huset, som åpnet i januar 1996.

Behovet for å sikre private eiendeler var like viktig i middelalderen som i dag. Kister og skrin var datidens viktigste oppbevaringsmøbel, og de kunne være forsynt med ulike låsemekanismer. Denne nøkkelen har vært brukt til en såkalt boltllås, en slags hengellås som kunne åpnes ved å manipulere noen sperrefjærer ved hjelp av en nøkkel. I middelalderen var nøkkelen et maktsymbol. Men det å bære nøkler var også forbundet med et juridisk ansvar for det som var låst inne.

Den originale nøkkelen (N 10579) er smidd av jern og prydet med bronsetråd. Reproduksjonen, som lages av gullsmed Helge Karlgård i Trondheim, er støpt i bronse som delvis er patinert. Den leveres i en vakker pose av elgskinn – laget av Tove Wang, Inderøy i Nord-Trøndelag. Nøkkelen kan for eksempel brukes som anheng i et kjede eller som nøkkelhank.

Som de tidligere gjenstandene vi har laget i denne serien, er også dette noe for dem som ønsker å gi en helt spesiell gave med røtter i Trondheims historie. På denne måten er du med på å markere Trondheims tusenårsjubileum!

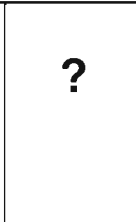

Denne nøkkelen har vært brukt i en såkalt boltllås. Også i middelalderen hadde man behov for å sikre sine private eiendeler. Foto: Per E. Fredriksen

Årets tusenårsgjenstand er å få kjøpt ved Vitenskapsmuseet, men kan også bestilles gjennom *Spors* redaksjon. Prisen er kr 245,-.

Vi har fortsatt på lager tidligere «Årets gjenstand» – med unntak av gjenstanden

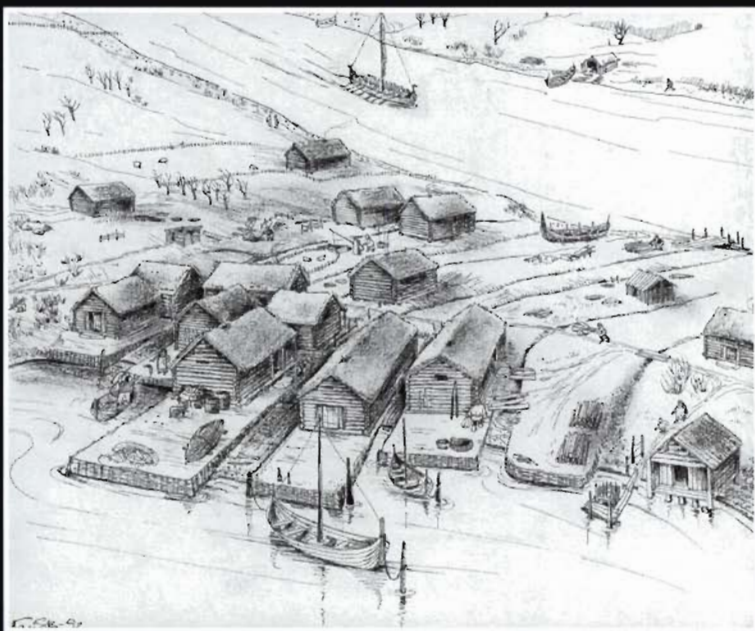
fra 1991, «Saintonge-kannen». Men vi arbeider med å få laget flere av denne. Stikk innom Vitenskapsmuseet eller kontakt *Spors* redaksjon. I det nye året vil du i tillegg kunne se originalene utstilt i den nye middelalderutstillingen.

Sjakk-konge	Urnes-spenne	Saintonge-kanne	Bly-plombe	Lys-stikkert	Munn-harpe	Leke-ball	Nøkkel		
Kr 145,-	Kr 245,-	Kr 345,-	Kr 145,-	Kr 260,-	Kr 380,-	Kr 115,-	Kr 245,-		
									
1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1997

NESTE NUMMER:

I 1997 feires Trondheim bys tusenårsjubileum. I den anledning vil også Spor markere jubileet. Et enestående rikt arkeologisk materiale har sett dagens lys – særlig er mye nytt kommet til gjennom utgravningene i Kjøpmannsgata som startet i 1973, og ikke minst ved de arkeologiske undersøkelsene på Erkebispegården. Mye av gjenstandsmaterialet er utstilt i Vitenskapsmuseets middelalderutstilling i Suhmhuset, mens det som ble funnet på Erkebispegården skal innlemmes i en utstilling i de nye bygningene på Erkebispegården, som blir åpnet på forsommeren 1997.

Fra den første spede bebyggelse på Nidarneset i jernalderen skal vi bevege oss gjennom middelalderbyen og dens utvikling frem mot reformasjonen. Men for at en by skal kunne utvikle seg, må den ha et omland å høste fra – og også gi impulser tilbake til. Kirke og kongemakt var to viktige faktorer, både politisk og religiøs. Men på hvilken måte gjenspeiler vi kongens og erkebispesetets makt i byens nærmeste omgivelser – og på landsbygda? – Nidaros som valfartssted hadde en stor signaleffekt utad, som igjen påvirket lokale forhold. Dette kan man blant annet se på pilgrimene som kom til byen, men pilgrimstrafikken var bare én av mange fasetter ved middelalderens byliv. Hvordan levde den jevne byboer? Forskere i Midt-Norge har vunnet mye ny kunnskap som kaster nytt lys over forholdene både i byen og på landsbygda i middelalderen. Følg med i neste nummer!

Rekonstruksjonstegning av Trondheim omkring år 1000 etter Kristus, laget av tegneren og arkeologen Kari Støren Binns. Rekonstruksjonen er basert på utgravninger i bygrunnen.

SAMLEPERM

Pris pr stk
kr 45,-

Spor kan nå tilby samlepermer til alle som vil ha orden på sine Spor-hefter.

Forsiden av permen har et fotografi av helieristninger fra Leirfall i Stjørdal, – baksiden har et fotografi av en sko fra eldre jernalder, funnet på Vestaberg i Sømna. Permryggen har et åpent felt nederst hvor man kan fylle inn nummer på de Spor-årganger man har i hver perm. Det er plass til 10 hefter i hver perm.

Samlepermene kan bestilles gjennom Spors redaksjon.
Telefon 73 59 21 70

Spor utkommer to ganger pr år. Abonnement kan tegnes ved å sende inn bestillingsblankett som finnes inne i bladet, eller ved henvendelse til redaksjonen. NB! Abonnement løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

Årskontingent kr 75,-
Løssalgpris kr 40,- pr hefte
NB! Fra og med 1997 vil abonnementet koste kr 80,-

HUSK: De som allerede er registrert som abonnenter, må alltid føre på abonnementsnummeret ved betaling.

Redaksjonens adresse:
Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47
7004 Trondheim

Abonnér på SPOR!